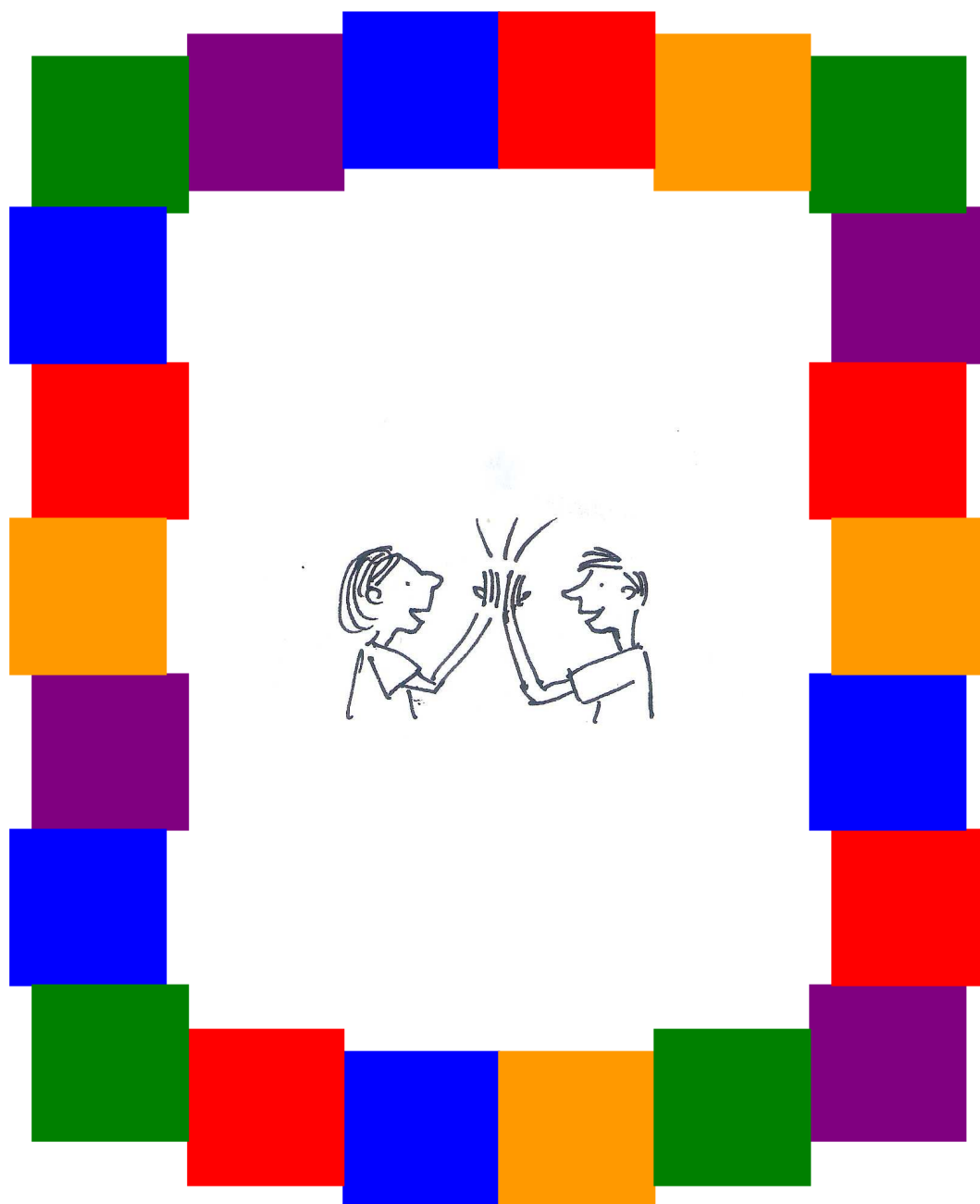

Aardig sociaal vaardig

Bijlagen

Aardig *sociaal* vaardig

Bijlagen

Inhoudsopgave

Bijlage A	4
Criteria DSM-IV ASS	
Bijlage B	6
Criteria DSM-IV ADHD	
Bijlage C	8
Begeleidende brief enquête aan ouders van de cliënten van SGJ, afdeling Gespecialiseerde Zorg	
Bijlage D	9
Enquête gericht aan ouders van de cliënten van SGJ, afdeling Gespecialiseerde Zorg	
Bijlage E	11
Samenvoeging ingestuurde enquêtes ouders	
Bijlage F	14
Begeleidende brief enquête aan gezinsbegeleiders SGJ	
Bijlage G	15
Enquête gericht aan gezinsbegeleiders SGJ	
Bijlage H	16
Samenvoeging ingestuurde enquêtes gezinsbegeleiders SGJ	
Bijlage I	18
Uitwerking interviews	
Bijlage J	42
Fragmenten interviews	
Bijlage K	50
Werkmateriaal gezinsbegeleiders SGJ	
Bijlage L	57
Uitgebreide beschrijving bestaande (sova) - trainingen	
Bijlage M	58
Literatuurlijst	

Bijlage A

Criteria DSM-IV ASS

Diagnostische Criteria voor 299.00 Autistische Stoornis

1. Tenminste zes (of meer) items van (A), (B), en (C), met minstens twee van (A), en een van (B) en (C)

A. Kwalitatieve tekortkomingen in sociale wisselwerking zoals blijkt uit tenminste twee van de volgende:

- Opvallende tekortkomingen in het gebruik van meerdere non-verbale gedragingen zoals oogcontact, gezichtsuitdrukking, lichaamshouding, en mimiek (welke sociale wisselwerking regelt)
- Tekortkoming in het ontwikkelen van vriendschappen met leeftijdsgenoten in overeenstemming met het ontwikkelingsniveau
- Een gebrek in het spontaan delen van plezier, interesses, of prestaties met andere mensen, (bv., door een tekortkoming in het verduidelijken van interesses naar anderen mensen)
- Een gebrek in sociale of emotionele wederkerigheid (bijv. doet niet actief mee aan eenvoudige spelletjes die men alleen moet doen; betreft andere kinderen uitsluitend als "mechanisch hulpstuk" bij spelletjes)

B. Kwalitatieve tekortkomingen in communicatie zoals blijkt uit minstens een van de volgende:

- Vertraging in, of een totaal gebrek aan, de ontwikkeling van de gesproken taal (welke niet gevolgd wordt door een poging dit te compenseren door alternatieve mogelijkheden van communicatie, zoals gebaren of mimiek)
- Bij individuen met goede spreekvaardigheid, opvallende tekortkomingen in het starten of onderhouden van een gesprek met anderen.
- Stereotype of herhaald gebruik van taal of eigenaardig taalgebruik
- Een gebrek in gevarieerd, spontaan fantasiespel of sociaal imitatiegedrag overeenkomstig het ontwikkelingsniveau

C. Opvallend beperkt en stereotype gedragspatroon, interesses en gedragingen, zoals blijkt uit minstens twee van de volgende:

- Overdreven in beslaggenomen zijn door een of meer stereotiepe en beperkte interessegebieden, welke abnormaal zijn in intensiteit of concentratie
- Blijkbaar onverzettelijk ten opzichte van specifieke, niet functionele handelingen of rituelen
- Stereotype en repeterende lichaamsbewegingen (zoals handflappen of draaien met de handen, of complexe bewegingen van het hele lichaam)
- Hardnekkige preoccupatie met gedeeltes van objecten

2. Vertragingen of abnormaal functioneren in ten minste een van de volgende gebieden, binnen de eerste drie levensjaren:

- sociale interactie
- sociaal taalgebruik
- imitatie- of fantasiespel

3. De stoornis kan niet verklaard worden als Rett's syndroom of Childhood Disintegrative Disorder

Diagnostische Criteria voor 299.80 Aspergersyndroom

A. Kwalitatieve beperkingen in de sociale interactie, zoals blijkt uit ten minste twee van de volgende:

- Duidelijke stoornissen in het gebruik van veelvoudig non-verbaal gedrag zoals oogcontact, gelaatsuitdrukking, lichaamshoudingen en gebaren om de sociale interactie te bepalen;
- Er niet in slagen met leeftijdgenoten tot bij het ontwikkelingsniveau passende relaties te komen;
- Tekort in het spontaan proberen met anderen plezier, bezigheden of prestaties te delen (bijvoorbeeld het niet laten zien, brengen of aanwijzen van voorwerpen die van betekenis zijn);
- Afwezigheid van sociale of emotionele wederkerigheid.

B. Beperkte, zich herhalende en stereotiepe patronen van gedrag, belangstelling en activiteiten, zoals blijkt uit ten minste een van de volgende:

- Sterke preoccupatie met een of meer stereotiepe en beperkte patronen van belangstelling die abnormaal is in ofwel intensiteit of aandachtspunt;
- Duidelijk rigide vastzitten aan specifieke niet-functionele routines of rituelen;
- Stereotiepe en zich herhalende motorische maniërisme (bijvoorbeeld fladderen of draaien met de hand of vingers of complexe bewegingen met het hele lichaam);
- Aanhoudende preoccupatie met delen van voorwerpen.

C. De stoornis veroorzaakt in significante mate beperkingen in het sociaal of beroepsmatig functioneren of het functioneren op andere belangrijke terreinen.

D. Er is geen significante algemene achterstand in taalontwikkeling (bijvoorbeeld het gebruik van enkele woorden op de leeftijd van twee jaar, communicatieve zinnen op de leeftijd van drie jaar).

E. Er is geen significante achterstand in de cognitieve ontwikkeling of in de ontwikkeling van bij de leeftijd passende vaardigheden om zichzelf te helpen, gedragsmatig aan te passen (anders dan binnen sociale interacties) en nieuwsgierigheid over de omgeving.

F. Er is niet voldaan aan de criteria van een andere specifieke pervasieve ontwikkelingsstoornis of schizofrenie.

Over de precieze criteria voor de stoornis van Asperger is veel te doen geweest en nog steeds bestaat er in de praktijk onduidelijkheid over wat nu precies de kenmerken en verschillen zijn tussen hoog-functionerend autisme (dat vaak helemaal niet zo 'hoog' functionerend is), de stoornis van Asperger en PDD-NOS.

Voor de autisten/Aspergers/PDD-NOSers zelf lijkt het nog het minst duidelijk; het lijkt afhankelijk van de willekeur en mening van de psychiater waar je toevallig komt, of je het ene of het andere labeltje opgeplakt krijgt. Zodat in de praktijk mensen met vergelijkbare klachten en problemen de ene keer zo en de andere keer zo heten.

PDD-nos

Deze categorie moet gebruikt worden als er een ernstige en pervasieve beperking is in de ontwikkeling van de wederkerige sociale interactie of van de verbale en nonverbale communicatieve vaardigheden, of als stereotiep gedrag, interesses en activiteiten aanwezig zijn, terwijl niet voldaan wordt aan de criteria voor een specifieke pervasieve ontwikkelingsstoornis, schizofrenie, schizotypische persoonlijkheidsstoornis of ontwijkende persoonlijkheidsstoornis. Zo behoren tot deze categorie ook de 'atypische autisme' beelden die niet voldoen aan de criteria van de autistische stoornis vanwege een begin op latere leeftijd, atypische symptomatologie of te weinig symptomen of deze allemaal.

Bron:

- Outsider

<http://www.outsider.net/spectrum/dsmiv.htm> door Karin van den Bosch. April 2001. Informatie uit beknopte handleiding bij DSM-IV American Psychiatric Association. Lisse: Swets&Zeitlinger. 1995. Geraadpleegd op 27 januari 2010.

Bijlage B

Criteria DSM-IV ADHD

Hoofdcategorie: Stoornissen die meestal voor het eerst op zuigelingenleeftijd, kinderleeftijd of in de adolescentie gediagnosticeerd worden.

Subcategorie: Aandachtstekortstoornissen en gedragsstoornissen.

314.xx Aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit (Attention Deficit / Hyperactivity Disorder)

A. Ofwel (1), ofwel (2)

1. Zes (of meer) van de volgende symptomen van aandachtstekort zijn gedurende ten minste zes maanden aanwezig geweest in een mate die onaangepast is en niet past bij het ontwikkelingsniveau:

Aandachtstekort

- A. Slaagt er vaak niet in voldoende aandacht te geven aan details of maakt achteloos fouten in schoolwerk, werk of bij andere activiteiten;
- B. Heeft vaak moeite de aandacht bij taken of spel te houden;
- C. Lijkt vaak niet te luisteren als hij/zij direct aangesproken wordt;
- D. Volgt vaak aanwijzingen niet op en slaagt er vaak niet in schoolwerk, karweitjes af te maken of verplichtingen op het werk na te komen (niet het gevolg van oppositioneel gedrag of van het onvermogen om aanwijzingen te begrijpen)
- E. Heeft vaak moeite met het organiseren van taken en activiteiten;
- F. Vermijdt vaak, heeft een afkeer van of is onwillig zich bezig te houden met taken die een langdurige geestelijke inspanning vereisen (zoals school- of huiswerk);
- G. Raakt vaak dingen kwijt die nodig zijn voor taken of bezigheden (bijvoorbeeld speelgoed, huiswerk, potloden, boeken of gereedschap);
- H. Wordt vaak gemakkelijk afgeleid door uitwendige prikkels;
- I. Is vaak vergeetachtig in bij dagelijkse bezigheden;

2. Zes (of meer) van de volgende symptomen van hyperactiviteit - impulsiviteit zijn gedurende ten minste zes maanden aanwezig geweest in een mate die onaangepast is en niet past bij het ontwikkelingsniveau:

Hyperactiviteit

- A. Beweegt vaak onrustig met handen of voeten, of draait in zijn/haar stoel;
- B. Staat vaak op in de klas of in andere situaties waar verwacht wordt dat men op zijn plaats blijft zitten;
- C. Rent vaak rond of klimt overal op in situaties waarin dit ongepast is (bij adolescenten of volwassenen kan dit beperkt zijn tot subjectieve gevoelens van rusteloosheid);
- D. Kan moeilijk rustig spelen of zich bezighouden met ontspannende activiteiten;
- E. Is vaak "in de weer" of "draaft maar door";
- F. Praat vaak aan een stuk door;

Impulsiviteit

- G. Gooit het antwoord er vaak al uit voordat de vragen afgemaakt zijn;
- H. Heeft vaak moeite op zijn/haar beurt te wachten;
- I. Verstoot vaak bezigheden van anderen of dringt zich op (bijvoorbeeld mengt zich zomaar in gesprekken of spelletjes);

B. Enkele symptomen van hyperactiviteit-impulsiviteit of onoplettendheid die beperkingen veroorzaken waren voor het zevende jaar aanwezig.

C. Enkele beperkingen uit de groep symptomen zijn aanwezig op twee of meer terreinen (bijvoorbeeld op school [of werk] en thuis).

D. Er moeten duidelijke aanwijzingen van significante beperkingen zijn in het sociale, school- of beroepsmatig functioneren.

E. De symptomen komen niet uitsluitend voor in het beloop van een pervasieve ontwikkelingsstoornis, schizofrenie of een andere psychotische stoornis en zijn niet eerder toe te schrijven aan een andere psychische stoornis (bijvoorbeeld stemmingsstoornis, angststoornis, dissociatieve stoornis of een persoonlijkheidsstoornis).

Codering op basis van type:

- 314.01 Aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit, gecombineerde type: (Attention Deficit / Hyperactivity Disorder, Combined Type): indien gedurende de afgelopen zes maanden voldaan wordt aan zowel criterium A1 als A2.
- 314.00 Aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit overwegend onoplettend type: (Attention Deficit / Hyperactivity Disorder, Predominantly Inattentive Type): indien gedurende afgelopen zes maanden aan criterium A1 voldaan wordt maar niet aan criterium A2.
- 314.01 Aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit, overwegend hyperactief-impulsief type: (Attention Deficit / Hyperactivity Disorder, Predominantly Hyperactive-Impulsive Type) indien gedurende de afgelopen zes maanden voldaan wordt aan criterium A2 maar niet aan criterium A1.

Coderingsaanwijzing: Bij personen (in het bijzonder adolescenten en volwassenen) die momenteel symptomen hebben die niet meer voldoen aan alle criteria moet 'Gedeeltelijk in remissie' worden aangegeven.

Bron:

- Pas Nederland

http://www.pasnederland.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=48&catid=41&Itemid=78.

Geraadpleegd op 27 januari 2010.

Bijlage C

Begeleidende brief enquête gericht aan ouders van cliënten SGJ, afdeling Gespecialiseerde Zorg

Geachte ouder(s) en/of verzorger(s),

In het najaar van 2009 ontving u een enquête van drie studentes van de opleiding Windesheim te Zwolle.

Willemien, Kemi en Johanneke hebben u vragen gesteld over de hulpverlening door SGJ *Gespecialiseerde Zorg*.

Het resultaat van hun onderzoek is een dik verslag waar we veel aan kunnen hebben. We zijn blij met het cijfer dat we van u kregen; een 7.8!

In bijgaande brief kunt u lezen welke adviezen SGJ onder andere heeft gekregen en waar we zeker mee aan de slag willen gaan.

Wat we regelmatig terug horen van ouders en begeleiders van SGJ is, dat er veel behoefte is aan het eigen maken van sociale vaardigheden bij kinderen met een verstandelijke beperking en/of een psychiatrische stoornis en dat daarnaast het oefenen van weerbaarheid erg belangrijk blijkt.

Met deze vraag willen we daarom ook aan de gang gaan en ook daarvoor zijn studentes bereidt gevonden.

Laura Boeder en Levina Bos, beiden studeren aan de Christelijke Hogeschool te Ede.

Zij willen materiaal ten behoeve van dit onderwerp gaan ontwikkelen, wat vervolgens gebruikt kan worden in contacten met uw zoon of dochter.

Laura en Levina hebben een paar vragen ten behoeve van hun afstudeeropdracht opgesteld. We willen u vragen deze vragen door te nemen en uw reactie, indien mogelijk, per e-mail of post naar ons te sturen. We beseffen dat we u wel wat 'overvoeren' met enquêtes, maar vinden het belangrijk uw ideeën te gebruiken bij dat wat ontwikkeld wordt. We stellen uw reactie dan ook zeer op prijs! Lukt het om dat voor 15 februari aanstaande te doen?

Hartelijk dank voor de moeite!

Met vriendelijke groet,

Susan van den Enden

Teamleider SGJ *Gespecialiseerde Zorg*

Bijlage D

Enquête gericht aan ouders van cliënten SGJ, afdeling Gespecialiseerde Zorg

Enquête Stichting Gereformeerde Jeugdwelzijn
Afdeling Gespecialiseerde Zorg
033 - 4226900

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Wij, studenten van de Christelijke Hogeschool Ede doen in opdracht van SGJ een onderzoek naar de behoefte van u als ouder op het gebied van sociale vaardigheden van uw kind. De reden hiervan is dat we materiaal gaan ontwikkelen voor de afdeling Gespecialiseerde Zorg waarmee de sociale vaardigheden/weerbaarheid van uw kind kan worden vergroot.

We stellen uw medewerking zeer op prijs.

Het invullen van de enquête neemt ongeveer 5 minuten in beslag.

Zou u uw reactie terug willen sturen voor 15 februari?

Leeftijd kind: _____

Diagnose kind: IQ > 85 / IQ < 85 / ASS / AD(H)D / anders
(Graag omcirkelen wat van toepassing is.)

Postcode: _____

Voor alle vragen geldt: er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

1. Welke vaardigheden kunnen uw kind verder helpen?

☐ Een praatje maken ☐ Je mening verwoorden ☐ Onderhandelen/Overleggen ☐ Omgaan met onverwachte gebeurtenissen	☐ Omgaan met pestgedrag ☐ Omgaan met kritiek ☐ Invoegen in een groep (kerk,school) ☐ Anders, namelijk: _____
--	---

2. Waar komen de meeste problemen, van de bovenstaande onderwerpen, voor?

☐ Thuis ☐ School ☐ Kerk ☐ Jeugdvereniging	☐ Catechisatie ☐ Sportvereniging ☐ Buitenspelen ☐ Anders, namelijk: _____
--	--

3. Hoe wilt u dat uw kind getraind wordt?

☐ Individueel thuis ☐ Individueel bij SGJ ☐ In een groep ☐ Met het gezin	☐ Met broers/zussen (1 of meerdere) ☐ Gezin ☐ Met kerk/schoolgenoten ☐ Anders, namelijk: _____
---	---

4. We hebben begrepen dat u als ouder het prettig vindt om 'lotgenoten' contact te hebben. Welke onderdelen zou u met de ouders in het oudercontact willen verdiepen?

5. Vindt u het belangrijk dat de begeleider van SGJ van uw kind betrokken wordt bij de training?

☐ Ja, op welke wijze?

☐ Nee, omdat

6. Vindt u het belangrijk dat de leerkracht/mentor van uw kind betrokken wordt bij de training?

☐ Ja, op welke wijze?

☐ Nee, omdat

Alvast onze hartelijke dank,

Laura Boeder & Levina Bos

Bijlage E

Samenvoeging ingestuurde enquêtes ouders

Enquête Stichting Gereformeerde Jeugdwelzijn
Afdeling Gespecialiseerde Zorg
033 - 4226900

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Wij, studenten van de Christelijke Hogeschool Ede doen in opdracht van SGJ een onderzoek naar de behoefte van u als ouder op het gebied van sociale vaardigheden van uw kind. De reden hiervan is dat we materiaal gaan ontwikkelen voor de afdeling Gespecialiseerde Zorg waarmee de sociale vaardigheden/weerbaarheid van uw kind kan worden vergroot.

We stellen uw medewerking zeer op prijs.

Het invullen van de enquête neemt ongeveer 5 minuten in beslag.

Zou u uw reactie terug willen sturen voor 15 februari?

Leeftijd kind: 6 **(1)** 7 **(2)** 8 **(3)** 9 **(2)** 10 **(1)** 11 **(3)** 12 **(1)** 13 **(2)** 14 **(1)** 15 **(1)**
 16 **(2)** 17 **(1)** 18 **(1)**

Diagnose kind: IQ > 85 **(7)** / IQ < 85 **(7)** / ASS **(11)** / ADHD **(4)** / ADD **(1)** / ODD **(1)** / nog
 geen diagnose **(2)**

Combinatie: IQ < 85 en ASS **(3)**
 IQ < 85 en ASS en ADHD **(1)**
 IQ > 85 en ASS **(3)**
 IQ > 85 en ASS en ADHD **(1)**

Postcode:

2901 PA
3362 XJ
9781 NC **(2)**
3262 SP
3911 ZW
3344 GE
2403 GH
7461 BE
8321 TB
2411 PT
4128 BP

3351 HG
3991 GJ
3425 RA
2951 TR **(2)**
2221 JR
4043 JR
2163 AC
7715 PM

1. Welke vaardigheden kunnen uw kind verder helpen?

- o Een praatje maken **(12)**
- o Je mening verwoorden **(8)**
- o Onderhandelen/Overleggen **(11)**
- o Omgaan met onverwachte gebeurtenissen **(23)**
- o Omgaan met pestgedrag **(13)**
- o Omgaan met kritiek **(16)**
- o Invoegen in een groep (kerk, school) **(11)**
- o Anders, namelijk: vrienden maken **(3)**, beheersen boosheid, gevoelens uiten **(2)**, omgaan met nare gebeurtenissen (zoals ziekte,

dood van dieren, brand, criminaliteit), omgaan met brus

2. Waar komen de meeste problemen, van de bovenstaande onderwerpen, voor?
 - ☐ Thuis **(20)**
 - ☐ School **(19)**
 - ☐ Kerk **(6)**
 - ☐ Jeugdvereniging **(2)**
 - ☐ Catechisatie **(3)**
 - ☐ Sportvereniging **(2)**
 - ☐ Buitenspelen **(11)**
 - ☐ Anders, namelijk: zorgboerderij, op visite gaan, zondagsschool, club

3. Hoe wilt u dat uw kind getraind wordt?
 - ☐ Individueel thuis **(16)**
 - ☐ Individueel bij SGJ **(2)**
 - ☐ In een groep **(10)**
 - ☐ Met het gezin **(11)**
 - ☐ Met broers/zussen (1 of meerdere) **(6)**
 - ☐ Gezin
 - ☐ Met kerk/schoolgenoten **(2)**
 - ☐ Anders, namelijk: via persoonlijke begeleiding, er is al veel hulp te krijgen. Niet via SGJ dus.

4. We hebben begrepen dat u als ouder het prettig vindt om 'lotgenoten' contact te hebben. Welke onderdelen zou u met de ouders in het oudercontact willen verdiepen?
 - ☐ Hoe gaan andere ouders om met ODD?
 - ☐ Ervaringen uitwisselen (in gezin/school/met hulpverlening/lastige situaties) **(7)**
 - ☐ Beslissingen over thuis wonen of niet
 - ☐ De stoornis zelf en omgang **(5)**
 - ☐ De puberteit en ADHD
 - ☐ Hoe maakt je kind vrienden en hoe dan verder **(5)**
 - ☐ Omgang met probleem binnen gemeente, catechisatie + vereniging
 - ☐ Stuur je je kind naar de soos, waar het op zichzelf staat wat betreft gedrag + sociaal of niet?
 - ☐ Omgang drinkgedrag
 - ☐ Aandacht verdelen
 - ☐ Omgang met ASS en voorkomen van spanningen
 - ☐ Liever niet, wel informatiefolder
 - ☐ Omgaan onverwachte gebeurtenissen
 - ☐ Seksuele opvoeding
 - ☐ Agressief gedrag
 - ☐ Hoe kan mijn kind het beste contact maken, ook met andere kinderen?
 - ☐ Contact maken met volwassenen
 - ☐ Herkenning en erkenning bij anderen
 - ☐ Hoe om te gaan met vakanties?

5. Vindt u het belangrijk dat de begeleider van SGJ van uw kind betrokken wordt bij de training?
 - ☐ Ja **(18)**, op welke wijze?
 - ☐ Gezinsbegeleiding werkt namelijk erg goed voor het hele gezin
 - ☐ Door thuis te begeleiden
 - ☐ Door op de hoogte te zijn van afspraken en deze kortsluiten met het logeergezin
 - ☐ Gezinsbegeleider is vertrouwd, beschikt over kennis en ervaring
 - ☐ Gezinsbegeleider training zelf laten doen of zo veel mogelijk erbij betrekken.
 - ☐ Als contact goed is en probleemgedrag bekend
 - ☐ Door een gesprek
 - ☐ Door meer begeleiding
 - ☐ Het geven van adviezen en bespreken resultaat **(2)**
 - ☐ Af en toe training bijwonen, verslagen lezen en thuis toepassen
 - ☐ Door bij individuele begeleiding hier op in te spelen
 - ☐ Dat begeleider verslag krijgt met aantekeningen

- Aan de hand van 'Geef me de vijf' van Colette de Bruin
- o Nee **(6)**, omdat
 - Als contact goed is en probleemgedrag maar bekend is, dan hoeft het niet persé
 - Omdat me dat niet zinvol lijkt, zij maakt geen deel uit van ons gezin en daar gebeurt het!
 - Bij training in de groep mag het iemand anders zijn
- 6. Vindt u het belangrijk dat de leerkracht/mentor van uw kind betrokken wordt bij de training?
 - o Ja **(12)**, op welke wijze?
 - Geven van informatie **(7)** en eventueel geven van opdrachten die leerkracht ongemerkt doet met het kind / weet dan waar we mee bezig zijn en kan daar op inspelen / over problematiek en tips geven voor oplossingen
 - Op de hoogte houden van afspraken zodat er één lijn is voor onze dochter
 - Door het gesprek
 - Geven van adviezen en bespreken resultaat **(2)**
 - o Nee **(8)**, omdat
 - Ze zijn al op onze zoon gericht. Ze worden wel op de hoogte gesteld. **(2)**
 - Hun taak is geven van lessen, hebben ze al genoeg aan. Ze worden wel op de hoogte gesteld.
 - Staat te ver weg van thuissituatie. Zoon heeft op school al amb.begeleider waar we samen met mentor geregeld gesprekken mee hebben
 - Op school zijn nauwelijks problemen
 - School en thuis zijn voor de kinderen gescheiden. Het is wel handig dat de leerkracht weet dat er aan gewerkt wordt
 - Praktisch niet haalbaar(de nee zeggers geven aan dat het misschien wel handig is om verslagen te laten lezen zodat de leerkracht weet waar het kind mee bezig is)

Alvast onze hartelijke dank,

Laura Boeder & Levina Bos

Bijlage F

Begeleidende brief enquête aan gezinsbegeleiders SGJ

Beste collega's van afdeling Gespecialiseerde Zorg,

Wij zijn Laura Boeder en Levina Bos. Samen hebben we al veel samengewerkt tijdens onze opleiding SPH, met een verdieping richting de pedagogiek. Dit maakt dat we ook samen zijn gaan afstuderen. We willen ons kort even voorstellen..

Hallo! Ik ben Laura Boeder, 20 jaar oud. Ik woon thuis bij mijn ouders in Ede, dichtbij de CHE. De opdracht van SGJ heeft me erg aangesproken omdat er uiteindelijk concreet en praktisch materiaal zal zijn voor de gezinsbegeleiders ten behoeve van de cliënt. Het is een kroon op mijn studie SPH, waar ik helemaal voor ga!

Hoi, ik ben Levina Bos, 21 jaar en ik woon in Veenendaal. Ik vind het heerlijk om bezig te zijn met ons afstuderen. Ik vind het leuk om mee te werken aan het ontwikkelen en uitwerken van praktisch materiaal waar daadwerkelijk wat mee gedaan gaat worden!

De ouders van de cliënten van SGJ hebben een enquête gekregen waarin zij aan kunnen geven wat zij belangrijk zouden vinden voor hun kind. We zouden het erg leuk vinden wanneer jullie als gezinsbegeleiders uit ervaring praktische tips geven voor het maken van het materiaal. Daarom willen we vragen om de bijgevoegde enquête in te vullen.

Het invullen van de enquête neemt ongeveer 5 minuten in beslag.
Wilt u het geheel terug willen sturen voor 19 februari?

Alvast onze hartelijke dank!

Laura&Levina

Bijlage G

Enquête gericht aan gezinsbegeleiders SGJ

Enquête Stichting Gereformeerde Jeugdwelzijn
Afdeling Gespecialiseerde Zorg
033 - 4226900

Beste collega's van afdeling Gespecialiseerde Zorg,

Wij, studenten van de Christelijke Hogeschool Ede doen in opdracht van SGJ een onderzoek naar de behoefte van u als gezinsbegeleider op het gebied van sociale vaardigheden van uw cliënt. De reden hiervan is dat we materiaal gaan ontwikkelen waarmee de sociale vaardigheden/weerbaarheid van uw cliënt kan worden vergroot.

We stellen uw medewerking zeer op prijs.
Het invullen van de enquête neemt ongeveer 5 minuten in beslag.
Wilt u uw reactie terugsturen voor 19 februari?

Functie: _____

Voor alle vragen geldt: er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

1. Welke vaardigheden kunnen uw cliënt verder helpen?

☐ Een praatje maken ☐ Je mening verwoorden ☐ Onderhandelen/Overleggen ☐ Omgaan met onverwachte gebeurtenissen	☐ Omgaan met pestgedrag ☐ Omgaan met kritiek ☐ Invoegen in een groep (kerk, school) ☐ Anders, namelijk: _____
--	--

2. Waar komen de meeste problemen, van de bovenstaande onderwerpen, voor?

☐ Thuis ☐ School ☐ Kerk ☐ Jeugdvereniging	☐ Catechisatie ☐ Sportvereniging ☐ Buitenspelen ☐ Anders, namelijk: _____
--	--

3. Heeft u concrete tips/ideeën voor het te ontwikkelen materiaal?

4. Kunt u kort uw visie* omschrijven met betrekking tot het aanleren van vaardigheden?

Alvast onze hartelijke dank,

Laura Boeder & Levina Bos

* Met visie bedoelen we vanuit welke theorie, methodiek of methode u werkt en waarvan u in de praktijk hebt gemerkt dat dit het beste werkt.

Bijlage H

Samenvoeging ingestuurde enquêtes gezinsbegeleiders SGJ

Enquête Stichting Gereformeerde Jeugdwelzijn
Afdeling Gespecialiseerde Zorg
033 - 4226900

Beste collega's van afdeling Gespecialiseerde Zorg,

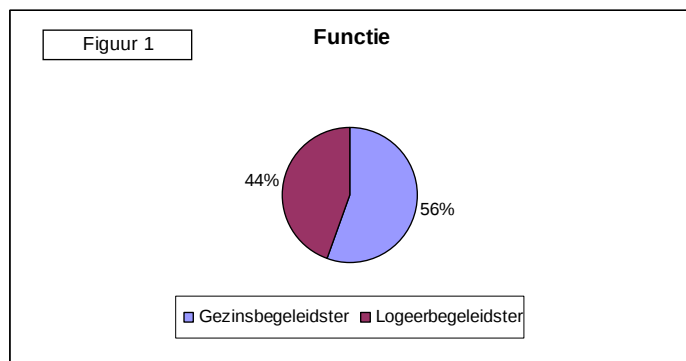
Wij, studenten van de Christelijke Hogeschool Ede doen in opdracht van SGJ een onderzoek naar de behoefte van u als gezinsbegeleider op het gebied van sociale vaardigheden van uw cliënt. De reden hiervan is dat we materiaal gaan ontwikkelen waarmee de sociale vaardigheden/weerbaarheid van uw cliënt kan worden vergroot.

We stellen uw medewerking zeer op prijs.

Het invullen van de enquête neemt ongeveer 5 minuten in beslag.

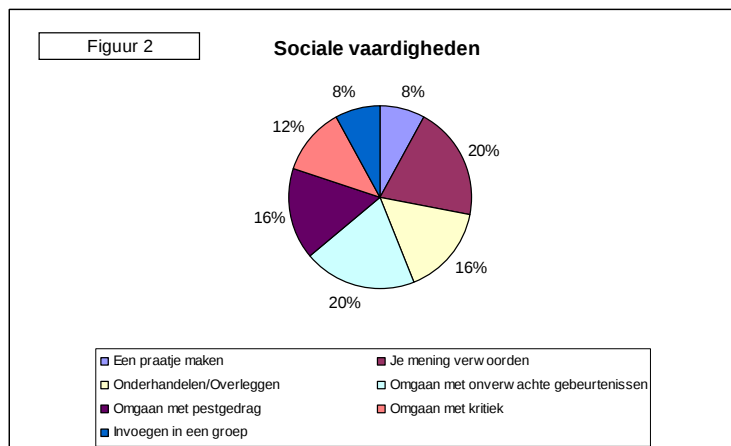
Wilt u uw reactie terugsturen voor 19 februari?

Functie: Gezinsbegeleidster **(5)** Logeerbegeleidster **(4)**

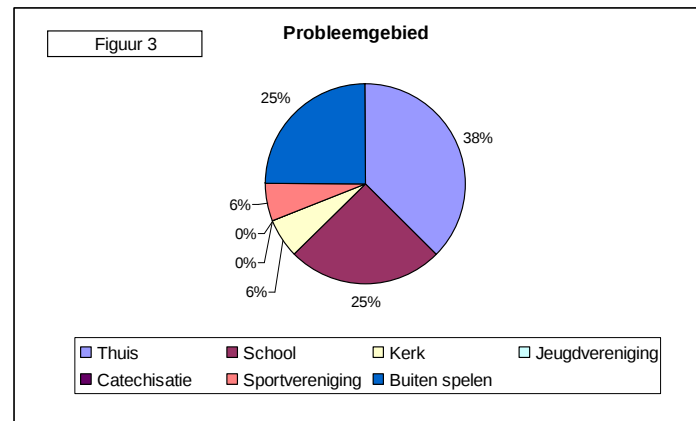
Voor alle vragen geldt: er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

1. Welke vaardigheden kunnen uw cliënt verder helpen?
- ☐ Een praatje maken **(2)**
 - ☐ Je mening verwoorden **(5)**
 - ☐ Onderhandelen/Overleggen **(4)**
 - ☐ Omgaan met onverwachte gebeurtenissen **(5)**
 - ☐ Omgaan met pestgedrag **(4)**
 - ☐ Omgaan met kritiek **(3)**
 - ☐ Invoegen in een groep (kerk, school) **(2)**
 - ☐ Anders, namelijk: _____

2. Waar komen de meeste problemen, van de bovenstaande onderwerpen, voor?

- ☐ Thuis **(6)**
 - ☐ School **(4)**
 - ☐ Kerk **(1)**
 - ☐ Jeugdvereniging
 - ☐ Catechisatie
 - ☐ Sportvereniging **(1)**
 - ☐ Buitenspelen **(4)**
 - ☐ Anders, namelijk:
-

3. Heeft u concrete tips/ideeën voor het te ontwikkelen materiaal?

- ☐ Zo concreet mogelijk en in klein stapjes, met veel herhaling!
- ☐ Niet teveel tekst gebruiken
- ☐ Het is fijn wanneer er in verschillende situaties kan worden geoefend
- ☐ Bij Logeerouders leeft de behoefte om elkaar te ontmoeten. Dit zou een belangrijk item kunnen zijn. Je kunt dan denken aan een ontmoetingsmoment waar een stukje verdieping wordt aangereikt en vooral veel ruimte voor informeel contact.
 - ☐ Het zou heel fijn zijn als er een onder verdeling in leeftijd gemaakt kan worden. Misschien zelfs in 3 categorieën, omdat onze cliënten zo verschillen qua niveau. (4-8 jaar, 8-12 jaar en 12-16 jaar)
 - ☐ Concreet idee, bijvoorbeeld een aantal bladen die je gaat verwerken en mee oefenen in de gesprekken met een huiswerkopdrachtje erbij. Een map voor het kind en ouders en een voor ons.
 - ☐ Ik zou het zelf prettig vinden als er materiaal kwam wat ook voor pubers geschikt is. Voor hen is het al snel 'kinderachtig' wat er nu op de markt is.
 - ☐ Oefensituaties beschrijven, door praktijkvoorbeelden te bedenken. Beeldmateriaal waarbij je samen met de jongere kunt bekijken en daarna bespreken.
 - ☐ Het moet overzichtelijk en aantrekkelijk zijn zodat de cliënt snel duidelijk heeft wat er van hem/haar gevraagd wordt.
 - ☐ Afwisseling lijkt me ook belangrijk. Werken op platvlak en werken in de ruimte. Op een speelse manier de werkelijkheid oefenen en daarna de oefeningen dan ook daadwerkelijk uitvoeren in die werkelijkheid.
 - ☐ We werken veel individueel met de cliënten, waardoor niet mogelijk is om groepsoefeningen te doen. Dit zou wel goed zijn. Misschien cliënten samen brengen?

4. Kunt u kort uw visie* omschrijven met betrekking tot het aanleren van vaardigheden?

- ☐ Ik werk niet vanuit een bepaalde methodiek bij alle cliënten eender. Heel belangrijk is het luisteren en hulpverlening geven die bij hen past. Het gevoel geven dat een cliënt begrepen wordt en dat je goed bereikbaar bent is erg belangrijk.
- ☐ Per gezin is dat verschillend. Bij een gezin werk ik veel vanuit 'geef me de 5' van Colette de Bruin. Dit is een meisje van 16 met een verst. Beperking en klassiek autisme. Bij een ander gezin hebben we video home training ingezet. Verder werk ik graag met muzischagogische middelen, wat aansluit bij de interesse van de cliënt.
- ☐ Tot nu toe gebruik ik in mijn werk vooral de methode van 'Geef me de 5'. Heel overzichtelijk en duidelijk, zowel voor ouders als voor de kids zelf.
- ☐ Competentie gerichte benadering. Kijken naar de mogelijkheden van de jongere en deze versterken of vergroten.
- ☐ Door vooral aan te haken op de dingen die de cliënt al wel goed kan en die uitbouwen blijft de cliënt gemotiveerd om verder te durven gaan in het aanleren van nieuwe vaardigheden, aansluiten bij de cliënt wat haalbaar en passend is in zijn/haar situatie.

Bijlage I

Uitwerking interviews

Alle interviews, het zij mondeling of telefonisch, zijn opgenomen na toestemming van de geïnterviewden. Deze interviews zijn zo letterlijk mogelijk uitgewerkt. Informatie tussendoor die niet bij het interview relevant zijn, is weggelaten.

Interview met A.V., gezinsbegeleidster SGJ. Gehouden op dinsdag 17 februari 2010 om 12.30 uur.

1. Voor welke instelling bent u werkzaam?

We hebben binnen SGJ verschillende afdelingen en ik zit bij de afdeling Gespecialiseerde Zorg. Deze is in 2005 opgestart. Onze doelgroep is kinderen met gedragsproblematiek. Dan moet je denken aan autisme, ADHD, hechtingsproblematiek en/of licht verstandelijke beperking.

Dus we kunnen een kind met een IQ van 100 hebben met autisme of een kind met een IQ van 60 zonder autisme of eventueel met autisme. Dus vrij divers. Bij wijze van spreken van 3 tot 18. Een vrij grote doelgroep.

1a. Wat is uw taak daarin precies?

Ik ben gezinsbegeleider. Ik heb een aantal gezinnen onder mijn hoede en die bezoek ik bij opstart vaak wekelijks. En dan na pakweg een half jaar hulpverlening bouw je af. Vaak kom je wel een jaar in een gezin en als er een verlenging van indicatie is kan het zijn dat je er nog een tweede jaar komt of nog een halfjaar. Maar goed, tussen 1 en 2 jaar moet het ook wel weer afgerond zijn.

1b. Dus het is wel echt tijdelijke hulpverlening?

Ja, het is ambulante hulpverlening. De eerste doelstelling is om een uithuisplaatsing te voorkomen. Dat is in feite een hele grote doelstelling. Dat speelt niet eens bij alle kinderen. Bij een aantal wel, en soms voorkom je het ook niet omdat de problematiek van het kind toch teveel impact heeft op het gezin of te hinderlijk is voor het kind om binnen het gezin te functioneren. Dan moet je toch kijken naar een vorm van 24-uurs zorg. Dat is toch wel misschien een kwart van de kinderen.

2. Hoelang bent u werkzaam met de doelgroep?

Eigenlijk vanaf de oprichting van deze afdeling, parttime.

3. Heeft u ervaringen met het aanleren van sociale vaardigheden?

Nou een beetje ontwikkelt in de loop van de jaren op grond van de hulpvraag van ouders. **Wat we vaak tegenkomen is dat kinderen op speciaal basis onderwijs zitten en dat er door school ook wel iets wordt aangeboden in de vorm van sociale vaardigheidstraining voor kinderen. Deze doelgroep is moeilijk leerbaar dus je merkt gewoon dat ouders vaak nog wel behoefte hebben aan aanvulling. Dus dan zoem je in op een detail.** Het is niet zo dat we een heel pakket op dit moment bij SGJ in huis hebben wat we als module uit de kast halen en zeggen dit gaan we inzetten.

3a. Dus het is meer vraaggestuurd?

Ja. **En dan kun je ook nog weer twee wegen in gaan of je hebt direct contact met het kind dat eens wat doet of dat je de ouders meer coacht.** Zo van ga er eens op die manier mee aan de slag. **Deel een vaardigheid op in stapjes.** Wat voor een stapjes moet een kind allemaal nemen? Wij overzien het wel maar zij overzien dat niet. Dus dat je met ouders zo een denkproces doorgaat.

3b. En zijn er dan nog onderwerpen of aspecten die vaak terugkomen in de vraag van ouders?

Ja, het **omgaan met vriendjes en het leggen van contacten.** Het onderhouden van contacten is het nog veel moeilijker. Bij autisme is de wederkerigheid een probleem. Autistische kinderen hebben geen inzicht in gevoelens van zichzelf niet en van een ander niet. Dus zijn heel houderig daarmee. **Inzicht verwerven ze ook niet, maar je kunt ze wel bepaalde gedragsregels aanleren** zo van als de buurman binnenkomt zeg je 'goede morgen buurman of goedemiddag'. **Dus in die zin is het heel basaal.**

Een stukje beleefdheid naar ouderen toe, dank u wel zeggen als er visite binnenkomt bij papa en mama. Wat doe je dan? Moeten ze gewoon eigenlijk heel stapsgewijs aangereikt krijgen. Het

omgaan met conflictjes. Maar dan zit je ook al een beetje op het punt van hoe gaat dat soort kinderen met agressie om. Maar je kunt het heel moeilijk scheiden. Krijgt zo'n kind kritiek dan kan het ploffen. Het overlapt elkaar wel wat.

4. Ziet u ook onderwerpen die wel in de sova-trainingen aan bod komen maar waarvan u ziet: in deze gezinnen is dat eigenlijk niet van toepassing?

Nou ja, **je zou haast het op maat moeten maken. Je moet natuurlijk heel erg rekening houden met de mogelijkheden van het kind en wat het niet kan.** Dus de haalbaarheidsfactor. Ik heb 1 kindje in begeleiding gehad dat was een kernautisme, waarvan de school gezegd heeft we beginnen niet aan sova-training want dat is bij hem niet reëel. Maar meestal zit je toch in een schemergebied dat het niet helder is wat een kind kan leren. Dus je start wel wat op. Je probeert iets en van lieverlee kom je erachter van hier liggen grenzen en daar liggen mogelijkheden. Dus in die zin zou het heel erg op maat moeten zijn.

4a. Daarmee wilt u ook eigenlijk zeggen dat de onderwerpen in een sova-training voor elk kind weer anders zullen zijn?

Nou, kijk weetje nu wij naar de gezinnen gaan is de hulpverlening een beetje vraaggestuurd. Dus zoem je in wat ouders graag willen en waar ze tegen oplopen. Maar misschien zien ze ook bepaalde dingen niet. Stel dat je een module zou ontwikkelen voor dit soort kinderen dan bied je wat aan. Op dat moment zal je het wel aan moeten bieden en tijdens een training moeten kijken van kan de groep deelnemers hier wat mee en tot op welk niveau. En dan zou je kunnen zeggen hé deze komt tot hier en de andere kan je nog een stapje verder gaan. Maar dan zou ik het willen omdraaien van we bieden iets in aan plaats van vraaggestuurd. **Want als je naar de gezinnen toegaat ben je veel meer een verlengstuk van het gezin.**

Maar daarom vind ik het wel een hele interessante vraag want we werken puur vraaggericht en vrij intuïtief. Als ik kijk naar mijn collega's, we komen uit verschillende achtergronden. De ene heeft een MWD opleiding, de andere SPH. Maar ook een aantal vanuit het bijzonder onderwijs. Zij hebben wat dat betreft meer kennis. Die hebben bijvoorbeeld al een hele doos met handpoppen bij zich. Dat heb ik niet. Dan denk ik van hé, dat is zo verschillend per gezinsbegeleider bij ons. En een ieder doet wat hij in huis heeft. 'Ik heb dit wel eens meegemaakt of daar mee gewerkt dat kan ik leuk in mijn gezin toepassen.' Maar er is nu geen overzicht.

5. Vanuit welke methodiek wordt er gewerkt? Maar je zegt dan eigenlijk dat is eigenlijk per gezinsbegeleider verschillend?

Nee, dat zou wel een behoefte van mij zijn. Maar ik weet niet of dat binnen jullie onderzoek valt. Kan er een soort toolkit ontwikkeld worden waarmee je kijkt wat er binnen SGJ wordt gebruikt, dit wordt gebruikt door een andere gezinsbegeleider en dit door een derde. Wij weten het van elkaar niet, want wij werken allemaal vanuit huis. Wij gaan naar onze gezinnen en 1 keer in de maand hebben we intervisie in Amersfoort of Dordrecht. Dat is in kleine groepjes. En de grote groep van 26 zien we 1 keer per jaar. Dus wat een collega in Dordrecht doet weet ik niet en die heeft misschien wel hele leuke dingen. Dan denk ik van: hé, verzamel het eens en maak eens een overzicht. Voor mezelf heb ik dat wel gedaan. Ook omdat je het weer vergeet. We hebben kleine contractjes van 3 of 4 gezinnen. Voor een deel coachen we alleen de ouders en zien we de kinderen incidenteel. Wat ik twee jaar terug heb gedaan met een jochie dat moet dan.. soms denk je van o ja, laat ik het weer eens proberen.

Maar het is dus niet zo beleid bij ons. **Dus een echte methodiek heb ik niet. Ik heb wel altijd het coole kikker spel bij me. Ik heb even gekeken van wat ik allemaal heb. Dat is geen methodiek, maar dat speel je een aantal keer in een gezin met de kinderen en eventueel met de ouders erbij.** Een spelletje spelen vinden ze altijd leuk. En voor mij is het een observatiemogelijkheid van hoe gaat dat. En daarna doe ik meestal nog een rondje van: je hebt allemaal kwartetjes gewonnen en je hebt bijvoorbeeld het kwartet van samenwerken. Vertel daar eens een voorbeeldje van. Herken je dat nu ook op school? Dan laat ik ze praten en zeg bijvoorbeeld: zusje ik zie dat jij iets wil zeggen.' Dan vallen ze elkaar in de rede en dan zeg ik: zusje is nog niet uitgepraat wat gebeurd er nu en met welk deel van het kwartet heeft dit nu te maken? Zo op die manier probeer ik daar mee te werken en ook met dit kwartet dat is conflict hanteren. Iets specifieker dan. Negeren, onderhandelen. En dan ook probeer ik op die manier een stukje verdieping te geven.

En dan is het leuk om te merken dat kinderen het cognitief wel weten, maar dat het in praktijk brengen toch wel moeilijk is. En dan doe ik nog vaak een terugkoppeling naar ouders als ze er niet bij zijn geweest. Dit heb ik gezien, dit kwam er uit. Herken je dat, wat doen jullie? Wat zou je nog meer kunnen doen?

Het is op dit moment geen module, geen training. Het is iets wat je twee of drie keer in een gezin doet en dan is het ook weer klaar.

Ik heb er zo over na zitten denken. Wat mij leuk zou lijken is dat we binnen SGJ een module in huis te hebben en 1 keer per jaar per regiokantoor aan te bieden. **En dan zit ik te denken aan 3 of 4 bijeenkomsten 1 keer in de maand. Dus dat je een kwartaal bezig bent. En dat je per bijeenkomst 1 of 2 onderwerpen behandelt. Dat je in totaal 6 onderwerpen hebt. En dat de ouders een parallel sessie hebben waar ze in eerste instantie de zelfde oefening doen en dan nog een soort kringgesprek waarin wordt gesproken wat de specifieke hindernissen zijn als mijn kind dit doet. Je kweekt dan inzicht bij ouders, mijn kind wil dit leren maar moet extra hobbels nemen.**

Nu vindt iedereen zelf het wiel uit. En dat is een beetje eigen aan onze afdeling omdat we met thuiswerksters hebben want de gezinnen waar wij komen hebben allemaal PGB, dus we moeten zuinig werken.

5a. SGJ heeft wel een duidelijke visie waaruit zij werken. Dat ze competentiegericht werken en contextueel werken. Heeft u de indruk dat de gezinsbegeleiders van die visie op zich wel werken en dat ze dat allemaal een eigen vorm geven?

Competentiegericht werken we ook omdat een aantal van ons basistraining video home training heeft. En contextuele benadering hebben we een aantal scholingsdagen gehad waar we in zover mensen er niet bekend mee waren iets hebben gehoord over het gedachtegoed van Nagy.

Het gekke is dat als je in een gezin komt dan denk je aanvankelijk: het kind heeft problematiek en de rest loopt gestroomlijnd. En dat is dus vaak niet zo. En dan kom je toch wel weer bij het contextueel omdat ouders heel vaak contextueel bepaald zijn.

In feite heb je vaak een aantal lijnen als je echt wekelijks in een gezin komt. En 1 lijn is bijvoorbeeld 'hoe ben je zelf opgevoed, wat heeft dat met je gedaan?' Soms vallen kwartjes bij ouders van mijn kind doet zo en eigenlijk doe ik ook zo. wij zeggen wel eens als je bijvoorbeeld een sova-training hebt dan zit je vaak in de tweede dimensie van Nagy te werken. Dan zoem je daar wat meer op in. **Maar ik vind dat je van een beroeps mag verwachten dat hij wel het overzicht heeft.**

Ik ben vanmorgen bij een gezinnetje geweest en die moeder is behoorlijk beschadigd in het gezin van herkomst. Vorig jaar heb ik wat gedaan met duplo om het in beeld te krijgen. Zij gaf duidelijk aan daar wil ik niet over praten. In werkbegeleiding ingebracht van moet ik dat accepteren of niet. toch afgesproken om puur in te gaan op de hulpvraag. En dat is van hoe ga ik met mijn kind om. Maar dat is altijd wel een beetje een spanningsveld of je kan hulpverlenen of dat je aan het dweilen met de kraan open. Maar goed, het is vrijwillige hulpverlening dus we hebben toch deze insteek gekozen omdat de weerstand zo groot is. Dus dan ben je er als hulpverlener wel van bewust dat je nu 1 lijntje hebt om aan te werken en of het effect heeft: de tijd zal het leren.

Wat mij daarin ook wel geholpen heeft is een trainingsdag over de oplossingsgerichte benadering. Die werken met een model waarin er soorten cliënten zijn. De ideale cliënt is de cliënt die reflecteert etc. er worden dan 4 gradaties aangebracht en die man zegt dat je het niveau van de cliënt moet je respecteren. Dan moet je een stapje terug doen in de doelen die je hebt gesteld.

In feite dus competentiegericht, oplossingsgericht en contextueel. Dat zijn bij ons denk ik een beetje de drie aandachtsvelden. **Verder hebben we het boek van Colette de Bruin, geef me de vijf. Dat hebben we ook allemaal in onze tas.**

Wat betreft sociale vaardigheden hebben we dus geen plan en ik denk wel de behoefte daaraan.

6. Wat is uw visie op het aantal bijeenkomsten, de duur en de frequentie?

Deze vraag is niet gesteld omdat deze in de vorig vraag al is beantwoord.

7. Wat is uw visie op de vorm waarin deze sociale vaardigheden worden getraind? Denkend aan individueel, in een groep, in het gezin etc.

Ik heb zelf heel vaak gedacht van de behoefte aan een groep. Als ik bij een kind kwam dan deed je zelf wel eens een kwartetje, rollenspel of iets met poppen. Ik denk eigenlijk moet je ze met andere kinderen bezig zien. Tegelijk zie ik ook wel een beetje de lastigste kant. De afstand naar kantoor dat is

gewoon een organisatorisch punt. En het feit dat we toch een kleinschalige afdeling zijn met een diversiteit in leeftijd en LVG, normaal begaafden enz. Ik heb niet helder in hoeverre je die dingen samen kunt laten gaan. Zelf zou ik dat wel eens willen proberen. Stop maar eens een aantal basisschool leeftijd kinderen bij elkaar met autisme en ADHD. Ze komen elkaar op het schoolplein ook tegen. Maar het moet volgens mij een groepje van 5,6 zijn met toch wel twee begeleiding er op. En dan zou ik zoiets hebben van lagere school en voortgezet onderwijs.

Het is zo divers, dat is erg lastig aan de doelgroep. Eigenlijk is de doelgroep heel specifiek en toch ook weer niet.

8. Heeft u adviezen met betrekking tot de invulling van een bijeenkomst of het materiaal?

Wat dus altijd het grootste probleem is, is het krijgen en houden van vriendjes. Of kinderen knappen zelf af omdat ze zich niet kunnen inleven in anderen en gauw een vriendje zat zijn of omgekeerd dat ze niet sociaal wenselijk genoeg zijn.

Ik vind dat lastig hoor. Ik ben ook wel benieuwd wat ouders daarin aangeven. **Goed samenwerken, dus bij wijze van spreken het overleg van er komt een vriendje.** Als het dan zover is, wat ga je dan doen. Dus de wederkerigheid erin. Of dat ze zien dat daar een balans in moet zijn. Zo van: hij wil heel wat anders, wat doen we dan?

Een deel van onze kinderen is heel kwetsbaar, wordt vaak gepest. Er zou wat kunnen komen van wat zeg je dan als je gepest wordt, hoe reageer je. Als je ziet dat een ander kind gepest wordt, wat doe jij dan? Zie je dat zo wie zo?

En ik denk ook wel een beetje van wat ouders daarin aangeven in de enquête.

Je zou ook nog iets kunnen denken aan alleen spelen, samen spelen. Dat is ook vaak een punt in gezinnen. Of een kind wil totaal niet met broertjes of zusjes spelen en zij willen het wel. Of een kind zuigt verschrikkelijk, wil alleen maar met andere kinderen spelen.

Sommige kinderen hebben geen gevoel voor gezag. Ze weten wel wie vader is en wie moeder is. Maar als vader zegt: stop, dat doen we niet. dan heeft dat geen meerwaarde dan dat een schoolvriendje zegt: hé joh, niet doen. Dat inzicht hebben ze niet, maar misschien zou het wel te leren zijn.

Een ander aspect wat zou kunnen is dat ze ook bij volwassenen geen onderscheid maken tussen de opvoeder en een willekeurige derde. Dus als iemand anders vraagt: 'ga je met me mee in de auto?' Dan zal het zeggen dat doe ik bij papa toch ook dus wat is daar mis mee? terwijl het verkeerd uit kan pakken.

9. Wat moet de houding van de begeleider zijn bij de bijeenkomst?

Het moet duidelijk zijn dat hij de leider is. Zeker als je er ADHD'ers bij hebt moet er een goede structuur neergezet worden. Een stukje overwicht daarmee en gelijk moet hij goed doorhebben wat elk kind aan eigenaardigheden heeft zodat hij daarop in kan spelen. dus ook heel sensitief. Dus leiding geven en sensitief zou ik zeggen.

9a. Heel erg aansluiten bij de kinderen in de groep?

Ja. **En ik zou er voor pleiten om alles wat je doet in de groep maximaal in te zetten. Heel visueel te maken, werken met lichaamstaal. Ik vind ook dat je het tempo van het groep en individu moet volgen.** Je kan wel een mooie planning maken en alles er in een middag door willen stouwen. Maar als het niet gaat, gaat het niet. **Je moet uiteraard kennis hebben van de problematiek, wat het in grote lijnen met zich meebrengt.**

Er kunnen uitbarstingen voorkomen. Een autist kan zo een uitbarsting krijgen omdat het bijvoorbeeld in de ochtend frustratie heeft gehad. Dan moet je kijken hoe je daar mee om kan gaan. En ik denk tussendoor even pauze, dat ze hun energie kwijt kunnen.

10. Ziet u bij de cliënten grote verschillen als het gaat om de diagnose die ze hebben? Denkend aan autisme, ADHD, laagbegaafdheid?

Ja, er zitten gewoon hele grote verschillen tussen het type kinderen wat we tegenkomen. Heel introvert en weinig weerbaar. Grijs muisjes op een stoel en bravoure jochies die zich gigantisch overschreeuwen.

Het vraagt alertheid dat het ene kind niet ondersneeuwt en dat je misschien toch een keer apart neemt. Dat je er naar vraagt wat er aan de hand is.

11. Hoe kunnen ambulante medewerkers in het gezin aspecten van de sociale vaardigheidstraining inzetten? Stel dat het wel een training wordt, hoe kunnen de ambulante begeleiders het meenemen?

Ik denk dat ze op de hoogte moeten zijn wat er behandeld wordt. Stel dat je het 1 keer per maand doet, wat niet vaak is, maar als het door de gezinsbegeleider uitgebouwd kan worden dan heb je wel een doorgaande lijn. Dus in de zin van bekendheid over en weer van wat er in de training is gebeurd en hoe werk je het in het gezin uit. Daar zou dan een boekje heel aanvullend bij kunnen zijn terwijl je misschien het boekje ook zelfstandig zou kunnen gebruiken als mensen er voor kiezen om niet zo'n training te doen.

En ik denk dat een gezinsbegeleidster meer aandacht kan hebben als er op de training een hoop is gebeurd met specifieke moeilijkheden van dit kind bij die sociale vaardigheid. En dat je zegt van: dit heb je op de training geleerd. Hoe vond je dat? Zullen we het nog eens proberen? Heb je hier aangedacht? Dat het extra aangereikt wordt.

En ik denk een motiverende factor naar de ouders toe. Het vraagt veel van ouders om er naar toe te gaan, dus als een gezinsbegeleidster het ook terugkoppelt in de wekelijkse huisbezoeken dan help je ouders ook aan extra ondersteuning.

12. Hoe kunnen ouders betrokken worden bij het generaliseren van de opgedane vaardigheden?

Ik zit te denken aan parallelsessies, alleen dat kon wel eens erg duur worden. En anders denk ik dat ze op papier informatie moeten hebben over wat er is gebeurd. Met eventueel wat handvatten hoe kunt u uw kind hier verder bij helpen? Het hangt een beetje van ouders af. Je kan alle dingen mooi op papier zetten maar als ze de sensitiviteit niet hebben dan wordt het niks.

Ik denk dat er op het moment dat er nog steeds een gezinsbegeleidster in het gezin komt die kan steeds die terugkoppeling maken. Als ouders zelf bij de training betrokken worden doordat ze toch ook op die locatie zijn, heb je ze al. **En anders misschien de mogelijkheid van een dvd waarin je wat voorbeeldjes uitwerkt.**

12a. Toch denk ik dat uit de enquête komt dat de meeste ouders willen dat hun kind individueel in het gezin wordt getraind. Zelf verwacht ik dat de training de meeste ouders niet zien zitten, ook door de reistijd. Dan is het kind wel individueel en niet in de groep. En dat is dan weer een nadeel.

Dat is een nadeel en veel moeilijker om de aandacht van het kind vast te houden. En het kan van ouders ook een vlucht zijn. De gezinsbegeleidster moet dat maar leren en daar betaal ik tenslotte voor. En dan valt het een beetje tegen. De verwachtingen vallen tegen. En het is voor een kind niet leuk om een half uur met een gezinsbegeleidster bezig te zijn. de meeste kinderen vinden het niet zo leuk. Dus je moet als gezinsbegeleidster heel wat in huis hebben en met leuke dingen aan komen zetten.

12b. Zegt u daarmee dat u het eigenlijk eerder ziet slagen in een groep in een echte trainingsvorm dan individueel thuis?

Ja, maar ik denk dat de ouders dan als ze er drie kwartier voor moeten rijden gaan kijken in eigen omgeving en dat ze dan denken dat ze de cursus in hun eigen buurt kunnen krijgen omdat ze al christelijke hulp van SGJ krijgen.

Een aantal ouders zoekt het zelf actief in de buurt. Ook wel op ons aandringen hoor.

13. Het is wel de bedoeling dat wat we gaan ontwikkelen christelijk is. Heb je een idee hoe we het beste de identiteit er in kunnen verwerken?

Ik vind dat wat lastig. **Ik denk niet dat je alleen maar voorbeelden vanuit kerk, catechisatie moet gebruiken. De meeste kinderen zitten op een reformatische school. Bij school heb je de identiteit te pakken.** Je zou misschien meer het kunnen koppelen aan het thema:

Mag je ook wel eens voor jezelf opkomen? Assertiviteit. Maar de Heere Jezus heeft toch gezegd als iemand je op de ene wang slaat, draai hem ook de andere toe.

Maar dan ben je al zo cognitief bezig, dat pakken ze niet. **Ik denk dat je het heel simpel moet houden gewoon van we zijn een christelijke instelling. We zijn hier bij elkaar en we vragen eerst aan de Heere of hij ons wil helpen.**

13a. Want het christelijke in de training zou een stimulans kunnen zijn om daar toch drie kwartier voor te rijden?

Dat kan.

13b. Hoe zou in het boekje het aspect terug kunnen komen?

Ja, een goeie vraag hoor. Ik heb het niet zo scherp. Het is een beetje hetzelfde probleem als die hele discussie rondom hulpverlening. **Je bent christen hulpverlener maar geen evangelist. Je doet het als christen, dat is toch je grondhouding.** Dat zou je in je voorwoord kunnen schrijven waarin je het motiveert dat heeft met je visie op mens zijn te maken. **En misschien ook wel in een aantal voorbeelden waarin je zegt: maak je dat wel eens mee in de kerk, wordt je weleens geplaagd omdat je bid voor je eten?**

In die zin kun je er wel wat mee, maar gelijk heb ik ook zoiets van je moet het ook niet door elkaar hebben. Ik heb het niet helemaal helder.

Dus ik denk niet een specifieke christelijke sova, maar vanuit je christen zijn biedt je een sova aan. Je zou misschien wel een onderwerpje als vergeven kunnen doen. Dat is natuurlijk heel abstract. Op een gegeven moment is er wat gebeurd met een vriendje en de meester komt erbij. Dan moet je een doorstart maken. Kun jij morgen met hem weer een potje voetballen ofzo? Dan kun je wel een link leggen met de Bijbel waarom het zo moeilijk is. En kun je dan wat van de Heere Jezus leren? Dus op die manier.

Maar goed, of je dan 1 hoofdstuk christelijk maakt of dat je bij je thema's het af en toe eens inzoomt. Ik denk meer het laatste.

14. Vanuit welk mensbeeld werkt u als gezinsbegeleider?

Ja kijk ik heb een mooi visiedocument van SGJ in mijn tas gedaan. **Maar in grote lijnen komt het er op neer dat elk mens een schepsel van God is en uniek. En met name onze doelgroep is dat uniek zijn met haken en ogen. Het uniek zijn van ADHD wekt bij ouders vaak veel ergernis op. Dus je bent bezig met het uniek door respect voor te vragen, ruimte te creëren. Tegelijk zie je dat dat begrenzing nodig heeft in opvoedingsvragen.**

Het tweede begrip is dat je wilt dat mensen tot een bestemming komen. dat wil de dominee ook graag, maar dan zoomen wij in op de opvoeding. Wat heeft het kind nodig om zich te kunnen ontplooiën? En dat kan een sova-training zijn. **In de praktijk werken wij heel erg aan de basis. Soms denk je wel eens waarin heb ik anders gewerkt dan een humanistisch iemand? Aan de andere kant merk je wel dat ouders veel vragen heeft. Zoals een kind wordt rustig achter de computer. Is dat verantwoord?** Mag dat als christen of moet je zeggen een kwartiertje is wel genoeg. Of ze willen dat het een goed boek leest. Maar het kind heeft niks met letters, wil plaatjes zien.

Dan zit daar voor mij ergens in mijn achterhoofd wel een mensbeeld en een stukje respect voor hoe ouders de opvoeding willen neerzetten.

De weerbarstige opvoedingswerkelijkheid is zeker waar. **In theorie weten we allemaal dat je in gebroken werelden leeft. Vaak merk je dat ouders toch een verwachtingspatroon hebben: maak ons kind wat hanteerbaarder, zodat wij het wat makkelijker kunnen opvoeden. Dat je er heel erg tegen op loopt zo van, lieve mensen dit gaat niet en het heeft recht op jullie liefde en zorg. Je zoekt naar wat haalbaar is, tegelijk merk je dat het vaak niet haalbaar is.**

Wat ik ook vaak merk is dat ouders zich erg gesteund weten door het geloof. Ze geven een getuigenis dat God kracht gegeven heeft. Dus in die zin beide kanten wel. Het is niet maakbaar, de hulpverlening is niet maakbaar. **Dus het mensbeeld van aan de ene kant de mens is een uniek schepsel van God. dat voluit laten staan en tegelijk zeggen we leven in het hier en nu. Het wordt hier geen paradijs. Het stukje afhankelijkheid ervaren.**

Je hebt de plicht om te zoeken naar verbetering, het geloof relativeert dat ook gelijk. En daar schommel je wat tussen door.

En wat ik ook vaak doe is iets relativiseren en zeggen tegen ouders dat ze elke dag weer opnieuw mogen beginnen. Ook met de kinderen. En ik denk ook dat je dat vanuit de genade die je aangereikt wordt mag zeggen als hulpverlener. Natuurlijk zijn er fouten gemaakt, maar kinderen hebben een hele grote potentie om zich toch weer op ouders te richten. Een soort onverbreekelijke loyaliteit. Je mag elke dag weer opnieuw beginnen. Ga daar ook in staat. Ik denk dat het een meerwaarde is van christelijk hulpverleners zonder dat je in de radeloosheid blijft hangen.

Afsluitende vraag: Heeft u nog wat op te merken?

Conditioneren van vaardigheden is belangrijk. Inventariseer wat er allemaal aan materiaal is binnen de gezinsbegeleiders.

Wat betreft de training zou ik zeggen om het drie keer in het jaar aan te bieden. Als het klaar is dan kost het namelijk niet meer zoveel voor SGJ.

Telefonisch interview met R. v. D., eigenaar zorgboerderij de 'Pieperhoeve'. Gehouden op dinsdag 16 februari 2010 om 15.00 uur.

1. Kunt u misschien vertellen wat de Pieperhoeve precies is?

De pieperhoeve is een zorgboerderij en we bestaan aanstaande mei 6 jaar. We zijn begonnen op het bedrijf van mijn ouders. Dat is echt een boerderij met zoogkoeien, schapen, konijnen enz. Gewoon echt dieren die verzorgd worden. We zijn begonnen met iemand met een syndroom van down waar een vader vroeg: 'joh ik heb gehoord dat jullie iets gaan doen kan mijn zoon er van gebruik maken?' We zijn met eentje begonnen en steeds naar aanleiding van allerlei vragen uitgebreid. Dat was vooral toen voor de dagopvang. Dagopvang in de tijd dat kinderen die thuis wonen en niet naar school gaan. Dus op woensdagmiddag en zaterdag. En ondertussen hebben we het nieuwe zorggebouw kunnen bouwen omdat het gewoon een heel apart gebouw is op het erf bij de boerderij. En daar hebben we dan veel meer faciliteiten ook om te laten logeren. Dus we bieden vanaf januari 2009 ook logeeropvang in de weekenden en de vakanties.

We hebben nu ook jongeren die van school af zijn. Van het speciaal basisonderwijs 18 jaar zijn en zeg maar een beschermde werkplek zoeken. Dagbesteding hebben we ook hier. En we bieden vanaf september ook dagopvang aan ouderen.

1a. Vanaf welke leeftijd komen mensen hier ongeveer?

Nou we zijn niet aan leeftijd gebonden. Wat we belangrijker vinden is of ze passen binnen de groep.

1b. Is het alleen licht verstandelijke beperking of handicap of zijn er ook kinderen met stoornissen?

Ja, de groep die nu hier is heeft oftewel syndroom van down dat is een klein aantal, de meesten hebben autisme in combinatie met een laag of bovengemiddeld IQ. Dus ook met het syndroom van Asperger. Combinatie met ADHD er bij en PDD-nos. En ze hebben gedragsproblemen.

2. Hoelang bent u werkzaam met de doelgroep?

Na ja goed, wat ik nu doe is anders dan ik bij SGJ doe. Nu doe ik gewoon begeleiden op de groep en ik heb contact met de kinderen zelf. Bij SGJ deed ik meer gezinsvoogd en daarna was ik coördinator van gezinsbegeleiding. Ik had niet echt face tot face contact. Totaal een jaar of 10 - 12 denk ik.

2a. Ik weet niet of u veel ervaring heeft met het aanleren van sociale vaardigheden?

Nou, we doen niet anders. **Wat deze groep vooral nodig heeft is het sociaal leren omgaan met elkaar. Dus alle activiteiten horen-doen heeft daar mee te maken. Niet dat we dat zozeer als training zien, maar alles is daar op gericht.**

3. En heeft u daarbinnen nog bepaalde aspecten of onderwerpen die daarin belangrijk zijn voor de doelgroep?

De omgeving maakt het verschil. Dat is en blijft een slogan. Hoe we hier de begeleiding doen is 1 op 2. Dus we gaan altijd in groepjes van 2 met 1 begeleider de activiteit doen. Dan kom je elkaar tegen als je gaat koffie drinken of gaat eten. Dan gaan we in 2 groepen met zo min mogelijk prikkels. Om het alles zo goed mogelijk te laten verlopen doen we die sociale momenten met elkaar. Voor de rest is er altijd 1 of 2 begeleiding bij. Dus dat is een soort basisding.

En daarnaast hebben we regels en afspraken waar iedereen zich aan moet houden. We hebben een picto-bord met indeling zoals we de hele tijd gaan werken. We doen de dag in stukjes opknippen. Meer randvoorwaarden zodat zij hun sociale vaardigheid kunnen uiten.

3a. Kunt u wat voorbeelden geven welk activiteiten ze dan doen?

We hebben gewoon werk te doen op de boerderij. Het voeren van de dieren is gewoon een terugkerende activiteit. Het verzorgen van en voeren van de dieren is gewoon steeds wat we doen. **Wat je dan met sociale vaardigheden probeert te doen is dat ze samen werken. Om de beurt de deur open doen enz. dat soort hele kleine dingetjes zijn al belangrijk om met elkaar om te gaan. Op de groep te blijven, iets af te maken. Als je iets te vragen hebt vragen aan de leiding en niet weg lopen. We doen ook bijvoorbeeld wel vieze dingen zoals poep scheppen, dat hoort er ook bij. En dan is het ook gewoon grappig om te zien dat iedereen het op een eigen manier doet. Dat zijn hele kleine dingetjes die een activiteit heel anders maken.**

Het is er op gericht om iets te leren en om het leuk met elkaar te maken. We hebben ook skelters met een karretje erachter. Daar mag dan mee worden gewerkt en je kan daar heel de dag druk mee zijn. **Het maakt niet uit dat je de hele dag bezig bent met wat je eigenlijk in 10 minuten had kunnen doen. Je maakt er gewoon wat leuks van en je probeert ze van wat ze samen doen zo lang mogelijk te laten genieten.**

3a. Dus eigenlijk heel spelenderwijs?

Ja en met regels en afspraken. Deze zijn ook heel belangrijk. Die worden met ouders bij de intake besproken en daar moeten ze zich aan houden. Wanneer ze dit niet kunnen betekent dit dat ze ook niet op de groep kunnen zijn.

4. Welke aspecten van een training moeten vooral niet worden opgenomen in een bijeenkomst?

Deze vraag is niet gesteld.

5. Zit er achter het werken nog een bepaalde methode of visie?

Ja, **Colette de Bruin heb ik de basistraining en het vervolg gedaan. De basismethode is wat we gebruiken als methode. En die visie is dan wel: 'wees voorspelbaar duidelijk, zeg wat je doet, doe wat je zegt'. Noem het of teken het. Laat het zien.** Dat is hoe we hier werken.

6. Wat is uw visie op het aantal bijeenkomsten, de duur en frequentie?

Deze vraag is niet gesteld, maar achteraf ook niet nodig geweest. Zie antwoord volgende vraag.

7. Ik weet niet of u echt ervaring heeft met sova-training? Heeft u een idee van hoe vaak een training zou moeten zijn, hoe lang, is het beter om dat individueel te doen of in een groep?

Ik heb daar negatieve ervaring mee zoals deze worden gegeven op school of bij Eleos of noem maar op. Ik heb hier een jongen, hij is nu 14 met het syndroom van Asperger. Moest persé de sova-training doen van de begeleider die hij had via Jeugdzorg. Zijn moeder had het gelukkig ook zo kunnen afspreken dat als hij dat deed op woensdag dat hij daarna toch nog naar de zorgboerderij mocht. Dat was soort een beloning. Daardoor heeft hij het gedaan. **Maar hij heeft er gewoon helemaal niets van geleerd, zegt hij. En ik heb er ook niks van gemerkt. Hij zegt, en ik denk dat het precies zo is als hij het zegt: 'wat ik daar doe is heel anders dan dat ik het thuis mee maak.**

7a. Oké, wij noemen dat het generaliseren van de vaardigheden.

Daarom. **En autisten kunnen dat niet. Dus ze zitten op die groep, het ruikt er op dat moment zo, die juffrouw is er dan. En ze zullen echt niet dat gelijk kunnen schakelen als zo'n zelfde situatie zich voor doet op school of op de zorgboerderij.**

7b. Dus u zegt eigenlijk dat het beter is om deze vaardigheden thuis aan te leren?

Thuis of op school of op een zorgboerderij. Waar die kinderen dan ook zijn. en dan spelenderwijs steeds op de zelfde manier consequent die regels hanteren. **Op regels en afspraken kun je het beste kinderen wat aanleren is mijn ervaring.**

Ik heb dat ook wel binnen SGJ gemerkt. En ook wel bij het lvg-project hebben we dat ook wel onderzocht. **En daar kwam ook naar voren dat een sova in zijn algemeenheid veel te algemeen is. Dat ligt ook wel aan het IQ van het kind. Maar het snappen waarom het op dat moment moet en in alle situaties hetzelfde toepassen is veel te veel gevraagd.**

7c. Ze zeggen wel vaak dat als een kind in een groep is dat het goed is om het samen te oefenen. Wat is daarop uw visie?

Het oefenen zou op zich niet zo raar zijn. Het zou best goed zijn. **Ik denk dat het oefenen dan vooral zou moeten zijn in verschillende omstandigheden.** Als je het oefent op dezelfde manier, het gebeurt nooit op dezelfde manier. Zo'n kind denkt dan dat het de vaardigheid kan omdat het een paar keer heeft geoefend. **En dan komt het in zo'n soort gelijke situatie en dan wordt er gezegd: je hebt dat toch geoefend op sova, je weet toch hoe je dat moet doen? Dan is op eens de situatie heel anders. Het kind denkt dan ik kan het toch niet, ik snap het niet. Allemaal heel negatief.**

Ik heb weleens tegen die jongen gezegd: je hebt het toch geleerd op sova? Hij reageerde gelijk heel negatief met: 'o, hou op met die sova. Ik heb er niks geleerd'. En dan is het nog een slimme jongen ook.

8. Heeft u adviezen met betrekking tot de invulling van een bijeenkomst?

Deze vraag is niet gesteld en tussendoor beantwoord.

9. Wat zou een houding van een begeleider moeten zijn bij het aanleren van sociale vaardigheden?

Het zou moeten passen bij het kind. Wat wij hier ook vaak zeggen is iedereen heeft zijn dingetje, dat hoort bij jou. **En stap voor stap. Dus heel erg kijken naar hoe dat kind in elkaar zit, hoe dat het beste leert. En het daarop doen.** Voor iedereen is het weer verschillend. Als je er voor gaat zitten is het gelijk ook zo schools. Dan hebben ze er geen zin in. Als ik kijk naar de kinderen hier dan weet ik ondertussen nu wel wat bij welk kind past. Bij het ene moet je iets negeren of je hand omhoog doen.

10. Dus u ziet best wel grote verschillen in de kinderen? Ook als u kijkt naar de verschillende diagnoses zoals autisme, laagbegaafdheid?

Nou, je ziet wel dat met autisme dat als het anders gaat dan anders dan merk je dat wel. Ze hebben er last van. Of heel grenzeloos met praten of heel stil en teruggetrokken.

Je kan volgens mij ook niet, je zou algemene dingen in een sova kunnen doen van denk daaraan en denk daaraan, maar dan zou je wel echt het kind goed moeten kennen van hoe kan ik het kind dat het beste leren? Heel vaak kan een kind dat zelf wel zeggen.

Een gezinsbegeleider zou het in een gezin heel specifiek op het kind op maat gedaan moeten worden.

11. Hoe kunnen ambulante medewerkers in het gezin aspecten van de sociale vaardigheidstraining inzetten?

Ik denk dat het in de situatie in het gezin gewoon geleerd kan worden. Bijvoorbeeld het wachten op hun beurt in het gezin. Dus gewoon concreet in de praktijk. En als een kind constant het spelletje verknald van zijn broertje en/of zusje, dan ga je dat spelletje gewoon spelen en kijken hoe dat is. Dan pak je dat aan en kijk je hoe het wel moet. Met een beloningssysteem.

Ik zou het denk ik wel van tevoren bespreken en dan bedenken wat je gaat gebruiken of gaat doen. Bijvoorbeeld pictogrammen gebruiken of op een andere plek aan tafel gaat zitten. Dan doe je het ter plekke en kijk je wat er gebeurt. Met een video denk ik wel hoor, maar je moet wel weten wat je van tevoren gaat doen. Want als je het op dat moment gaat uitzoeken dan krijg je een negatieve ervaring.

Met rollenspelen zou het nog wel een keer geoefend kunnen worden misschien. Maar een kind ziet dat niet zo. Het is een soort nep. Want in het echt heeft hij er niks aan, dan gaat het heel anders.

11a. Als ik een beetje u begrijp, dan bent u ook wel voor contextueel werken?

Ja en dan de kracht van de mensen zelf gebruiken. Zoals zij het doen en dan proberen te veranderen. Alle mensen die er deel vanuit maken het laten doen en het uit iemand zelf laten komen. Diegene zelf weet wel vaak de oplossing. Dan ga ik uit van lvg, dat ze wel redelijk slim zijn om dat te zeggen.

12. Hoe kunnen ouders betrokken worden bij het generaliseren van de opgedane vaardigheden?

Deze vraag is niet gesteld en tussendoor beantwoord.

13. Kunt u wat zeggen over het christelijke aspect?

We werken vanuit een christelijke levensovertuiging. We gaan ook met de groepen naar de kerk. Ze zijn het niet altijd gewend, maar dat doen we wel. Dat hoort er gewoon bij.

Soms lezen kinderen ook uit de Bijbel, dus dan komt het er ook wel in zoals niet vloeken en schelden. Excuus aanbieden als je een fout maakt. Je moet het altijd weer goed maken, vrede sluiten. **Eerbiedig zijn bij het bidden, danken en Bijbellezende. Bij het slapen gaan bidden dat God je overal bij kan helpen.**

Ook dat je dingen ziet en benoemd over de natuur bijvoorbeeld. Het is overal in verweven en dat je de Heer de eer geeft.

14. Vanuit welk mensbeeld wordt er gewerkt?

Dat ieder mens gelijk is en uniek. Het mag er zijn zoals het is. We doen gewoon heel erg ons best om mensen te ontwikkelen zodat ze heel zelfstandig verder kunnen leven. In afhankelijkheid van God. En daarin moet je gewoon dingen doen zoals je ze doet. Je moet soms boos worden en dat je dan zegt dat je het niet leuk vindt om te doen. maar het is belangrijk om nu te luisteren. Maar dat je dan wel het gesprek aan gaat om te kijken hoe je dat anders kan doen.

Je kijkt echt wat het kind nodig heeft en ook in de toekomst.

Het is gewoon heel gaaf als je mee kan werken aan ontwikkeling van mensen. En ook altijd als er stagiaires zijn of collega's of kinderen, dat is en blijft gewoon het mooiste wat er is. **Als je dat kan doen van de liefde van God die je krijgt voor de mens, dat maakt het werk gewoon zo gaaf. Er moet een visie achter zitten waarom je de dingen doet zoals je ze doet. Dat het onderdeel is van de doelen die een begeleidster in zijn plan heeft.**

**Telefonisch interview met K. v.d. H., coördinator sociale vaardigheidstrainingen stichting MEE.
Gehouden op woensdag 17 februari 2010 om 15.00 uur.**

1. Voor welke instelling bent u werkzaam?

Ik coördineer bij MEE de cursussen en ik weet zelf inhoudelijk veel van sociale vaardigheidstrainingen. We geven cursussen voor mensen die moeilijk lerend zijn en we geven ook wel cursussen aan mensen die zeer moeilijk lerend zijn. En ik weet redelijk veel over het materiaal dat we daar voor gebruiken.

2. Hoelang bent u werkzaam met de doelgroep?

Ik zelf werk eigenlijk al zo'n twintig jaar denk ik met deze doelgroep en als coördinator van de cursussen denk ik een jaar of vijf, zes.

2a. Dus u heeft veel ervaring?

Met de cursussen wel en ook met de doelgroep ja.

3. Wat zijn belangrijke aspecten/onderwerpen binnen een training?

De sociale vaardigheidstraining die wij eigenlijk als uitgangspunt gebruiken is een methode die ontwikkeld is bij de universiteit van Groningen. Die hebben ook een boekje erover geschreven, deze is van van der Molen, van der Zee en nog iemand. **Dat is een sociale vaardigheidstraining voor volgens mij zwakbegaafde jongeren en dat is zeg maar eigenlijk de basis die wij voor alle sociale vaardigheidstrainingen gebruiken.** En dan krijg je gewoon dat alle vaardigheden aan de orde komen en we noemen dat zo'n beetje de basisvaardigheden dat een kind zeg maar leert luisteren, iets vragen, een praatje beginnen. En dan krijg je de wat moeilijkere vaardigheden, kritiek geven, kritiek krijgen. En dan heb je nog een module die wat later ontwikkeld is en dat gaat over omgaan met gevoelens, met teleurstelling, boosheid, verdriet. We hebben een lijst met ook complimenten geven, dat hoort ook bij de sociale vaardigheden. **Die methodiek is echt door Goldstein ontwikkeld,** een Amerikaan die dat heeft ontwikkeld, en die methode hebben ze eigenlijk vertaald in Groningen naar onze doelgroep. Nou, is **een mooie manier om vaardigheden aan te leren en die doen dat ook volgens de methode van videobanden als voorbeeld met bepaalde leerpunten, ongewenst en gewenst gedrag wordt laten zien. Het gedrag moet je in stapjes aanleren, bekijken welke stapjes je lastig vindt.** Bijvoorbeeld met kennismaken, je loopt naar de ander toe, je geeft de ander een hand, zegt duidelijke je naam, luistert goed naar de naam van de ander, dat zijn de stapjes. Voor heel veel mensen met een verstandelijke beperking zijn die stapjes heel erg lastig, dus daar gaan wij veel aandacht aanbesteden.

4. Welke aspecten/onderwerpen moeten vooral niet in de bijeenkomst worden opgenomen?

We beginnen bij de kindergroepen. En daar raak je eigenlijk alle vaardigheden een beetje aan. Dan ga je nog niet echt de diepte in. Bij de jongeren, dan moet je zien dat je een vaardigheid hebt dat vooral gaat om kritiek en opkomen voor je mening, is sowieso belangrijk. En dan doen ze vijf keer over één vaardigheid. En hij is zo opgebouwd dat je begint met eigenlijk het imiteren van voorbeelden en ook videovoorbeelden, en daarna ga je oefenen in een veilige situatie, op school, of op het werk of waar ze het tegenkomen. Zodat ze ook een keer kunnen oefenen en dan de praktijk in kunnen gaan. Zo is eigenlijk een sova-training opgebouwd. Voor volwassenen zijn dat vaak, ja die hebben al wel redelijke basisvaardigheden en daarin hebben we ongeveer drie bijeenkomsten per vaardigheid.

Bij de jongeren werken we nou op het moment zelfs samen met een weerbaarheidstrainer die heel erg ingaat op houding en stemgebruik en je eigen kracht ervaren. Dat is eigenlijk geen sociale vaardigheidstraining, maar we merken bij de problematiek van de jongeren toch wel vaak vrij problematisch is, en dat ze door met hun lijf bezig te zijn dus heel veel oefeningen en spelvormen dat het beter blijft hangen. En dan, het zijn vaak jongeren dat als je gaat oefenen met vaardigheden dan weten ze daar niet zo goed raad mee door met het lijf bezig te zijn, houding, stemgebruik en eigen kracht ervaren, hoe ga je dat nu toepassen in je leven, op school, thuis. Zo is het een beetje in een notendop opgebouwd.

En bij de kinderen zie je gewoon dat daar veel meer spelelementen in zitten. Dat zie ik ook in allerlei spelletjes die ze doen om een bepaalde vaardigheid onder de aandacht te brengen. Allerlei spelletjes, want dan roepen ze eigenlijk om vaardigheden en samenspelen.

5. Van welke methodiek wordt er gebruik gemaakt in de training die u gegeven heeft?

Goldsteintraining, zie vraag 2.

6. Wat is uw visie op het aantal bijeenkomsten, de duur en de frequentie?

Voor de kinderen hebben we eigenlijk drie blokken gemaakt van vijf bijeenkomsten, een blokje basisvaardigheden, een blokje omgaan met gevoelens en een blokje opkomen voor jezelf. Dat zijn vijftien bijeenkomsten. Voor de jongeren, daar is het mogelijk om een blok van vijf bijeenkomsten te volgen voor een bepaalde vaardigheid, maar kunnen ook meerdere blokjes volgen. Maar meestal is het opkomen voor jezelf en het omgaan met kritiek. En voor volwassenen zijn het 10 bijeenkomsten die achtereenvolgens worden gegeven. En dan kijken we welke vaardigheden ze belangrijk vinden en dan kiezen we altijd drie vaardigheden uit, kan zijn dat we er vier doen, maar meestal drie vaardigheden.

Voor de kinderen duurt een bijeenkomst één uur, voor jongeren anderhalf uur en voor volwassenen twee uur. Dat heeft een beetje met de spanningsboog te maken.

7. Wat is uw visie op de vorm waarin deze sociale vaardigheden worden getraind? Denkend aan individueel, in een groep, in het gezin etc.

Ja, dat kan allemaal. **Je kunt het eigenlijk op allerlei manieren toepassen.** Ik weet dat ik toen ik als maatschappelijk werker aan het werk was ook die rollenspelletjes, het in kleine stapjes verdeelt en dan samen kan voorbereiden hoe een kind het in de praktijk kan doen. Dat kan je heel goed gebruiken denk ik. Er zijn problematieken, dan hebben we daar af en toe mee te maken, bijvoorbeeld autisme enz. waar nog wel heel veel vragen zijn of we nu sociale vaardigheden moeten aanbieden. Elke situatie is voor mensen met autisme anders. En heeft het dan nog enig effect, dat is gewoon een hele lastige, dus dat speelt dan mee.

Je ziet bij organisaties zoals Acameide dat ze bijvoorbeeld met hele kleine groepjes trainingen geven. **Bij MEE is het een laagdrempelige cursus waar iedereen zich in kan schrijven en daarin moet je ook wel in een groepje met meerdere kunnen functioneren.**

Bij de kinderen werken we met groepjes van maximaal zes, bij jongeren ook, bij volwassenen kan je toch acht. Omdat ze allemaal individueel een vraag hebben, dat kan allemaal in zo'n cursus, maar ze moeten wel een beetje ja, de spanningsboog aankunnen van even wachten op elkaar weet je wel. Dus hoe groter de groep, hoe lastiger dat kan worden. Dus vandaar dat je de groepjes ook eigenlijk toch wel vrij klein houdt. Maar ik weet dat er organisaties zijn die groepjes nog kleiner maken dat hangt dan samen met de problematiek.

8. Heeft u adviezen met betrekking tot de invulling van een bijeenkomst?

Ja, het invullen van een bijeenkomst ik denk dat, het is lastig adviezen. Maar het is heel belangrijk om eerst te kijken wat willen we, wat is ons doel en wat willen de mensen die aan de training mee willen doen en daar zoveel mogelijk op aansluiten. En daarop ook je bijeenkomst maken. En als je echt sociale vaardigheden wilt trainen dan is daar natuurlijk al heel veel aan methodieken op geschreven. Maar je ziet eigenlijk in de loop der tijd dat iedereen dat wel op dezelfde manier doet, maar het wel op een andere wijze geeft. Er zijn bijvoorbeeld sociale vaardigheden van hoe ga iemand condoleren, feliciteren of solliciteren. En dan zie je eigenlijk toch dat de opbouw van al dat soort oefeningen heel erg op de manier van sociale vaardigheden gebeurt. En ik weet niet of jullie dat ook willen, dat is me nog niet helemaal helder. Dus of dat jullie zeggen we willen een eigen manier gaan ontwikkelen of wat is jullie bedoeling precies?

Uitleg ontwikkelen materiaal voor aanleren van sociale vaardigheden

Hoe je oefent maakt eigenlijk niet zo heel veel uit. Maar je moet eerst helder krijgen wat de leerpunten zijn van de doelgroep. Om daar vervolgens de werkvormen bij verzinnen. En het is belangrijk dat ze ook meekrijgen dat een vaardigheid eigenlijk een bepaald gedrag is wat je laat zien en dat je ook in stapjes kan verdelen en dan zeer goed kan kijken van ja, welke stapjes neem je en met welk stapje heeft iemand moeite. Dat je daar dan ook een beetje op focust. En daar dan mee aan de slag gaat.

Maar er zijn bijvoorbeeld ook leuke spelletjes zoals het kikker-be-cool-spel die vaak op scholen gebruikt wordt, en dat is vaak ook heel erg leuk om te doen. En het kikker-be-cool-spel en het kikker-be-cool-kwartet gaat heel erg over normen en waarden, wat is pesten nou precies, hoe kom ik op voor mezelf, en daar zijn dan allerlei vragen over en dan kan je erover in gesprek gaan.

Het spel bijvoorbeeld een praatje beginnen daarin kies je dan ook weer de taakjes en ga je kijken van hé hoe ga je nou het gesprek aan. En je probeert altijd wel allerlei spelvormen te verzamelen. Er is een vaardigheidsspel ook waar allerlei opdrachten inzitten, helaas niet meer te verkrijgen, daarmee

kom je ook gewoon met voorbeelden die er spelen met een kaartje, en dat laten oefenen. Maar het is dus maar net een beetje wat willen jullie bereiken. Richt ik op het aanleren van nieuw gedrag, of dat je de complicaties in het gezin meeneemt, leren met elkaar in gesprek gaan. Dat doel moet denk ik wel heel helder zijn, wat willen we nou bereiken, en dan komen de werkvormen wel vanzelf.

9. Wat moet de houding van de begeleider zijn bij de bijeenkomst? Zijn er nog concrete tips?

Nou die zijn eigenlijk ook heel duidelijk omschreven in zeg maar het basisboek en dat is eigenlijk **bekrachten. Zeker als het gaat om moeilijk lerende jongeren die hebben vaak negatieve ervaringen opgedaan. En dan kunnen misschien bij voorbaat al zeggen ik kan dat niet. Dus je bent heel erg op de positieve bekrachtiging dat kan ook eigenlijk nooit genoeg zijn zeg maar.** Dat je heel erg het positieve benadrukt en kijkt of je ze ondersteunt dat ze de opdrachten kunnen gaan doen dat ze een leuke leerervaring hebben is heel erg belangrijk. En de groep is de meerwaarde dat je met anderen mensen contact opdoet. Maar het leren moet ook leuk zijn, Ja, die positieve bekrachtiging is heel erg belangrijk. De kinderen laten voelen dat ze mogen zijn wie ze zijn.

Directiviteit is ook heel belangrijk, jonge kinderen voelen zich vaak onveilig. Je moet dan vragen stellen, het gesprek aangaan. Je moet een duidelijke instructie geven en duidelijk de leiding hebben. Je kunt niet vragen wie wil vrijwilliger zijn in het rollenspel? Maar je moet directief aangeven, Pietje, jij mag die rol spelen, Jantje jij mag de andere rol spelen. Ook het neerzetten van een goede sfeer is belangrijk.

9a. Betekent het positief bekrachten dat er ook gebruik wordt gemaakt van een beloningsstelsel?

Nee, je kan daar inderdaad aan denken bij positief bekrachten. **Maar wij bekrachten vooral door iemand te laten zien dat hij het goed heeft gedaan, dus door te zeggen 'goed van je'. En ook met het rollenspel, de kinderen hele kleine stapjes laten zetten, zodat je van die kleine stapjes kan zeggen dat iemand het goed gedaan heeft. En dan weet je zelf ook aan welk stapje er nog gewerkt moet worden.**

Leuk vind ik het dat ik zie dat de deelnemers het bekrachten gaan overnemen. Ze gaan bijvoorbeeld applausen voor iemand die zenuwachtig is. **En het mooiste is dat iemand kan zeggen, zo dat heb ik eigenlijk wel goed gedaan, dus dat iemand zichzelf bekrachtigd.** Dat is moeilijk te bereiken in de bijeenkomsten, maar daar werken we wel naar toe.

10. Ziet u bij de cliënten grote verschillen als het gaat om de diagnose die ze hebben? Denkend aan autisme, ADHD, laagbegaafdheid?

We hebben af en toe een kind met autisme of ADHD ertussen zitten. Maar dat is erg lastig, ze hebben hun eigen manier van interpreteren en leren. Beeldspraak bijvoorbeeld begrijpen ze niet, dus je moet alles heel duidelijk en helder uitleggen en instrueren. Dat moet ook vrij zwart-wit omdat er voor autisten geen tussenweg is. **Ze doen wel mee, maar ik betwijfel het of er een gewenst leereffect is. Het enige is dat wel een positieve ervaring op doen, dat ze ergens naar toegaan. Het kan status geven dat ze deelnemen aan een cursus, en daarmee ergens bijhoren.** Dat is wel positief. **Ik betwijfel het leereffect omdat je heel slecht kan zien wat er veranderd in gedrag. Je moet met heel veel dingen rekening houden. Elke situatie is voor een autist weer anders, dus wat je ze leert kunnen ze niet toepassen omdat het er in de praktijk weer anders uitziet.**

11. Hoe kunnen ambulante medewerkers in het gezin aspecten van de sociale vaardigheidstraining inzetten?

Deze vraag is niet gesteld omdat het werkgebied van Karin hier niet over gaat.

12. Hoe kunnen ouders betrokken worden bij het generaliseren van de opgedane vaardigheden?

Dat is een hele lastige. We geven ook cursussen op scholen, en proberen dan de ouders erbij te betrekken. Maar je hebt altijd te maken met betrokken en minder betrokken ouders. Je moet dan individueel kijken hoe je dat gaat doen.

Wat we nu steeds doen is een bijeenkomst organiseren voor ouders aan het begin van de training om kennis te maken en om te vertellen over de training. Tijdens de training krijgen deelnemers een informatieblad me voor thuis waarop staat wat er is gedaan of wordt gedaan tijdens de training. Ouders kunnen dat dan lezen. Vaak is er aan het eind een afspraak met ouders om mee te geven wat de aandachtspunten zijn. Ook zijn de verwachtingen van ouders vaak hoog, ze denken dat door de training het kind ineens heel veel meer kan. Tijdens de training stel

je deze verwachtingen bij, en laat je ze weten dat het kind kleine stapjes vooruitzet, en dat ze daar blij mee moeten zijn. Kinderen krijgen ook een boekje mee om thuis nog eens opdrachten te maken. Zo worden ouders ook gestimuleerd om te helpen.

Bij volwassenen is het lastig om de ouders erbij te betrekken, doordat de mensen vaak niet meer thuis wonen, en soms dan ook ver bij hun ouders vandaan. Dan mogen ze bij de eerste bijeenkomst iemand meenemen die erg belangrijk voor hen is, dat kan alsnog een ouder zijn, maar ook een begeleider, of een goede vriend of vriendin. Dat is vaak erg leuk voor een deelnemer.

Als er op school een cursus wordt gegeven, is het ook belangrijk om leerkrachten te informeren. Zij hebben het gewoon altijd erg druk, en er is niet altijd ruimte voor aandacht voor sociale vaardigheden. Je ziet dat op scholen waar er wel aandacht is, dat het leereffect het meest positief is. **Ik weet een school waarbij als leerkrachten weten dat een kind een sova-training volgt, dit kind voor de klas mag staan en mag vertellen wat hij heeft gedaan. En dit wordt dan vervolgens met de hele klas geoefend, dat is erg positief voor het kind. Je geeft dan eigenlijk daar aandacht aan in positieve vorm.**

13. Hoe wordt het christelijke aspect/identiteit gewaarborgd en wat is daar belangrijk in om mee te nemen?

Deze vraag is niet gesteld omdat stichting MEE geen christelijke instelling is. Dit komt terug in de volgende vraag, namelijk:

14. Vanuit welk mensbeeld wordt er gewerkt?

We hebben eigenlijk geen levensovertuiging, geen geloof. Het is gewoon algemeen. **Waar ik eigenlijk met een cursus heen wil is dat we preventie bieden en dat we aandacht besteden aan de deelnemers en dat ze wat mee kunnen doen in de maatschappij. Dat je ze daarbij mag ondersteunen. Participatie is erg belangrijk.**

We gaan uit van de vaardigheden die de deelnemers bezitten, en willen deze vergroten zodat ze makkelijker contact kunnen maken.

Als jullie het leuk vinden om een keer het materiaal wat we gebruiken te bekijken, dan mogen jullie daarvoor een keer naar Utrecht komen. Dan kunnen we via de mail wel een afspraak maken daarvoor.

Telefonisch interview met H.G., gezinsbegeleidster bij SGJ. Gehouden op maandag 22 februari om 09.30 uur.

1. Voor welke instelling bent u werkzaam?

Ik ben zelf gezinsbegeleider en logeerbegeleider bij de tak Gespecialiseerde Zorg van SGJ. Als gezinsbegeleider ga ik meedenken met de ouders over de opvoeding van hun kind en dat is dan natuurlijk een kind met of gedragsproblematiek en een lichtverstandelijke beperking. Als logeerbegeleider ben je natuurlijk bezig met eerst met het zoeken van een logeergezin voor een bepaald kind. En dan dus de logeerouders begeleiden, ouders vragen hoe het gegaan is of hoe het kind is teruggekomen.

Ik werk daarnaast nog op het speciaal onderwijs. Op de SBO-school, De Wijngaard in Barendrecht, ik ben daar intern begeleider. Dus echt verantwoordelijk voor de zorg, zorg coördineren, stukje beleid, collega's begeleiden, hulpvragen van collega's beantwoorden. De overlap tussen SGJ en De Wijngaard zit dus echt in de doelgroep, kinderen met gedragsproblemen en een licht verstandelijke beperking.

2. Hoelang bent u werkzaam met de doelgroep?

Binnen De Wijngaard al tien jaar en bij SGJ anderhalfjaar.

2a. Wat maakte dat u extra ging werken bij SGJ naast uw werk bij De Wijngaard?

Ik vind deze doelgroep érg interessant, echt geweldig. Toen had ik zoiets van, hulpverlening leek me altijd al gewoon een hele mooie tak. Ik ben nu binnen De Wijngaard met collega's aan het meedenken en ik had zelf zoiets van ik wil er meer mee zeg maar. Ik wilde meer met begeleiden, en hulpverlening leek me al heel mooi dus had ik zoiets van dit is wel een hele mooie overstap. Ik blijf bezig met dezelfde doelgroep, gewoon kinderen en begeleiding gaan dan samen. En wat ik nu op school met collega's doe, dat doe ik nu ook in gezinnen, in de begeleiding met ouders, met ouders meedenken en meekijken naar wat er anders gaat. En daarom heb ik de overstap gedeeltelijk gemaakt.

2b. Heeft u ervaring met het aanleren van sociale vaardigheden?

Nouja, best wel. En dan denk ik vooral binnen school zeg maar zie je dat natuurlijk helemaal. En binnen SGJ ben ik daar ook zelf wel mee bezig. Dus wat dat betreft zie je wel steeds terug zeg maar, hoe gaat het nou in z'n werk met het aanleren van sociale vaardigheden met deze doelgroep.

3. Wat zijn belangrijke aspecten/onderwerpen binnen een training?

Nou weet je, dat vind ik gewoon erg verschillend, per kind ook. De een die kan die basale vaardigheden bijvoorbeeld van een praatje beginnen of je voorstellen, dat kunnen ze dan nog wel aardig. Maar dan hebben ze bijvoorbeeld weer heel veel moeite met het uiten van gevoelens of om nee te zeggen of om voor zichzelf op te komen. **Dus ik vind dat 't soms best verschillend is en dat is ook wel leeftijdsafhankelijk maar ook wel welke diagnose het kind heeft en of er een diagnose is en of het een keer een kind is met een hoger intelligentie is en wel een stoornis of iemand met autisme en een lager verstandelijk vermogen, of alleen met een lager verstandelijk vermogen en geen andere psychiatrische stoornis, dat is natuurlijk wel verschillend.**

Maar wat wij op De Wijngaard heel erg deden, was als een kind z'n emoties niet kan uiten of als hij niet weerbaar is dan moet hij leren 'nee zeggen' dan moet hij voor zichzelf leren op te komen. Maar als hij heel agressief is dan uit hij dat op een hele andere manier dus dan lijkt hij veel agressiever maar is hij misschien ook wel helemaal niet weerbaar, maar hij uit het gewoon op een hele andere manier. **Dus wij werken dan ook heel vaak met, dat vond ik zelf altijd een hele goede, met een ja-gevoel of een nee-gevoel, krijg je ergens een ja-gevoel bij of krijg je ergens een nee-gevoel bij?** Daar zit voor kinderen die niet weerbaar zijn heel wat in, maar ook kinderen die heel erg agressief worden, hebben op dat moment een nee-gevoel maar ze uiten het gewoon op een niet zo handige manier. Dus een beetje op die manier zeg maar dat je dan zoekt naar dingen die voor allebei wel toepasbaar zijn en waar ze allebei ook wel echt wat aanhebben. Dus er zit echt wel een overkoepelende noemer in.

3a. Gebruik je ook verschillende materialen?

Bij sommige kinderen werkt gewoon een spel beter, bij andere kinderen moet je toch gewoon er echt over in gesprek, en moet je dingen heel vaak herhalen en echt insluiten, echt helemaal stapsgewijs. En wat ik zelf zie, is dat als je met een spel bezig bent dan komen er heel veel dingen aan de orde en veel dingen die er niet in terugkomen. En wat je wel ziet bij een training of bijeenkomst echt een sova-training bijvoorbeeld, het werken met de handleiding over jezelf, dus psycho-educatie.

Daar zit veel meer herhaling in en heel veel stapsgewijs oefenen van bepaalde vaardigheden. Ja, heel stapsgewijs en heel veel herhaling zeg maar. Dus daar vind ik wel verschil inzitten. **Naast herhaling, ook de relatie naar de praktijk leggen, dus niet alleen op de locatie oefenen maar daarbij ook huiswerkopdrachten voor thuis en op school, zodat het gekoppeld kan worden.** Want anders komen ze in een lokaaltje 'dat heb ik bij die juf geleerd, oh hoe ik dus niet meer te doen'. Dat gaat hem niet worden dan.

4. Welke aspecten/onderwerpen moeten vooral niet in de bijeenkomst worden opgenomen?

Aah, leuke. Ik zou het even niet weten. Dat ligt er ook aan hoe ver je gaat, bedoel je gaat niet beginnen met je mening geven. Er zit opbouw in, en het is denk ik ook afhankelijk hoeveel trainingen je geeft, en hoeveel bijeenkomsten er in een training zitten. Dus ik kan nu even niet zeggen van dingen die er absoluut niet in mogen zitten. Of houd ik het dan te breed voor jullie?

Uitleg van het materiaal, we moeten wel keuzes maken wat er we er in stoppen en wat niet.

Ja het is heel verschillend per kind met deze doelgroep. Ik heb twee kinderen in één gezin, met de ene ga ik spelletjes doen, en de met de ander doe ik handleiding voor jezelf.

5. Van welke methodiek wordt er gebruik gemaakt in de training die u gegeven heeft?

Handleiding voor jezelf gebruik ik wel eens. En bijvoorbeeld op school doen we niet helemaal de **Goldstein-training, want we hebben hem wel aangepast**, maar er zitten wel bepaalde dingen in van Goldstein. En net als het babbelspel ofzo maar ik geloof niet dat daar een duidelijke visie achter zit. Maar die gebruik dan ook wel eens.

5a. Wat hebben jullie aangepast aan de Goldsteintraining?

Vooral nog meer herhaling ingebouwd, en we zijn wel heel duidelijk blijven werken met de regels dan, van ga stevig staan kijk iemand aan en de leerpunten om het zo maar even te zeggen. En bijvoorbeeld **in het materiaal nog minder schrijfwerk**, ook omdat er dan weer een aantal dyslecten dan tussenzitten, en dan is het nu vaak toch een kruisje zetten of aanvinken dus dat soort dingen. Dus daar hebben we hem erg in aangepast. **En bijvoorbeeld het ja/nee-gevoel zat niet in deze training en dat hebben we er dus wel ingedaan.**

5b. Hoe werkt het ja/nee-gevoel?

Dan begin je bijvoorbeeld met ja, nee en ik weet het niet, je begint met drie, dat is lekker veilig. En dan begin je gewoon met hele simpele dingen, van ik ben morgen jarig, we eten vandaag spruiten, oké een nee-gevoel. Weet je wel, hele simpele dingen, alledaagse dingen. En daarna lieten we dan 'ik weet het niet' weg, want dat is te veel omdat ze dat, nouja is natuurlijk makkelijk dan gaan ze elke daar bij staan. En later werd het dan wel iets ingewikkelder met vragen die persoonlijker werden, bijvoorbeeld iemand zegt tegen mij dat hij m'n rok lelijk vindt, krijg je daar een ja of een nee-gevoel van. Of iemand geeft een complimentje, iemand zegt iets aardigs tegen mij, krijg je een ja of een nee-gevoel. En dan weer later gaan we kijken van hoe reageer je dan met een nee-gevoel, hoe zie je er dan uit als je een nee-gevoel krijgt, wat zien we daar van aan jou buitenkant, nou dan kijk ik boos of dan kijk ik fel of weet ik veel. Nou oké en hoe reageer je dan? Je gaat meppen, maar je kan ook gewoon zeggen van ik vind het niet leuk als jij dat tegen mij zegt, ik wil dat je daar nu mee stopt. Dus daar ga je dan zo weer op voort borduren. Dus dan sluit je wel aan bij wat er al in de training zit, zeg dat je iets niet leuk vind, dan stop je daar het ja/nee-gevoel tussen. Het is bij ons een hele duidelijke tussenstap.

We hebben er dit jaar voor gekozen om 'ik ben speciaal' ook er in te doen. De trainingsbijeenkomsten doen we dan in twee stukjes, een korte training, of een klein stukje rondom ik ben speciaal en dan verder bijvoorbeeld de sova-achtige dingen zeg maar. En dan vanuit ik ben speciaal hoe zie ik er uit, wat zien anderen aan me en dat proberen we dan elke keer een beetje te linken aan de sova. Dus bij wat zien anderen van mij van ik ben speciaal koppelen we dan aan kennismaken met een ander. Een beetje dat er nog enig bruggetje te slaan was. En opzich was dat wel goed, dat er ook aan hun persoonlijkheid een stukje identiteitsontwikkeling aan het werk en dan ook dat stuk sova. En dat vonden we wel een hele mooie combi eigenlijk. Deze training is voor kinderen van tien tot twaalf, bovenbouw.

6. Wat is uw visie op het aantal bijeenkomsten, de duur en de frequentie?

Het mooiste is als er een stuk regelmaat in zit, dus dat het iedere week één keer is of één keer in de twee weken. Dat vind ik zelf erg mooi. Qua bijeenkomsten als ik denk aan de sova-training dan zijn het er zo rond de twaalf minimaal. Een bijeenkomst duurt, even goed denken, vijf kwartier ofzo.

7. Wat is uw visie op de vorm waarin deze sociale vaardigheden worden getraind?

Denkend aan individueel, in een groep, in het gezin etc.

Ja daar heb ik verschillende ervaringen mee. Op De Wijngaard doen we, bieden we sova-training aan dus dat is dan met een groepje, maar dat moeten er ook geen tien worden, meestal rond de zes, maximaal acht, maar liever zes. Maar sommige kinderen hadden het ook individueel gehad. Als je gaat werken met handleiding voor jezelf, doe je dat wel weer één op één met een kind. Het is ook net afhankelijk van het kind wat goed is voor hem. In een training kunnen ze soms ook weer van elkaar leren, maar het kan ook toch voor sommige kinderen weer heel bedreigend kan zijn. En je wilt misschien echt de diepte in over hoe hij naar zichzelf kijkt en wat hij goed vindt aan zichzelf, ja dan kun je het misschien beter individueel doen.

Ik had ook wel dat ik het babbelspel deed, ik kende een gezin die groeide gewoon ontzettend hard, daar heb ik het toen op gegeven moment gewoon uitgelegd en toen hebben ouders dat zelf met hun gezin gespeeld. En ik was pas in een gezin bij een jongen met Asperger, daar ging ik ook het babbelspel doen en moeder was gewoon thuis, dus we speelden het met z'n drieën. En moeder kon dan wel weer inspringen op situaties die voorgevallen waren. Dat moeder dan kon zeggen van oh bedoel je dat nu echt of ja, maar als ik nou dat, als je broertje dit nou van je afpakt, wat zei je dan, dat gebeurde gisteren nog. Dus dan kun je meer de koppeling maken.

7a. Dus u kijkt per kind wat er bij het kind past, en daar gaat u mee aan de slag?

Ja, eigenlijk wel, vaak wel. In een klein groepje, of individueel en ook wel qua materiaal. We hadden bijvoorbeeld een keer een jongen op school, dat was wel een wat oudere leerling, twaalf ofzo. Daar gingen we met handleiding voor jezelf mee aan de slag, maar die jongen blokkeerde echt gewoon van alle kanten, die zei echt niks meer. Toen gingen we het in spelvorm doen en de jongen kwam weer helemaal los. Nou oké prima dan, dan doen we het in spelvorm

8. Heeft u adviezen met betrekking tot de invulling van een bijeenkomst?

Ik zou dan sowieso terugkomen op de vorige keer, en daardoor ook een stuk herhaling inbouwen. En echt oefenen, dus niet alleen droog van papier maar het echt doen. Wat wij zelf ook vaak deden, is het opnemen op video en het dan weer teruglaten zien.

8a. Betrokken jullie ouders hier ook bij, dat er bijvoorbeeld een keer een ouderavond was?

Ja, we hebben twee of drie keer, nee drie keer een ouderbijeenkomst, aan het begin, in het midden en bij de diploma-uitreiking.

8b. En werden daar dan ook stukjes van de video laten zien?

Moet ik even denken of we dat deden. Ja, maar ook wel hoe de training in elkaar zat, maar dus ook wel kleine stukjes hoe het ging van de training zelf.

8c. Kregen ouders ook huiswerk mee naar huis?

Ja, maar dat ging gewoon na iedere bijeenkomst, de kinderen hadden echt een huiswerkmapp met omschreven wat er in de trainingen hadden gedaan en of ouders dan, of het kind thuis dan ook kon oefenen daarmee. Wel echt de leerpunten werden dan genoemd en dan konden ouders daar thuis mee aan de slag. En dan ging net zo voor leerkrachten, dus ook de leerkrachten kregen de leerpunten en ook de vraag of ze dat nog eens een keer wilden oefenen of alert wilden zijn of als hij een complimentje gaf en hij moest dat doen dat een leerkracht dat natuurlijk wel kan opmerken en daarop zal reageren. Dus zulk soort dingen, was het wel aardig dichtgetimmerd qua draagvlak.

8d. We hadden nog een vraag over het generaliseren van de opgedane vaardigheden, maar dat is dus eigenlijk op deze manier?

Ja.

8e. Nog meer adviezen?

Het moet echt concreet zijn.

9. Wat moet de houding van de begeleider zijn bij de bijeenkomst? Zijn er nog concrete tips?

Open, sowieso. Er moet wel een stuk veiligheid zijn **een heel groot stuk veiligheid zelfs en ook begrip naar de jongens toe**. In die zin van dat ze mogen zijn wie ze zijn en dat ze zich wel mogen uiten. Want dan kom je zoveel mogelijk van ze te weten en dan kun je ook weer zoveel mogelijk verder. **Een trainer moet wel professioneel zijn en ik bedoel professioneel zo van een stukje afstand, maar ook weer heel dichtbij kunnen zijn**. Dus het moet ook weer niet een heel verheven iemand zijn, hij moet ook juist naast de kinderen kunnen staan, maar ze moeten ook wel weer echt wat van je aannemen.

9b. Maakt het verschil of de trainer een man of een vrouw is?

We hebben het nu met vrouwen gedaan. Ja, of er een verschil in zit, geen idee, ik kan het niet vergelijken. Maar op een groep van zes, zitten wel minimaal twee trainers. En de groep kinderen is gemengd.

10. Ziet u bij de cliënten grote verschillen als het gaat om de diagnose die ze hebben? Denkend aan autisme, ADHD, laagbegaafdheid?

Even denken hoor, ja de een kan alles heel erg naar buiten toe richten, en de ander kan weer meer in zichzelf gekeerd zijn. Allemaal extern gericht bij elkaar is ook niet helemaal handig, maar allemaal intern gericht is ook niet handig, wat we proberen is om een beetje naar een mixje te zoeken. Wat was ook al weer je vraag?

Ja, er zit heel veel verschil in. De één is veel meer gemotiveerd dan de ander, terwijl ze wel allemaal gemotiveerd moeten zijn om te beginnen. Maar de één die kan heel duidelijk aangeven wat hij wil leren, de ander vindt heel lastig nog. En de één die gaat het echt heel braaf doen, en de ander heeft daar weer iets meer moeite mee. De één kan het wel toepassen en de ander weer moeilijker. Je ziet niet bij allemaal evenveel rendement na zo'n training.

10a. Kun je aangeven welke factoren daar in mee spelen?

De factoren in het kind zelf en in de omgeving denk ik. **Ik bedoel de mogelijkheden in het kind en ook de wil. Maar ook wel of er thuis mee geoefend wordt ja of nee, en zijn ze er op school op aangesproken**, dat soort dingen.

11. Hoe kunnen ambulante medewerkers in het gezin aspecten van de sociale vaardigheidstraining inzetten?

Dat denk ik wel, als een kind bezig met leren hoe hij complimenten moet geven, ga je er bij de ouders ook opletten hoe ze dat doen. En ook begeleiden dat de ouders dan positief op het kind reageren, maar dat het kind ook positief op de ouders reageert. Net als het aankijken, is dat iets wat ze zelf ook doen als het kind iets vertelt. Dat heb je natuurlijk ook erg als je videohometraining doet, kijken of er contact is, of ze elkaar aankijken.

11a. En hoe werkt het met het inzetten van materialen?

Als je bijvoorbeeld de handleiding voor jezelf doet, kun je bijvoorbeeld met een kind één op één werken. Maar je hebt ook, ik zoek even een voorbeeld. Ik had een jongen met asperger, die werd best vaak ontzettend nijdig, en zijn ouders vonden het moeilijk hoe ze daar mee om konden gaan. Ik heb tegen hen gezegd dat ze misschien zijn gedrag kunnen ondertitelen, dus benoemen wat je ziet, ik zie dat je boos bent omdat je boos kijkt en omdat je gaat meppen. Of je broertje wordt boos op jou omdat je iets van hem hebt afgepakt. Het benoemen van emoties kan een mogelijkheid zijn.

11b. Ga je tegelijkertijd met de ouders ook met het kind aan de slag?

Ja, ik werk met allebei. Maar dat is ook per gezin weer verschillend. Ik heb een gezin waarin de ouders het heel goed doen, alleen de jongen pakt het nog niet. Dus dan ga ik met aan de slag, en met ouders bespreek ik dan weer hoe ze het beste kunnen reageren als de jongen boos wordt.

12. Hoe kunnen ouders betrokken worden bij het generaliseren van de opgedane vaardigheden?

Zie vraag 8.

13. Hoe wordt het christelijke aspect/identiteit gewaarborgd en wat is daar belangrijk in om mee te nemen?

Dat komt soms in gesprekken naar voren als het bijvoorbeeld gaat over gedrag, of over sociale vaardigheden. **Dat je daarin ook wel zegt dat je mag verwachten dat mensen op een bepaalde manier met elkaar omgaan als ik kijk naar onze identiteit.** Dus dan komt het wel ter sprake. Op die manier neem je ook wel normen en waarden op grond van je geloof erin mee, en dat je daarover spreekt. Ik denk ook dat daarin normen en waarden ook wel ontstaan, in ieder geval met die achtergrond. Maar ook wel in andere gesprekken merk ik dat het geloof ook echt naar voren komt.

13a. Komen ouders zelf ook met vragen/gesprekken over het geloof?

Ja, bijvoorbeeld bij ouders met jonge kinderen met autisme hebben vragen over het kerkgang. Het in de kerk zijn alleen al kan moeilijk zijn voor kinderen met autisme. Maar ook vragen over hoe het verder moet als hij ouder wordt, hoe hij dan gaat reageren. Maar ook over catechisatie en hoe ze hun geloof en bijbehorende normen en waarden duidelijk kunnen maken.

14. Vanuit welk mensbeeld wordt er gewerkt?

Dat is een hele brede vraag denk ik. Ja je mensbeeld, hoe ga ik dat nu eens heel kort zeggen. Daar speelt natuurlijk je geloof ook een rol in, **dat ik weet en geloof dat je als mens tegenover de Heere schuldig bent, als je kijkt naar je zonden.** Dus dan zeg maar een stukje mensbeeld ten opzichte van de Heere.

Maar het is denk ik ook wel een stukje hoe kijk je naar mensen, **kijk je positief of negatief. Ik denk dat ik iemand ben die heel erg probeert om naar de positieve dingen te kijken.**

14a. Hoe zien anderen dat aan je, hoe komt dit tot uitdrukking?

Ik probeer altijd weer het positieve van iemand te zien. **Al vertoon iemand moeilijk gedrag, dan zoek ik naar waar het vandaan komt, en toon ik een stukje begrip voor het gedrag van de ander. Heel veel complimenten** bijvoorbeeld naar ouders 'ik vind het knap dat u het zo kan zien'. Of bij een jongen die veel scheldt 'hij zegt veel lelijke dingen, dat is moeilijk. Maar hij uit het nog wel naar jullie.

15. Heeft u zelf nog aanvullingen?

Nee, volgens mij is het helder. Het ging wel veel over sova-training, terwijl je in gezinsomstandigheden met geen training kan geven aan kinderen. **Als gezinsbegeleider is het lastig zo'n training omdat je met één kind werkt.** Het kan wel, dan moet het gewoon met één kind, prima. Dan kom je wel weer op individuele materialen zoals het babbelspel.

Ik bedoel dat als je echt een sova--training opzet, bijvoorbeeld als Goldstein, dat je die sneller doet met een paar kinderen, dan met één kind apart. Dan pak ik sneller naar 'handleiding voor jezelf' dan naar een training.

Het stapsgewijze uit trainingen kan je wel individueel oefenen. Handleiding voor jezelf is erg gestructureerd en komt alles aan de orde. Het zit erg in het denken, wat voel je, wat denk je, hoe reageer je. Dan ben je ook erg bezig met het aanleren van vaardigheden. Die handleiding is vooral geschikt voor kinderen met ASS.

Interview met A.S, orthopedagoog – generalist bij Eleos. Gehouden op maandag 8 maart om 15.00 uur.

1. Voor welke instelling bent u werkzaam?

Ik ben werkzaam voor Eleos, een gereformeerde GGZ instelling. Ik werk hier als orthopedagoog/generalist. Ik ben gz-psycholoog en op dit moment in opleiding tot psychotherapeut.

2. Hoelang bent u werkzaam met de doelgroep?

Ik werk hier zo'n 7,5 jaar. Ik begeleid ouders en kinderen. De leeftijden liggen tussen de 2,3 jaar en loopt vaak door tot 20,21 jaar.

Ik doe eigenlijk van alles. Werken met groepen, individueel. Maar ook diagnostiek en het doen van testen.

3. Wat zijn belangrijke aspecten/onderwerpen binnen een training?

We hadden altijd 25 zittingen voor de kinderen en tussendoor 5 zittingen voor ouders/leerkrachten. Omdat we het een behoorlijke investering vinden hebben wij gezegd: dan gaan we de training inkorten en hij is van 25 naar 18 ingekort. De ervaring is dat de ouders vragen: 'kunnen we nog wat meer' en dat de hulpverlening vindt dat het genoeg is.

Het is onderverdeeld in drie fasen. Een begin, midden en eindfase. **De beginfase gaat over de basale vaardigheden. Uit ervaring weten we dat veel kinderen dat wel kunnen.** Als ze gewoon een normaal IQ hebben dan zag je dat ze deze beheersten. Kennismaken, aardig zijn, complimenten geven, omgaan met gevoelens. Meer in de zin van herkennen en goed uiten. Het ging over houding, hoe je je stem gebruikt, of je iemand aan kijkt of niet.

We hadden een middenfase en daar gingen we in trainen. Daar trinden we de vaardigheden die aan bod moesten komen. Iets vragen, een praatje maken, invoegen in de groep, onderhandelen, nee zeggen. En wat doe je als iemand je per ongeluk lastig valt? En fouten toegeven en wat doe je als je last hebt van een ander.

Dat waren alle thema's en daarbinnen hadden we veel herhalingsessies. Waarin we door middel van spellen vaardigheden testen.

Dan hadden we de eindfase. Dat ging aan het begin over samenwerken, heel speelsgewijs. En dat was echt een feestelijke afsluiting. **En daarin hadden we vaak ruimte voor individuele leervragen die uit het voortraject naar voren kwamen.** Dan kregen ze een toegespitste opdracht.

3a. Werd er dan per kind een individueel behandelplan opgesteld?

Niet in de eindfase, wel vooraf. **We hebben dan een screeningsgesprek waarin we keken hoe het sociaal gaat met het kind en wat het wil leren.** Je merkte erg dat ouders ook vaak thuis last hadden van broertjes/zusjes.

Wij maakten altijd op basis van dat gesprek een plan met individuele doelen. De kinderen volgden wel de training, maar binnen vaste onderwerpen kan je goed trainen wat het kind moet leren.

4. Welke aspecten/onderwerpen moeten vooral niet in de bijeenkomst worden opgenomen?

Het hangt heel erg van je doelgroep af. Ik merkte wel dat bij veel kinderen die wij hadden dan voeg je ook veel samen en dat daar echt veel kinderen in zaten die dat wel konden. Pas als de thema's kwamen dan gingen ze aan de slag.

Een tip is misschien dat je hele goede selectiecriteria maakt voor de groep.

Wij hebben ook een jongerentraining. Die heeft in Ede gedraaid. En deze was er meer voor de middenfase. Het maakt inderdaad veel uit of je een basisschoolkind bent of een middelbare school kind.

Je kijkt wel echt per kind of het kind het oppikt of het te hoog begrepen is. Kinderen die hoogbegaafd zijn, zijn vaak te hoog van zichzelf en praten heel wijs, waardoor ze de aansluiting missen.

Een hoogbegaafde kan heel wat vaardigheden doorwerken in één bijeenkomst en bij een autist kan dat haast niet.

5. Van welke methodiek wordt er gebruik gemaakt in de training die u gegeven heeft?

Dit is een programma wat uit Groningen komt, bij het universitair centrum Groningen kinder- en jeugdpsychiatrie. Door meneer van der Veen en van den Hoofdakker.

Het gaat echt om de structuur. Heeft duidelijke regels en afspraken. Je oefent op het herhalen. De generalisatie is groter doordat ze een map voor thuis en op school krijgen. Je zorgt dat je heel letterlijk bent in je taal. Dat zijn aanpassingen die ze hierin hebben gedaan, vergeleken met een normale sociale vaardigheidstraining zoals spelend leren, lerend spelen. Heel veel praktijkvoorbeelden.

5a. Dus er zit geen theorie achter zoals bijvoorbeeld het behaviorisme?

Ja, op zich zit daar wel de theorie achter. Het is wel zo dat ze het in Groningen ook al hebben ingekort. **Je moet heel goed selecteren wat je iemand gaat leren in de groep. Je moet goed checken of er basisvoorwaarden aanwezig zijn.**

Dat je heel goed moet kijken wat iemand al kan. Wanneer iemand de ander niet aankijkt is omgaan met kritiek al lastig. Dan komt het ook niet over.

Je kan bijvoorbeeld een vragenlijstje opnemen in het gesprek waarin je checkt of het kind de basisvaardigheden wel of niet kan.

Het is zo wie zo een gedragstherapeutisch programma. Er zitten een paar cognitieve elementen in. Het is niet zo dat je direct inwerkt op veranderingen in het systeem. Je probeert wel de hele context mee te krijgen naar een eenduidige kader. Dat het kind niet in verwarring komt. Je zet het gedragskader in op de omgeving, om het kader zo optimaal mogelijk toe te passen.

Waar wij steeds strenger op screenen is hoeveel ouders er gemotiveerd voor zijn. We merken dat wanneer ouders het maar aan laten rommelen dat het veel minder effect heeft. In dat soort gevallen ben ik wel geneigd om een systeem/contextuele benadering toe te passen. Dat doen we dan individueel waarin we bekijken wat ouders nodig hebben.

6. Wat is uw visie op het aantal bijeenkomsten, de duur en de frequentie?

Deze vraag is niet gesteld omdat het antwoordt in principe al voor een deel gegeven is. Daarnaast was de tijd die we hadden minimaal.

**7. Wat is uw visie op de vorm waarin deze sociale vaardigheden worden getraind?
Denkend aan individueel, in een groep, in het gezin etc.**

In elk geval blijkt uit onderzoeken dat rollenspellen het beste werkt.

Als ik kijk naar de generalisatie dan is het meest makkelijkst om het toe te passen op de plek waar de negatieve situatie het meest voorkomt. Het meeste voordeel zit dan in de groep, omdat je het dan ziet gebeuren. Je wil er aan werken dat een kind anders met relaties om gaat. Dan kan je ook het kind het beste een spiegel voor houden.

8. Heeft u adviezen met betrekking tot de invulling van een bijeenkomst?

Ik zou veel oefenen. Ja, kort een kader schetsen. **Wat ik individueel gebruik is dat ik mensen, ouders met kinderen, een situatie na laat spelen waar ze ontevreden over waren. Dan doen ze eerst de verkeerde situatie en dat ze daarna de goede uitkiezen.**

Dat zou ik iets vinden voor thuis.

En in een groepstraining zou ik aanhouden wat ik noemde, in elke geval in de midden fase. Dat je wel het gesprek kan onderhouden. Hoe leg je contact, hoe hanteer je conflicten daarin.

Ik zou heel veel rollenspellen doen omdat ze dan ervaren aan de lijve hoe dat is.

8a. En wat voor een spelelementen zetten jullie in?

We hebben het emotiespel. Dan moeten kinderen in een vak gaan staan bij emotie en aangeven waarom ze daar zijn gaan staan. **We hebben een ganzenspel of een gardnerspel.**

Een real-live-speurtocht waarin ze dingen moeten vragen of doen.

Verder een zelfde vorm, ook voor de eenduidigheid. Eigenlijk was er continue de sociale situatie op kaartjes.

We hebben ook de WAK (wegkruipen, aanpakken, knokken) methode. Als we hadden gespeeld keken we naar de WAK. Waarbij we keken hoe iemand het had aangepakt. Dat sloeg wel aan, omdat

zij dat wel kunnen zien hoe ze iets hebben gedaan. Als ze het teveel knokkerig vonden dan deden ze het nog maar een keer.

9. Wat moet de houding van de begeleider zijn bij de bijeenkomst? Zijn er nog concrete tips?

Ik vind wel dat je behoorlijk stevig moet zijn in die zin, kijk als je een kind wat aan wilt leren, dan moet je wel laten zien dat je de kinderen zelf aan kan. **Je bent een model functie en je laat zien hoe je het doet.**

Je moet wel heel scherp zijn in veel subtiele dingen. Je moet goed kunnen observeren waarmee je kan onderscheiden hoe kinderen iets bedoelen of ze niet ondersneeuwen.

Je moet zelf neutraal blijven en consequent zijn. Duidelijke ik boodschappen geven en snel kunnen ingrijpen. Maar ook structuur bieden.

10. Ziet u bij de cliënten grote verschillen als het gaat om de diagnose die ze hebben? Denkend aan autisme, ADHD, laagbegaafdheid?

Ik zie in de doelgroep wel verschillen. Wat soms ook lastig is, is dat een ADHD'er heel erg op de zenuwen kan zitten van een kind met autisme.

ADHD'ers zijn vaak ondeugend en de autistische kinderen die snappen het gewoon echt niet. Die doen maar wat en als een ander ergens om lacht dan doen ze maar wat. Ze hebben dan echt niet in de gaten waar het over gaat.

Je moet wel heel veel uitleggen en goed in de gaten willen hebben dat het niet lollig is, maar dat ze het niet snappen.

Het is afhankelijk van wat ouders er in willen steken. Dat geldt voor ADHD'ers ook. Als zij buiten de training geen remming krijgen dan helpt het niet. Maar ADHD'ers hebben vaak wel in de gaten wat ze doen.

11. Hoe kunnen ambulante medewerkers in het gezin aspecten van de sociale vaardigheidstraining inzetten?

Niet van toepassing

12. Hoe kunnen ouders betrokken worden bij het generaliseren van de opgedane vaardigheden?

Deze vraag is niet gesteld, maar wel beantwoord.

13. Hoe wordt het christelijke aspect/identiteit gewaarborgd en wat is daar belangrijk in om mee te nemen?

Wat bestaand is passen we gewoon toe. **We letten wel erg op bepaalde opdrachten. We maken zelf bruggetjes. bijv. als het praat over complimenten dan trekken wij het door naar de Bijbel. Dat je ook aangeeft waarom dat van hen gevraagd wordt.**

Verder is het gewoon een training voor sova trainingen en heeft het geloof daar niet heel veel samenhang in.

In dit soort vaardigheden daar is je geloof niet zo heel erg mee verwerven. Tenzij dat je altijd subassertief bent omdat je voor iedereen moet klaar staan. **Dit soort thema's komen wel meer als je ouder bent.**

Dan kan ik me voorstellen dat je op bepaalde thema's een bruggetje maakt naar het geloof. We zijn geen godsdienstles om de Bijbelkennis goed over te brengen. En je gaat ook niet de Bijbel alleen in het belang van je vaardigheden er bij betrekken.

Je zou kunnen zeggen dat we een groep aanbieden, dan beginnen we met gebed. Dat kan.

14. Vanuit welk mensbeeld wordt er gewerkt?

Vanuit de training gaan ze uit van een veranderbaar mensbeeld. Van dat gedrag is aangeleerd.

Mijn eigen mensbeeld is dat het breder samenhangt met elkaar. Dat de mens geschapen is en fouten maakt. En zondig is en liever zonde doet met God dan zonder God. Het is niet zo dat ik ga bidden en dan lost het op.

Dat is meer dat ik respectvol met deze kinderen om ga en ze probeer bij te brengen wat ze bij te brengen valt. En ik denk dat het in die zin ook best veranderbaar is.

Het komt wel bij de ouderavonden naar voren. We beginnen dan met lezen en gebed. Ouders kunnen ook vragen hebben, maar wij reiken ook wat aan. Het gaat dan bijvoorbeeld over laat de kinderen tot Mij komen. Er staat niet: de 'normale' kinderen wel en die met ADHD niet.

Ik zie de mensen wel in een groter geheel. De training is niet zaligmakend. En daar ben je er ook niet mee. Het is een training waarin je traint om dingen beter te kunnen.

Het is je verantwoordelijkheid dat je in je geloof daar een plek aan geeft.

Autisten hebben moeite met geloof en abstractie. Zei zeggen: 'ik zie die persoon niet en hoe kan ik ze dan vertrouwen?'. Houdt het zo simpel mogelijk.

Bijlage J

Fragmenten Interviews

Hieronder kunt u de fragmenten die gebruikt zijn voor de conclusies uit hoofdstuk 3 vinden. De kleuren die zijn gebruikt geven weer door wie welke uitspraak is gedaan. De gebruikte kleuren in de fragmenten zijn terug te brengen naar de geïnterviewde persoon. Ook zijn de initialen van de persoon die een uitspraak heeft gedaan weergegeven per fragment.

Rood: (AV)
 Blauw: (RD)
 Geel: (KH)
 Groen: (HG)
 Paars: (AS)

Context

Contextuele theorie is een van de theorieën die we als uitgangspunt hebben. Ook in het aanleren van sociale vaardigheden moet de context betrokken worden, we denken hier dan aan ouders, familie, vriendjes, school, kerk, sportvereniging.

- o Wat we vaak tegenkomen is dat kinderen op speciaal basis onderwijs zitten en dat er door school ook wel iets wordt aangeboden in de vorm van sociale vaardigheidstraining voor kinderen. Deze doelgroep is moeilijk leerbaar dus je merkt gewoon dat ouders vaak nog wel behoefte hebben aan aanvulling. Dus dan zoem je in op een detail. (AV)
- o Nou, kijk weetje nu wij naar de gezinnen gaan is de hulpverlening een beetje vraaggestuurd. Dus zoem je in wat ouders graag willen en waar ze tegen oplopen. (AV)
- o Want als je naar de gezinnen toegaat ben je veel meer een verlengstuk van het gezin. (AV)
- o En dan doe ik nog vaak een terugkoppeling naar ouders als ze er niet bij zijn geweest. Dit heb ik gezien, dit kwam er uit. Herken je dat, wat doen jullie? Wat zou je nog meer kunnen doen? (AV)
- o Dan kun je ook nog weer twee wegen ingaan of je hebt direct contact met het kind dat eens wat doet of dat je de ouders meer coacht. (AV)
- o De omgeving maakt het verschil. Dat is en blijft een slogan. (RD)

Onderwerpen sociale vaardigheden

In een sociale vaardigheidstraining kunnen verschillende vaardigheden aan bod komen. Uit onderstaande interviewfragmenten blijkt welke onderwerpen, dus welke vaardigheden, van belang zijn om te leren voor de doelgroep die we op het oog hebben.

- o Omgaan met vriendjes en het leggen van contacten. (AV)
- o Een stukje beleefdheid naar ouderen toe, dank u wel zeggen. En als er visite binnenkomt bij papa en mama, wat doe je dan? (AV)
- o Het omgaan met conflictjes. (AV)
- o Je zou ook nog iets kunnen denken aan alleen spelen, samen spelen. (AV)
- o Een ander aspect wat zou kunnen is dat ze ook bij volwassenen geen onderscheid maken tussen de opvoeder en een willekeurige derde. Dus als iemand anders vraagt: 'ga je met me mee in de auto?' Dan zal het zeggen dat doe ik bij papa toch ook dus wat is daar mis mee? terwijl het verkeerd uit kan pakken. (AV)
- o Wat dus altijd het grootste probleem is, is het krijgen en houden van vriendjes. Of kinderen knappen zelf af omdat ze zich niet kunnen inleven in anderen en gauw een vriendje zat zijn of omgekeerd dat ze niet sociaal wenselijk genoeg zijn. (AV)
- o Goed samenwerken, dus bij wijze van spreken het overleg van er komt een vriendje. (AV)
- o Een deel van onze kinderen is heel kwetsbaar, wordt vaak gepest. Er zou wat kunnen komen van wat zeg je dan als je gepest wordt, hoe reageer je. Als je ziet dat een ander kind gepest wordt, wat doe jij dan? Zie je dat sowieso? (AV)
- o Wat deze groep vooral nodig heeft is het sociaal leren omgaan met elkaar. Dus alle activiteiten horen-doen heeft daar mee te maken. Niet dat we dat zozeer als training zien, maar alles is daar op gericht. (RD)
- o Onderwerpen training? Nou weet je, dat vind ik gewoon erg verschillend, per kind ook. Dus ik vind dat 't soms best verschillend is en dat is ook wel leeftijdsafhankelijk maar ook wel welke diagnose het kind heeft en of er een diagnose is en of het een kind met een hoger intelligentie

is en wel een stoornis of iemand met autisme en een lager verstandelijk vermogen, of alleen met een lager verstandelijk vermogen en geen andere psychiatrische stoornis dat is natuurlijk wel verschillend. (HG)

- o De beginfase gaat over de basale vaardigheden. Uit ervaring weten we dat veel kinderen dat wel kunnen. (AS)
- o Dan hadden we de eindfase. Dat ging aan het begin over samenwerken, heel speelsgewijs. (AS)
- o Het hangt heel erg van je doelgroep af. Je kijkt wel echt per kind of het kind het oppikt of het te hoog begrepen is. (AS)

Aanleren sociale vaardigheden

Op welke wijze kunnen sociale vaardigheden het beste worden aangeleerd en aan welke voorwaarden moet er dan worden voldaan.

- o Op regels en afspraken kun je het beste kinderen wat aanleren is mijn ervaring.
- o Met rollenspelen zou het nog wel een keer geoefend kunnen worden misschien. Maar een kind ziet dat niet zo. Het is een soort nep. Want in het echt heeft hij er niks aan, dan gaat het heel anders. (RD)
- o Ja en dan de kracht van de mensen zelf gebruiken. Zoals zij het doen en dan proberen te veranderen. Alle mensen die er deel vanuit maken het laten doen en het uit iemand zelf laten komen. Diegene zelf weet wel vaak de oplossing. Dan ga ik uit van LVG, dat ze wel redelijk slim zijn om dat te zeggen. (RD)
- o Het oefenen zou op zich niet zo raar zijn. Ik denk dat het oefenen dan vooral zou moeten zijn in verschillende omstandigheden. (RD)
- o Wat je dan met sociale vaardigheden probeert te doen is dat ze samen werken. Om de beurt de deur opendoen enz. dat soort hele kleine dingetjes zijn al belangrijk om met elkaar om te gaan. Op de groep te blijven, iets af te maken. Als je iets te vragen hebt vragen aan de leiding en niet weg lopen. We doen ook bijvoorbeeld wel vieze dingen zoals poep scheppen, dat hoort er ook bij. En dan is het ook gewoon grappig om te zien dat iedereen het op een eigen manier doet. Dat zijn hele kleine dingetjes die een activiteit heel anders maken. (RD)
- o Het is er op gericht om iets te leren en om het leuk met elkaar te maken. (RD)
- o Bij sommige kinderen werkt gewoon een spel beter, bij andere kinderen moet je toch gewoon er echt over in gesprek, en moet je dingen heel vaak herhalen en echt insluiten, echt helemaal stapsgewijs. (HG)
- o Ik zou dan sowieso terugkomen op de vorige keer, en daardoor ook een stuk herhaling inbouwen. En echt oefenen, dus niet alleen droog van papier maar het echt doen.
- o Het stapsgewijze uit trainingen kan je wel individueel oefenen. (HG)
- o Maar wij bekrachtigen vooral door iemand te laten zien dat hij het goed heeft gedaan, dus door te zeggen 'goed van je'. En ook met het rollenspel, de kinderen hele kleine stapjes laten zetten, zodat je van die kleine stapjes kan zeggen dat iemand het goed gedaan heeft. En dan weet je zelf ook aan welk stapje er nog gewerkt moet worden. (KH)
- o Deel een vaardigheid op in stapjes. (AV)
- o Inzicht verwerven ze ook niet, maar je kunt ze wel bepaalde gedragsregels aanleren. Dus in die zin is het heel basaal. (AV)
- o Je zou haast het op maat moeten maken. Je moet natuurlijk heel erg rekening houden met de mogelijkheden van het kind en wat het niet kan. (AV)
- o Conditioneren van vaardigheden is belangrijk. (AV)
- o En dan is het leuk om te merken dat kinderen het cognitief wel weten, maar dat het in praktijk brengen toch wel moeilijk is. (AV)
- o We hadden een middenfase en daar gingen we in trainen. Daar trainden we de vaardigheden die aan bod moesten komen. (AS)
- o Dat waren alle thema's en daarbinnen hadden we veel herhalingsessies. Waarin we door middel van spellen vaardigheden testen. (AS)
- o En daarin hadden we vaak ruimte voor individuele leervragen die uit het voortraject naar voren kwamen. (AS)
- o Wij maakten altijd op basis van dat gesprek een plan met individuele doelen. (AS)
- o Je moet heel goed selecteren wat je iemand gaat leren in de groep. Je moet goed checken of er basisvoorwaarden aanwezig zijn. (AS)
- o Je kunt bijvoorbeeld een vragenlijstje opnemen in het gesprek waarin je checkt of het kind de basisvaardigheden wel of niet kan. (AS)
- o In elk geval blijkt uit onderzoeken dat rollenspellen het beste werkt. (AS)

- o Wat ik individueel gebruik is dat ik mensen, ouders met kinderen, een situatie na laat spelen waar ze ontevreden over waren. Dan doen ze eerst de verkeerde situatie en dat ze daarna de goede uitkiezen. (AS)
- o Ik zou heel veel rollenspellen doen omdat ze dan ervaren aan de lijve hoe dat is. (AS)
- o We hebben het emotiespel. We hebben een ganzenspel of een gardnerspel. Een real-live-speurtocht waarin ze dingen moeten vragen of doen. Verder een zelfde vorm, ook voor de eenduidigheid. Eigenlijk was er continue de sociale situatie op kaartjes. (AS)
- o We hebben ook de WAK (wegkruipen, aanpakken, knokken) methode. (AS)

Sociale vaardigheidstraining

Sociale vaardigheidstrainingen bevatten veel verschillende elementen. Bij een training kan er gedacht worden aan de duur, de frequentie, het aantal mensen etc. Maar ook de opbouw van een training is niet onbelangrijk. Al de genoemde fragmenten vallen daarom onder deze noemer. Geprobeerd is deze fragmenten per subonderwerp te rangschikken.

- o Ik heb daar negatieve ervaring mee zoals deze worden gegeven op school of bij Eleos of noem maar op. (RD)
- o En daar kwam ook naar voren dat een sova in zijn algemeenheid veel te algemeen is. Dat ligt ook wel aan het IQ van het kind. Maar het snappen waarom het op dat moment moet en in alle situaties hetzelfde toepassen is veel te veel gevraagd. (RD)
- o We beginnen bij de kindergroepen. En daar raak je eigenlijk alle vaardigheden een beetje aan. Dan ga je nog niet echt de diepte in. Bij de jongeren, dan moet je zien dat je een vaardigheid hebt dat vooral gaat om kritiek en opkomen voor je mening, is sowieso belangrijk. (KH)
- o En bij de kinderen zie je gewoon dat daar veel meer spelelementen inzitten. (KH)
- o Je kunt volgens mij ook niet, je zou algemene dingen in een sova kunnen doen van denk daaraan en denk daaraan, maar dan zou je wel echt het kind goed moeten kennen van hoe kan ik het kind dat het beste leren? Heel vaak kan een kind dat zelf wel zeggen. (RD)
- o Voor de kinderen hebben we eigenlijk drie blokken gemaakt van vijf bijeenkomsten, een blokje basisvaardigheden, een blokje omgaan met gevoelens en een blokje opkomen voor jezelf. Dat zijn vijftien bijeenkomsten. Voor de jongeren, daar is het mogelijk om een blok van vijf bijeenkomsten te volgen voor een bepaalde vaardigheid, maar kunnen ook meerdere blokjes volgen. Maar meestal is het opkomen voor jezelf en het omgaan met kritiek. (KH)
- o En dan zit ik te denken aan 3 of 4 bijeenkomsten 1 keer in de maand. Dus dat je een kwartaal bezig bent. En dat je per bijeenkomst 1 of 2 onderwerpen behandelt. Dat je in totaal 6 onderwerpen hebt. En dat de ouders een parallel sessie hebben waar ze in eerste instantie dezelfde oefening doen en dan nog een soort kringgesprek waarin wordt gesproken wat de specifieke hindernissen zijn als mijn kind dit doet. Je kweekt dan inzicht bij ouders, mijn kind wil dit leren maar moet extra hobbels nemen. (AV)
- o Wat betreft de training zou ik zeggen om het drie keer in het jaar aan te bieden. Als het klaar is dan kost het namelijk niet meer zoveel voor SGJ. (AV)
- o Het mooiste is als er een stuk regelmaat in zit, dus dat het iedere week één keer is of één keer in de twee weken. Dat vind ik zelf erg mooi. Qua bijeenkomsten als ik denk aan de sova-training dan zijn het er zo rond de twaalf minimaal. Een bijeenkomst duurt, even goed denken, vijf kwartier ofzo. (HG)
- o Voor de kinderen duurt een bijeenkomst één uur, voor jongeren anderhalf uur en voor volwassenen twee uur. (KH)
- o Bij de kinderen werken we met groepjes van maximaal zes, bij jongeren ook, bij volwassenen kan je toch acht. Omdat ze allemaal individueel een vraag hebben, dat kan allemaal in zo'n cursus, maar ze moeten wel een beetje ja, de spanningsboog aankunnen van even wachten op elkaar weet je wel. Dus hoe groter de groep, hoe lastiger dat kan worden. (KH)
- o sova-training aan dus dat is dan met een groepje, maar dat moeten er ook geen tien worden, meestal rond de zes, maximaal acht, maar liever zes. (HG)
- o Bij MEE is het een laagdrempelige cursus waar iedereen zich in kan schrijven en daarin moet je ook wel in een groepje met meerdere kunnen functioneren.
- o Wat we nu steeds doen is een bijeenkomst organiseren voor ouders aan het begin van de training om kennis te maken en om te vertellen over de training. Tijdens de training krijgen deelnemers een informatieblad mee voor thuis waarop staat wat er is gedaan of wordt gedaan tijdens de training. Ouders kunnen dat dan lezen. Vaak is er aan het eind een afspraak met ouders om mee te geven wat de aandachtspunten zijn. (KH)
- o Ja, we hebben drie keer een ouderbijeenkomst. (HG)

- o Je kunt het eigenlijk op allerlei manieren toepassen. (betrekking op de vorm waarin het aanleren gegoten kan worden). (KH)
- o Ik heb zelf heel vaak gedacht van de behoefte aan een groep. (AV)
- o In een training kunnen ze soms ook weer van elkaar leren, maar het kan ook toch voor sommige kinderen weer heel bedreigend kan zijn. En je wilt misschien echt de diepte in over hoe hij naar zichzelf kijkt en wat hij goed vind aan zichzelf, ja dan kun je het misschien beter individueel doen. (HG)
- o Dat is een nadeel (het kind individueel trainen, zie opmerking vooraf) en veel moeilijker om de aandacht van het kind vast te houden. En het kan van ouders ook een vlucht zijn. De gezinsbegeleidster moet dat maar leren en daar betaal ik tenslotte voor. En dan valt het een beetje tegen. De verwachtingen vallen tegen. (AV)
- o Als gezinsbegeleider is het lastig zo'n training omdat je met één kind werkt (HG)
- o We hadden altijd 25 zittingen voor de kinderen en tussendoor 5 zittingen voor ouders/leerkrachten. Omdat we het een behoorlijke investering vinden hebben wij gezegd: dan gaan we de training inkorten en hij is van 25 naar 18 ingekort. (AS)
- o We hadden een middenfase en daar gingen we in trainen. Daar trainden we de vaardigheden die aan bod moesten komen. (AS)
- o Dat waren alle thema's en daarbinnen hadden we veel herhalingsessies. Waarin we door middel van spellen vaardigheden testen. (AS)
- o We hebben dan een screeningsgesprek waarin we keken hoe het sociaal gaat met het kind en wat het wil leren. (AS)
- o Een tip is misschien dat je hele goede selectiecriteria maakt voor de groep. (AS)
- o En in een groepstraining zou ik aanhouden wat ik noemde, in elke geval in de midden fase. (AS)
- o Ik zie in de doelgroep wel verschillen. Wat soms ook lastig is, is dat een ADHD'er heel erg op de zenuwen kan zitten van een kind met autisme. (AS)

Generalisatie van vaardigheden

Het generaliseren van aangeleerde vaardigheden is lastig voor de doelgroep. Hierbij gaat het erom dat de kinderen de vaardigheden daadwerkelijk kunnen toepassen in allerlei situaties. De fragmenten hieronder hebben betrekking op hoe de generalisatie het beste bereikt kan worden.

- o Ik zit te denken aan parallelsessies, alleen dat kon wel eens erg duur worden. En anders denk ik dat ze op papier informatie moeten hebben over wat er is gebeurd. Met eventueel wat handvatten hoe kunt u uw kind hier verder bij helpen? (AV, bijlagen blz.)
- o En autisten kunnen dat niet. Dus ze zitten op die groep, het ruikt er op dat moment zo, die juffrouw is er dan. En ze zullen echt niet dat gelijk kunnen schakelen als zo'n zelfde situatie zich voor doet op school of op de zorgboerderij. (RD)
- o Maar hij heeft er gewoon helemaal niets van geleerd, zegt hij. En ik heb er ook niks van gemerkt. Hij zegt, en ik denk dat het precies zo is als hij het zegt: 'wat ik daar doe is heel anders dan dat ik het thuis mee maak. (RD)
- o Ik denk dat het in de situatie in het gezin gewoon geleerd kan worden. Bijvoorbeeld het wachten op hun beurt in het gezin. Dus gewoon concreet in de praktijk. (RD)
- o En dan komt het kind in zo'n soort gelijke situatie en dan wordt er gezegd: je hebt dat toch geoefend op sova, je weet toch hoe je dat moet doen? Dan is op eens de situatie heel anders. Het kind denkt dan ik kan het toch niet, ik snap het niet. Allemaal heel negatief. (RD)
- o Ze (kinderen met autisme) doen wel mee, maar ik betwijfel het of er een gewenst leereffect is. Het enige is dat ze wel een positieve ervaring opdoen, dat ze ergens naar toegaan. Het kan status geven dat ze deelnemen aan een cursus, en daarmee ergens bijhoren. (KH)
- o Ik betwijfel het leereffect omdat je heel slecht kan zien wat er verandert in gedrag. Je moet met heel veel dingen rekening houden. Elke situatie is voor een autist weer anders, dus wat je ze leert kunnen ze niet toepassen omdat het er in de praktijk weer anders uitziet. (KH)
- o Als er op school een cursus wordt gegeven, is het ook belangrijk om leerkrachten te informeren. (KH)
- o Ik weet een school waarbij als leerkrachten weten dat een kind een sova-training volgt, dit kind voor de klas mag staan en mag vertellen wat hij heeft gedaan. En dit wordt dan vervolgens met de hele klas geoefend, dat is erg positief voor het kind. Je geeft dan eigenlijk daar aandacht aan in positieve vorm. (KH)
- o Wel echt de leerpunten werden dan genoemd en dan konden ouders daar thuis mee aan de slag. En dat ging net zo voor leerkrachten, dus ook de leerkrachten kregen de leerpunten en ook de vraag of ze dat nog eens een keer wilden oefenen of alert wilden zijn. (HG)

- o Naast herhaling, ook de relatie naar de praktijk leggen, dus niet alleen op de locatie oefenen maar daarbij ook huiswerkopdrachten voor thuis en op school, zodat het gekoppeld kan worden. (HG)
- o Ik bedoel de mogelijkheden in het kind en ook de wil. Maar ook wel of er thuis mee geoefend wordt ja of nee, en zijn ze er op school op aangesproken. (HG)
- o Waar wij steeds strenger op screenen is hoeveel ouders er gemotiveerd voor zijn. We merken dat wanneer ouders het maar aan laten rommelen dat het veel minder effect heeft. (AS)
- o Als ik kijk naar de generalisatie dan is het meest makkelijkst om het toe te passen op de plek waar de negatieve situatie het meest voorkomt. Het meeste voordeel zit dan in de groep, omdat je het dan ziet gebeuren. Je wil er aan werken dat een kind anders met relaties om gaat. Dan kun je ook het kind het beste een spiegel voorhouden. (AS)

Houding begeleider

De begeleider die de vaardigheden aanleert heeft bepaalde eigenschappen/kwaliteiten nodig die je terug moet zien in zijn houding. Deze houding is nodig om op de juiste manier om te gaan met de kinderen, en om hen de vaardigheden te kunnen aanleren. Wat een begeleider nodig heeft is terug te vinden in de onderstaande fragmenten.

- o Het moet duidelijk zijn dat hij de leider is. Zeker als je er ADHD'ers bij hebt moet er een goede structuur neergezet worden. Een stukje overzicht daarmee en gelijk moet hij goed doorhebben wat elk kind aan eigenaardigheden heeft zodat hij daarop in kan spelen. Dus ook heel sensitief. Dus leiding geven en sensitief zou ik zeggen. (AV, bijlagen blz.)
- o Je moet uiteraard kennis hebben van de problematiek wat het in grote lijnen met zich meebrengt. (AV, bijlagen blz.)
- o Het vraagt alertheid dat het ene kind niet ondersneeuwt en dat je misschien toch een keer apart neemt. (AV, bijlagen blz.)
- o En ik denk dat een gezinsbegeleidster meer aandacht kan hebben als er op de training een hoop is gebeurd met specifieke moeilijkheden van dit kind bij die sociale vaardigheid.
- o Je bent christen hulpverlener maar geen evangelist. Je doet het als christen, dat is toch je grondhouding. (AV, bijlagen blz.)
- o En ik denk een motiverende factor naar de ouders toe. Het vraagt veel van ouders om er naar toe te gaan, dus als een gezinsbegeleidster het ook terugkoppelt in de wekelijkse huisbezoeken dan help je ouders ook aan extra ondersteuning. (AV)
- o Bekrachtigen. Zeker als het gaat om moeilijk lerende jongeren die hebben vaak negatieve ervaringen opgedaan. En dan kunnen misschien bij voorbaat al zeggen ik kan dat niet. Dus je bent heel erg op de positieve bekrachtiging dat kan ook eigenlijk nooit genoeg zijn zeg maar. (KH)
- o Directiviteit is ook heel belangrijk, jonge kinderen voelen zich vaak onveilig. (KH)
- o Open (HG)
- o Een heel groot stuk veiligheid zelfs en ook begrip naar de jongens toe. (HG)
- o Een trainer moet wel professioneel zijn en ik bedoel professioneel zo van een stukje afstand, maar ook weer heel dichtbij kunnen zijn. (HG)
- o Al vertoont iemand moeilijk gedrag, dan zoek ik naar waar het vandaan komt, en toon ik een stukje begrip voor het gedrag van de ander. Heel veel complimenten. (HG)
- o Het zou moeten passen bij het kind. En stap voor stap. Dus heel erg kijken naar hoe dat kind in elkaar zit, hoe dat het beste leert. En het daarop doen. (RD)
- o Ik vind wel dat je behoorlijk stevig moet zijn. (AS)
- o Je bent een model functie en je laat zien hoe je het doet. (AS)
- o Je moet wel heel scherp zijn in veel subtiele dingen. (AS)
- o Je moet zelf neutraal blijven en consequent zijn. Duidelijke ik boodschappen geven en snel kunnen ingrijpen. Maar ook structuur bieden. (AS)

Methodiek

Methodiek is een veelomvattend woord. Het geeft namelijk aan met welke gerichte methode er wordt gewerkt, vanuit welke theorie of theorieën en op welke wijze het tot uiting wordt gebracht.

In de fragmenten die worden genoemd is terug te zien waar mee wordt gewerkt en hoe dit in de praktijk vorm krijgt.

- o Dus een echte methodiek heb ik niet. Ik heb wel altijd het coole kikker spel bij me. Dat is geen methodiek, maar dat speel je een aantal keer in een gezin met de kinderen en eventueel met de ouders erbij. (AV)

- o Competentiegericht werken we ook omdat een aantal van ons basistraining video home training heeft. En contextuele benadering hebben we een aantal scholingsdagen gehad waar we in zover mensen er niet bekend mee waren iets hebben gehoord over het gedachtegoed van Nagy. (AV)
- o Wat mij daarin ook wel geholpen heeft is een trainingsdag over de oplossingsgerichte benadering. Die werken met een model waarin er soorten cliënten zijn. De ideale cliënt is de cliënt die reflecteert etc. er worden dan 4 gradaties aangebracht en die man zegt dat je het niveau van de cliënt moet je respecteren. Dan moet je een stapje terug doen in de doelen die je hebt gesteld. (AV)
- o In feite dus competentiegericht, oplossingsgericht en contextueel. (AV)
- o Verder hebben we het boek van Colette de Bruin, geef me de vijf. Dat hebben we ook allemaal in onze tas. (AV)
- o Wat betreft sociale vaardigheden hebben we dus geen plan en ik denk wel de behoefte daaraan. (AV)
- o En ik zou er voor pleiten om alles wat je doet in de groep maximaal in te zetten. Heel visueel te maken, werken met lichaamstaal. Ik vind ook dat je het tempo van de groep en het individu moet volgen. (AV)
- o En anders misschien de mogelijkheid van een dvd waarin je wat voorbeeldjes uitwerkt. (AV)
- o Colette de Bruin heb ik de basistraining en het vervolg gedaan. De basismethode is wat we gebruiken als methode. En die visie is dan wel: 'wees voorspelbaar duidelijk, zeg wat je doet, doe wat je zegt'. Noem het of teken het. Laat het zien. (RD)
- o Ik zou het denk ik wel van tevoren bespreken en dan bedenken wat je gaat gebruiken of gaat doen. Bijvoorbeeld pictogrammen gebruiken of op een andere plek aan tafel gaat zitten. Dan doe je het ter plekke en kijk je wat er gebeurt. Met een video denk ik wel hoor, maar je moet wel weten wat je van tevoren gaat doen. Want als je het op dat moment gaat uitzoeken dan krijg je een negatieve ervaring. (RD)
- o En daarnaast hebben we regels en afspraken waar iedereen zich aan moet houden. We hebben een picto-bord met indeling zoals we de hele tijd gaan werken. We doen de dag in stukjes opknippen. Meer randvoorwaarden zodat zij hun sociale vaardigheid kunnen uiten. (RD)
- o Dat is een sociale vaardigheidstraining voor volgens mij zwakbegaafde jongeren en dat is zeg maar eigenlijk de basis die wij voor alle sociale vaardigheidstrainingen gebruiken. Die methodiek is echt door Goldstein ontwikkeld. (KH)
- o Een mooie manier om vaardigheden aan te leren en die doen dat ook volgens de methode van videobanden als voorbeeld met bepaalde leerpunten, ongewenst en gewenst gedrag wordt laten zien. Het gedrag moet je in stapjes aanleren, bekijken welke stapjes je lastig vindt. (KH)
- o Bij de jongeren werken we nou op het moment zelfs samen met een weerbaarheidstrainer die heel erg ingaat op houding en stemgebruik en je eigen kracht ervaren. (KH)
- o En bij de kinderen zie je gewoon dat daar veel meer spelelementen inzitten. (KH)
- o Handleiding voor jezelf. (HG)
- o Goldstein-training, maar we hebben hem wel aangepast. Vooral nog meer herhaling ingebouwd, in het materiaal nog minder schrijfwerk. (HG)
- o Dus wij werken dan ook heel vaak met, dat vond ik zelf altijd een hele goede, met een ja-gevoel of een nee-gevoel, krijg je ergens een ja-gevoel bij of krijg je ergens een nee-gevoel bij? (HG)
- o En bijvoorbeeld het ja/nee-gevoel zat niet in de Goldstein-training en dat hebben we er dus wel ingedaan. Dan begin je bijvoorbeeld met ja, nee en ik weet het niet, je begint met drie, dat is lekker veilig. En dan begin je gewoon met hele simpele dingen, van ik ben morgen jarig, we eten vandaag spruiten, oké een nee-gevoel. (HG)
- o We hebben er dit jaar voor gekozen om 'ik ben speciaal' ook er in te doen. (HG)
- o Het gaat echt om de structuur. Heeft duidelijke regels en afspraken. Je oefent op het herhalen. De generalisatie is groter doordat ze een map voor thuis en op school krijgen. Je zorgt dat je heel letterlijk bent in je taal. (AS)
- o Het is zo wie zo een gedragstherapeutisch programma. Er zitten een paar cognitieve elementen in. Het is niet zo dat je direct inwerkt op veranderingen in het systeem. Je probeert wel de hele context mee te krijgen naar een eenduidige kader. (AS)

Mensbeeld

Hoe je als begeleider naar de mens, naar het kind kijkt, is bepalend voor het uitgangspunt van je begeleiding. In onderstaande fragmenten is weergegeven hoe de respondenten de mens zien.

- o Dus het mensbeeld van aan de ene kant de mens is een uniek schepsel van God. Dat voluit laten staan en tegelijk zeggen we leven in het hier en nu. Het wordt hier geen paradijs. Het stukje afhankelijkheid ervaren. (AV)
- o Maar in grote lijnen komt het er op neer dat elk mens een schepsel van God is en uniek. En met name onze doelgroep is dat uniek zijn met haken en ogen. Het uniek zijn van ADHD wekt bij ouders vaak veel ergernis op. Dus je bent bezig met het uniek door respect voor te vragen, ruimte te creëren. Tegelijk zie je dat dit begrenzing nodig heeft in opvoedingsvragen. (AV)
- o Dat ieder mens gelijk is en uniek. Het mag er zijn zoals het is. We doen gewoon heel erg ons best om mensen te ontwikkelen zodat ze heel zelfstandig verder kunnen leven. In afhankelijkheid van God. En daarin moet je gewoon dingen doen zoals je ze doet. (RD)
- o Je kijkt echt wat het kind nodig heeft en ook in de toekomst. Als je dat kan doen van de liefde van God die je krijgt voor de mens dat maakt het werk gewoon zo gaaf. (RD)
- o Er moet een visie achter zitten waarom je de dingen doet zoals je ze doet. Dat het onderdeel is van de doelen die een begeleider in zijn plan heeft. (RD)
- o En het mooiste is dat iemand kan zeggen, zo dat heb ik eigenlijk wel goed gedaan, dus dat iemand zichzelf bekrachtigd. (KH)
- o Dat ik weet en geloof dat je als mens tegenover de Heere schuldig bent, als je kijkt naar je zonden. (HG)
- o Vanuit de training gaan ze uit van een veranderbaar mensbeeld. Van dat gedrag is aangeleerd. (AS)
- o Mijn eigen mensbeeld is dat het breder samenhangt met elkaar. Dat de mens geschapen is en fouten maakt. En zondig is en liever zonde doet met God dan zonder God. (AS)
- o Dat is meer dat ik respectvol met deze kinderen om ga en ze probeer bij te brengen wat ze bij te brengen valt. En ik denk dat het in die zin ook best veranderbaar is. (AS)

Visie in de praktijk

Dit is de praktische invulling van het mensbeeld. Wat zijn de uitgangspunten van de begeleiders in het werken met deze doelgroep, en wat is daarin voor hen van belang.

- o Waar ik eigenlijk met een cursus heen wil is dat we preventie bieden en dat we aandacht besteden aan de deelnemers en dat ze wat mee kunnen doen in de maatschappij. Dat je ze daarbij mag ondersteunen. Participatie is erg belangrijk. (KH)
- o Ja, bijvoorbeeld bij ouders met jonge kinderen met autisme hebben vragen over de kerkgang. Het in de kerk zijn alleen al kan moeilijk zijn voor kinderen met autisme. Maar ook vragen over hoe het verder moet als hij ouder wordt, hoe hij dan gaat reageren. Maar ook over catechisatie en hoe ze hun geloof en bijbehorende normen en waarden duidelijk kunnen maken. (HG)
- o Kijk je positief of negatief. Ik denk dat ik iemand ben die heel erg probeert om naar de positieve dingen te kijken. (HG)
- o Dat je daarin ook wel zegt dat je mag verwachten dat mensen op een bepaalde manier met elkaar omgaan als ik kijk naar onze identiteit. (HG)
- o Wat ik ook vaak merk is dat ouders zich erg gesteund weten door het geloof. Ze geven een getuigenis dat God kracht gegeven heeft. (AV)
- o Ik denk niet dat je alleen maar voorbeelden vanuit kerk, catechisatie moet gebruiken. De meeste kinderen zitten op een reformatische school. Bij school heb je de identiteit te pakken. (AV)
- o Ik denk dat je het heel simpel moet houden gewoon van we zijn een christelijke instelling. We zijn hier bij elkaar en we vragen eerst aan de Heere of hij ons wil helpen. (AV)
- o En misschien ook wel in een aantal voorbeelden waarin je zegt: maak je dat wel eens mee in de kerk, wordt je wel eens geplaagd omdat je bid voor je eten? (AV)
- o Dus ik denk niet een specifieke christelijke sova, maar vanuit je christen zijn biedt je een sova aan. Je zou misschien wel een onderwerpje als vergeven kunnen doen. (AV)
- o In de praktijk werken wij heel erg aan de basis. Soms denk je wel eens waarin heb ik anders gewerkt dan een humanistisch iemand? Aan de andere kant merk je wel dat ouders veel vragen heeft. Zoals een kind wordt rustig achter de computer. Is dat verantwoord? (AV)
- o En wat ik ook vaak doe is iets relativeren en zeggen tegen ouders dat ze elke dag weer opnieuw mogen beginnen. Ook met de kinderen. En ik denk ook dat je dat vanuit de genade die je aangereikt wordt mag zeggen als hulpverlener. (AV)
- o In theorie weten we allemaal dat je in gebroken werelden leeft. Vaak merk je dat ouders toch een verwachtingspatroon hebben: maak ons kind wat hanteerbaarder, zodat wij het wat makkelijker kunnen opvoeden. Dat je er heel erg tegen op loopt zo van, lieve mensen dit gaat

niet en het heeft recht op jullie liefde en zorg. Je zoekt naar wat haalbaar is, tegelijk merk je dat het vaak niet haalbaar is. (AV)

- o Maar ik vind dat je van een beroeps mag verwachten dat hij wel het overzicht heeft. (AV)
- o Het maakt niet uit dat je de hele dag bezig bent met wat je eigenlijk in 10 minuten had kunnen doen. Je maakt er gewoon wat leuks van en je probeert ze van wat ze samen doen zo lang mogelijk te laten genieten. (RD)
- o Eerbiedig zijn bij het bidden, danken en Bijbellezen. Bij het slapen gaan bidden dat God je overal bij kan helpen. (RD)
- o Ook dat je dingen ziet en benoemd over de natuur bijvoorbeeld. Het is overal in verweven en dat je de Heer de eer geeft. (RD)
- o We letten wel erg op bepaalde opdrachten. We maken zelf bruggetjes. bijv. als het praat over complimenten dan trekken wij het door naar de Bijbel. Dat je ook aangeeft waarom dat van hen gevraagd wordt. (AS)
- o In dit soort vaardigheden daar is je geloof niet zo heel erg mee verwerven. (AS)
- o Dit soort thema's komen wel meer als je ouder bent. (AS)
- o Dan kan ik me voorstellen dat je op bepaalde thema's een bruggetje maakt naar het geloof. We zijn geen godsdienstles om de Bijbelkennis goed over te brengen. En je gaat ook niet de Bijbel alleen in het belang van je vaardigheden er bij betrekken. Je zou kunnen zeggen dat we een groep aanbieden, dan beginnen we met gebed. Dat kan. (AS)
- o Het komt wel bij de ouderavonden naar voren. We beginnen dan met lezen en gebed. (AS)
- o Ik zie de mensen wel in een groter geheel. De training is niet zaligmakend. En daar ben je er ook niet mee. Het is een training waarin je traint om dingen beter te kunnen. (AS)
- o Het is je verantwoordelijkheid dat je in je geloof daar een plek aan geeft. Autisten hebben moeite met geloof en abstractie. Zei zeggen: 'ik zie die persoon niet en hoe kan ik ze dan vertrouwen?'. Houdt het zo simpel mogelijk. (AS)

Bijlage K

Werkmateriaal gezinsbegeleiders SGJ

Om verwijzingen te doen in het materiaal wat wordt ontwikkeld en om het mogelijk zelf te gebruiken, is er aan de gezinsbegeleiders van SGJ gevraagd waar zij het meeste mee werken.

Dit materiaal is hieronder weergegeven.

- o Babbelspel **(5)**
- o Coole kikker kwartet (+ naslagwerk) **(3)**
- o Kwartet conflicthantering **(2)**
- o Hoofdstukken uit werkboeken voor ADHD en Autisme
- o Boek: weet jij wat autisme is? Een boek voor brusjes. Door Ellen Sabin. Uitgeverij Pica
- o Boek: ik en autisme, thuis en op school. Door Nathalie van Kordelaar, Mirjam Zwaan. Uitgeverij Nino
- o Boek: ADHD survival gids. Door John F. Taylor. Uitgeverij Abimo
- o Boek: verkeerd verbonden. Voorleesboek voor jongeren met ADHD of een contactstoornis. Door Yvonne Gerrits – Douma. Uitgeverij SWP
- o Ter plekke bedachte rollenspellen, oefeningen. Over bijv. kennismaken, iets terugvragen, afspraken maken met je zusje over kleding lenen etc. **(2)**
- o Familiespel
- o Stoplicht methode
- o Emotiespel
- o Kwartet over gevoelens
- o Vrijetijdswijzer
- o Platenboek 'geef me de vijf'
- o Handleiding voor jezelf
- o Kaarten op tafel
- o Handpoppen
- o Enveloppenspel met positieve eigenschappen
- o Billetjes bloot spel
- o Het speelstad spel

Bijlage L

Uitwerking trainingen

Goldsteintraining (van der Zee, van der Molen, van der Beek, 1989)

In het werkveld van de hulpverlening en onderwijs aan laagbegaafde kinderen wordt de Goldsteintraining veel gebruikt. Arnold Goldstein ontwikkelde voor cliënten uit lagere klassen de 'Structured Learning Therapy'. Met deze methodiek worden sociale vaardigheden op gestructureerde wijze aangeleerd. Met een paar aanpassingen, aangezien laagbegaafde kinderen niet noodzakelijk uit een lagere klasse komen, is de Goldsteinmethode toepasbaar geworden voor laagbegaafde kinderen.

Doel training

Het doel van de training is het vergroten van de sociale redzaamheid. Dit hoofddoel is uitgesplitst in de volgende subdoelen:

- Kennisvermeerdering; kennis over sociale vaardigheden om beter te weten hoe je in lastige sociale situaties moet handelen.
- Gedragsverandering; de uitbreiding van het repertoire aan sociale vaardigheden, zodat kinderen in lastige situaties ook daadwerkelijk beter kunnen handelen.
- Belevingsverandering; vermindering van spanning in sociale situaties en vergroting van het zelfvertrouwen, zodat kinderen in lastige situaties ook beter durven handelen.

Om deze doelen te bereiken is er gekozen om de volgende vaardigheden te trainen:

1. Kennismaken
2. Luisteren
3. Nee zeggen
4. Iets vragen
5. Een praatje beginnen
6. Iets bepraten
7. Kritiek krijgen
8. Kritiek geven
9. Omgaan met gevoelens (boosheid, teleurstelling, complimenten)

Structuur training

Structuur is belangrijk voor de doelgroep zagen we in paragraaf 1.5. De bijeenkomsten van de training worden dan ook gegeven aan de hand van een vaste structuur. In deze structuur komen de volgende onderdelen naar voren:

- Instructie over de vaardigheid aan de hand van leerpunten
- Oefenen van de vaardigheden in rollenspellen
- Feedback op de toepassing van de vaardigheden in rollenspellen
- Huiswerkopdrachten om de vaardigheden ook in het dagelijks leven te leren gebruiken

Voor het trainen van één vaardigheid zijn gemiddeld twee tot vier bijeenkomsten nodig.

ToM-training

TOM staat voor Theory of Mind, in hoofdstuk 1 'de doelgroep omschreven' is deze theorie al kort behandeld. Aan de hand van deze theorie is een training ontworpen, de zogenaamde ToM-training. Reguliere sociale vaardigheidstraining zijn vaak net een te grote stap voor kinderen met ASS. Om faalervaringen te voorkomen bij deze kinderen, is de ToM-training ontworpen, bij deze training wordt op eenvoudige wijze de basale sociale vaardigheden aangeleerd.

(Informatieportaal voor autisme, z.d.)

De volgende vaardigheden worden geoefend tijdens de training: (MEE, z.d)

- Het juist waarnemen van een situatie
- Het juist inschatten van een situatie
- Perspectief nemen; hoe neemt de ander waar?
- Leren herkennen van emoties bij anderen
- Doen-alsof-oefeningen
- Het leren begrijpen van humor
- Werken aan een positief zelfbeeld

Structuur training

De training bestaat uit een observatiefase, trainingsfase en evaluatiefase: (Kwadraat z.d.)

Observatiefase

In deze fase komen de volgende punten naar voren:

- Intakegesprek met ouders
- ToM-test (om een indruk te krijgen van de kennis van sociale situaties van het kind)
- Observatie op school en gesprek met de leerkracht
- Individuele sessie met het kind

Aan de hand van de informatie die wordt verkregen in deze fase wordt gekeken of een kind geschikt is voor de training. Als dit het geval is, wordt er ook bekeken of de training het beste individueel of in een groep kan worden gegeven.

Trainingsfase

Een groepstraining bestaat uit tien bijeenkomsten in een groep van maximaal zes kinderen. Elk kind krijgt individuele doelen mee die in een behandelplan staan opgesteld. Als er sprake is van een individuele training voor het kind, wordt er vooraf een indicatie gegeven van het aantal benodigde sessies, dit kan per kind verschillen. Het is mogelijk dat een kind eerst een aantal individuele sessies krijgt, en vervolgens mee kan doen met een groepstraining.

Tijdens deze fase zal er uitwisseling met ouders plaatsvinden door middel van ouderbijeenkomsten, verslaglegging en overleg. Het is van belang dat ouders actief betrokken zijn bij het leerproces van het kind, omdat er regelmatig gevraagd wordt om thuis oefeningen te herhalen.

Evaluatiefase

Na afloop van de gehele training wordt er een evaluatie geschreven over de ontwikkeling van het kind. In een gesprek met de ouders wordt besproken wat het effect is geweest op het kind en of er eventueel nog verdere begeleiding nodig is.

Het is mogelijk dat een kind wordt doorverwezen, naar een vervolgtraining op het gebied van sociale vaardigheden.

ToM-training thuis (van der Velde, 2004)

Naast de bovenstaande mogelijkheid voor een groeps- of individuele training bij een instelling, is er ook de mogelijkheid om thuis te werken met een ToM-training.

Dit kan met behulp van 'het gouden spel'. Bij dit spel kunnen de andere leden van het gezin betrokken worden.

Het gouden spel

De basis van het spel is een speelveld dat bestaat uit twee goudkleurige A4 kartonnen. Om de rand van het speelveld zijn vier kartonnen cirkels in verschillende kleuren geplakt. Er zijn opdrachtkaartjes en vraagkaartjes. Om de beurt gooit een deelnemer een dobbelsteen en mag hij zijn pion vooruitplaatsen. Hij pakt een kaartje in de kleur van de cirkel waar hij staat en beantwoordt de vraag of doet de opdracht. Het doel van het spel is het leerdoel van het kind, en er bestaan geen winnaars of verliezers. Het spel kan elk moment gestopt worden.

Het spel is eenvoudig zelf te maken. Met de kaartjes kun je goed variëren, je kunt bijvoorbeeld emotiekaartjes maken (beschrijf de emotie en vertel of je deze wel eens voelde), je kunt doen-alsof-kaartjes maken (doe als je; fietst, iemand begroet etc.)

Samen denken en doen (Van Rijn&van der Koppel, 2009)

De training is bedoeld voor kinderen tussen de acht en dertien jaar waarbij sprake is van een ontwikkelingsstoornis. Het IQ is boven de 80 en ze zijn zich enigszins bewust van hun problematiek. Tijdens de training wordt er gewerkt aan de volgende doelen:

- Kinderen kunnen situaties vooraf beter inschatten door eerst te denken en dan te doen (Stop-denken-doe)
- Kinderen weten dat andere kinderen anders kunnen denken en doen; ze kunnen hier enigszins rekening mee houden (theory of mind)
- Kinderen weten welk gedrag ze kunnen stellen passend bij de sociale situatie.
- Kinderen hebben meer vertrouwen in zichzelf, voelen zich meer competent.
- Individueel doel, opgesteld in het behandelplan van het kind.

Methodiek

Binnen de training wordt er gebruik gemaakt van de zelfinstructie, afgeleid van de ZelfinstructieTraining (ZIT), kinderen leren hierbij om hun gedrag beter te sturen. De kinderen leren om zichzelf een halt toe te roepen (Stop), krijgen daardoor de tijd om na te denken (Denk) over welke vaardigheid ze in die situatie zullen toepassen (Doe).

Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van de Theory of Mind, aangezien de kinderen moeite hebben met het zich verplaatsen in de ander. Het gaat er dan vooral om dat kinderen zich ervan bewust worden dat een ander anders kan denken, voelen en doen. De bedoeling is dat ze het weten, niet dat ze het snappen.

Ook wordt er gebruik gemaakt van de methode conceptvorming. Dit houdt in dat een vaardigheid is onderverdeeld in leerpunten.

Als vierde methodiek wordt het bekrachtigen van het persoonlijke gevoel van competentie ingezet. Dit om het zelfvertrouwen van de kinderen te vergroten.

Generaliseren

Om generalisatie van de opgedane vaardigheden te bereiken wordt er actief samen gewerkt met ouders en leerkrachten. Er worden ouder- en leerkrachtbijeenkomsten georganiseerd waarin informatie wordt gegeven over de vaardigheden die worden getraind en de bijbehorende huiswerkopdrachten. Voor elke vaardigheid wordt er een ondersteuningsbrief uitgereikt aan ouders en leerkrachten. Daarnaast wordt er tijdens de bijeenkomst besproken hoe ouders en leerkrachten het kind kunnen ondersteunen en stimuleren bij het oefenen van de opdrachten, maar ook hoe ze alledaagse situaties kunnen inzetten. Om de manier waarop wordt getraind te begrijpen en het oefenen van de kinderen op de juiste manier te ondersteunen en te stimuleren, krijgen de ouders psycho-educatie. De praktijk-theoretische informatie wordt tijdens elke bijeenkomst gegeven.

Er worden vijf ouderbijeenkomsten gehouden en één leerkrachtbijeenkomst. Van de ouders wordt verwacht dat zij de leerkracht op de hoogte houden.

Trainingsopbouw

De training is opgebouwd uit drie fasen, deze worden hieronder genoemd.

Opbouwfase

- 1e ouderbijeenkomst: kennismaken
- Leerkrachtbijeenkomst: informeren
- 1e bijeenkomst: kennismaken en groeten
- 2^e bijeenkomst: luisteren naar wat een ander vertelt
- 3^e bijeenkomst: je verplaatsen in de ander en rekening houden met elkaar
- 4^e bijeenkomst: bewegen en rekening houden met elkaar

Middenfase

- 2^e ouderbijeenkomst: positief bekrachtigen
- 5^e bijeenkomst: complimentjes geven en reageren op complimentjes
- 6^e bijeenkomst: praatje maken met een ander kind
- 7^e bijeenkomst: reageren op een praatje
- 8^e bijeenkomst: overleggen met een ander die iets anders wil dan jij
- 3^e ouderbijeenkomst: gedragsveranderingprogramma
- 9^e bijeenkomst: herhaling
- 10^e bijeenkomst: vragen of je mee mag spelen
- 11^e bijeenkomst: reageren op de vraag of je mee wil spelen
- 12^e bijeenkomst: gevoelens laten zien
- 4^e ouderbijeenkomst: brusjes
- 13^e bijeenkomst: reageren op gevoelens van de ander
- 14^e bijeenkomst: zeggen dat je last hebt van een ander
- 15^e bijeenkomst: reageren op plagen en pesten

Consolidatiefase

- 16^e bijeenkomst: feestelijke herhaling en afsluiting
- Evaluatiegesprek met ouders en kind
- Terugkombijeenkomst voor de ouders (binnen 3 maanden)

Stop! Hoe los ik het op? (Smilda&Tijink, 2009)

Deze training is bedoeld voor kinderen die te maken hebben met cognitieve vaardigheidstekorten, die zich uiten in een agressieve of subassessieve manier van reageren. De kinderen hebben vaak een gebrek aan oplossingsmogelijkheden en reageren vaak vanuit verkeerde gedragspatronen. Tijdens de training wordt gewerkt aan de volgende doelen:

- Het kind weet hoe hij een probleem in kaart kan brengen.
- Het kind kan zijn eigen Gedachten, Gevoel en Gedrag ordenen.
- Het kind begrijpt de invloed van zijn gedachten op zijn gevoel.
- Het kind begrijpt dat hij met een helpende gedachte een positieve invloed op een situatie heeft.
- Het kind kan STOP tegen zichzelf zeggen.
- Het kind kan benoemen wat er al goed gaat en denkt vaker positief over zichzelf en anderen.
- Het kind leert positieve informatie vanuit de omgeving herkennen.
- Individueel doel, opgesteld in het behandelplan van het kind.

Voor ouders is er ook een doel gesteld:

- Ouders hebben inzicht in de problematiek van hun kind en weten hoe ze hun kind kunnen ondersteunen bij het omgaan met deze problematiek in alledaagse situaties.

Generalisatie

Kinderen met ADHD en PDDNOS hebben moeite met het generaliseren van de opgedane vaardigheden. Om het effect van de training te vergroten worden ouders en leerkrachten betrokken. Dit wordt op dezelfde manier gedaan als bij de training 'samen denken en doen' die hierboven beschreven is.

Methodiek

Kinderen leren om een probleem uit het dagelijks leven te ordenen aan de hand van de vijf G's: Gebeurtenis, Gedachte, Gevoel, Gedrag en Gevolg. De methodiek van de 5 G's komt voort uit de cognitieve gedragstherapie. Een casus ter illustratie:

Marjan mag niet meedoen met touwtjespringen (Gebeurtenis); ze denkt dat de andere kinderen haar niet leuk vinden (Gedachte); ze voelt zich verdrietig (Gevoel); ze begint te huilen (Gedrag); de andere kinderen noemen haar een huilebalk (Gevolg).

Er wordt gebruik gemaakt van de RET om irrationele gedachten van de kinderen om te zetten in rationele gedachten. Het gewenste gedrag kan bevorderd worden door het kind te leren een situatie of gebeurtenis anders te beoordelen.

Tijdens de training en thuis wordt er gebruik gemaakt van modeling. Ouders moeten zich hierbij bewust zijn dat hun gedrag een voorbeeld is voor hun kind, en dat ze daardoor het kind verkeerd gedrag kunnen aanleren. Tijdens de training wordt modeling ingezet door de vaardigheden voor de groep te oefenen in rollenspellen.

Net als bij 'samen denken en doen' wordt ook bij deze training gebruik gemaakt van de zelfinstructie en van positieve bekrachtiging.

Een belangrijke methode tijdens de training is mediatie door ouders en leerkrachten. Belangrijke volwassenen voor het kind wordt geleerd om zich anders tot het kind te richten en op een meer passende manier op het probleemgedrag van het kind te reageren. Gedragsveranderingen bij ouders zijn een voorwaarde voor gedragsveranderingen bij het kind. Mediatie wordt ingezet tijdens de ouderbijeenkomsten.

Trainingsopbouw

De training is opgebouwd uit drie fasen, deze worden hieronder genoemd.

Opbouwfase

- 1^e Ouderbijeenkomst: kennismaken en uitleg van de vijf G's.
- Leerkrachtbijeenkomst: ontwikkelingsproblematiek en uitleg van de training.
- 1^e Bijeenkomst: kennismaken en uitleg van de vijf G's.
- 2^e Bijeenkomst: wegkruipen, knokken en aanpakken.
- 3^e Bijeenkomst: eerste en Helpende Gedachte.
- 2^e Ouderbijeenkomst: coachende houding en positieve benadering.
- 4^e Bijeenkomst: Stop! Hoe los ik het op

Middenfase

- 5^e Bijeenkomst: wat denk je als iets wilt dat niet mag?
- 6^e Bijeenkomst: wat denk je als iets anders gaat dan je verwacht?
- 3^e Ouderbijeenkomst: oplossingsgericht denken en brusjes
- 7^e Bijeenkomst: wat denk je als je last hebt van een ander?
- 8^e Bijeenkomst: wanneer gebruik je de Helpende Gedachte al?

Consolidatiefase

- 9^e Bijeenkomst: feestelijke herhaling.
- Evaluatiegesprek met ouders en kind, formuleren van aandachtspunten.
- Terugkombijeenkomst ouders: evaluatie aandachtspunten

Groepstraining Tum Tum

Deze training richt zich op het aanreiken en trainen van sociale vaardigheden. Dit wordt gedaan door middel van het geven van handvatten en het aanleren van 'trucjes'. Er zijn drie begrippen die centraal staan tijdens de training namelijk; intraineren, structuur en samenwerken. Daarnaast spelen ook een beloningssysteem, de samenwerking met ouders, opvoeders en leerkrachten en het huiswerk een belangrijke rol.

De training is bedoeld voor zowel laagbegaafde als licht- en matig- verstandelijk gehandicapte kinderen (niveau IQ 35-40 tot 84). Bij de training komen twee typen kinderen voor, kinderen die verlegen, schuw gedrag vertonen, onhandig zijn in de omgang met anderen, zichzelf terugtrekken en contact vermijden. En kinderen die anderen en zichzelf overschreeuwen, die negatief en agressief getint gedrag laten zien in de omgang met anderen. Beide typen kinderen hebben een gebrek aan zelfvertrouwen, hebben moeite om zich staande te houden in een groep, en worden belemmerd in hun emotionele ontwikkeling.

De groep bestaat uit minimaal 4 en maximaal 6 kinderen. Bij de groepssamenstelling wordt rekening gehouden met leeftijd, geslacht en het type kind. In een groep zitten maximaal 2 drukke kinderen. (Transact, 2010)

Structuur training

De training bestaat uit 20 sessies, waarin een vaste structuur wordt aangehouden. Elke sessie staat uitgeschreven in het bijhorende werkboek, waarin ook het huiswerk voor de kinderen is opgenomen. In de bijlagen worden voorbeelden gegeven voor rollenspelen, spelletjes en evaluatievragen. De opbouw van de training bestaat uit vier verschillende fases; (Transact, 2010, Scheepens, 2008)

Kennismakingsfase

Er zijn vier sessies die in het teken staan van de kennismaking. In deze fase wordt er uitleg gegeven over het doel van de training en kunnen kinderen wennen aan de regels en structuur van de groep. De volgende vaardigheden worden geoefend: (Transact, 2010)

- Kennis maken met elkaar
- Leren luisteren naar elkaar
- Leren samenwerken
- Positieve dingen over jezelf zeggen
- Positieve dingen over de ander zeggen
- Positieve dingen over jezelf en de ander zeggen en daarop reageren

Verdiepingsfase

Deze fase bestaat uit acht sessies. Tijdens deze sessies worden de vaardigheden uit de kennismakingsfase herhaald. De kinderen hebben huiswerk meegekregen om de opgedane vaardigheden uit de vorige fase te oefenen.

De vaardigheden die tijdens deze fase worden aangeleerd geven handvatten aan de kinderen weerbaarder te worden in sociale situaties. De volgende vaardigheden centraal: (Transact, 2010)

- Benoemen van gevoelens
- Herkennen van gevoelens
- Uitdrukking geven aan gevoelens
- Leren inschatten van gevoelens van jezelf en anderen
- (Adequaat) reageren op gevoelens van anderen
- Samenwerken
- Luistervaardigheden intraineren

- Spreekvaardigheden intrainen
- Oefenen van adequate reacties in sociale situaties

De vaardigheden worden geoefend tijdens het doen van spelletjes zoals lotto, het "hoe-reageer-je-spel", tekenen, uitbeelden en 'tweelingtikkertje'. Ook wordt er gebruikt gemaakt van rollenspelen om vaardigheden te oefenen.

Praktijkfase

In deze fase, bestaande uit zes sessies, worden geen nieuwe vaardigheden aangeleerd. De vaardigheden uit de voorgaande fases worden op verschillende manier, zowel binnen als buiten de groep, in praktijk gebracht. De kinderen hebben als huiswerk gekregen om concrete gebeurtenissen mee te nemen naar de groep, deze situaties worden uitgespeeld in rollenspelen.

In de praktijkfase krijgt ieder kind zijn eigen doelstelling de trainer stelt deze op in overleg met het kind. Het doel wordt opgesteld in taal die aansluit bij het kind.

Het doel in deze fase is dat de kinderen zich bewust worden van de kracht van de groep. Kinderen gaan inzien dat ze elkaar kunnen aanvullen en ondersteunen, ze kunnen hulp vragen en aanbieden. (Transact, 2010, Scheepens, 2008)

Afrondingsfase

De laatste fase bestaat uit twee sessies, het doel is om te komen tot een gezamenlijk afrondingsproject waarin alle aangeleerde vaardigheden naar voren komen.

De individuele doelen en de groepsprocessen worden geëvalueerd door het stellen van concrete vragen. (Transact, 2010)

Beloningssysteem

De inzet van kinderen met beperkte sociale vaardigheden is niet altijd even groot, vaak hebben ze een externe stimulans nodig. Daarom is er bij deze training er voor gekozen om te werken met een beloningssysteem.

Per sessie kunnen er zes beloningen worden verdiend. De eerste beloning is te verdienen door op tijd aanwezig te zijn, de tweede beloning kan het kind verdienen door het huiswerk te maken en dit mee te nemen naar de training.

Voor de pauze en aan het einde van de training wordt de inzet van het kind geëvalueerd, het kind kan per evaluatie twee beloningen verdienen als hij goed zijn best heeft gedaan.

Na deze individuele evaluatie volgt de groepsbeloning. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van een getekende tum-tum pot met daarin getekende tum-tums. Elk kind dat zes beloningen heeft verdiend in de sessie mag een tum-tum inkleuren. Als alle tum-tums zijn ingekleurd mogen de kinderen samen een groepsbeloning bedenken. Dit kan een gezamenlijke activiteit zijn zoals tikkertje of voetje-van-de vloer. Tijdens de volgende sessie wordt in de pauze de groepsbeloning uitgevoerd.

Door middel van de groepsbeloning wil men bereiken dat de kinderen elkaar aanspreken op hun gedrag. Dit heeft als doel om de sociale cohesie in de groep te versterken. (Scheepens, 2008)

Kinderen en... hun sociale talenten (CED-groep, z.d.)

Deze methode is ontworpen om op basisscholen kinderen sociaal competent gedrag aan te leren. Voor elk leerjaar zijn er twintig lessen ontworpen, die in willekeurige volgorde gegeven kunnen worden.

Categorieën

De methode is opgedeeld in de volgende acht theorieën:

- Ervaringen delen: Delen met anderen wat je bezig houdt, zowel positieve als negatieve ervaringen.
- Aardig doen: De ander op een positieve manier benaderen en zorg dragen voor anderen
- Samen spelen en werken: Samen met anderen iets tot stand brengen. Hierbij zijn samen overleggen, afspraken maken en inbrengen van ideeën belangrijk.
- Een taak uitvoeren: Omgaan met taken en opdrachten, zoals schoolse en andere taken.
- Jezelf presenteren: Jezelf kenbaar maken in het gezelschap van anderen
- Een keuze maken: De manier waarop je kies en beslist en of je eigen keuzes kunt maken.
- Opkomen voor jezelf: Omgaan met weerstand van anderen en voor jezelf zorgen.
- Omgaan met ruzie: Op een goede manier conflicten oplossen

De methode

De lessen bevatten materiaal waarmee twee weken een basisles gegeven kan worden over een van bovenstaande categorieën. Boven worden in elke les suggesties gegeven voor vervollessen op de basisles. Daarnaast worden er tips gegeven om variatie aan te brengen in de oefeningen. Hiermee kan de les makkelijk of juist uitdagender worden gemaakt.

De methode besteedt ook aandacht aan leermomenten buiten de lessen, om te zorgen voor generalisatie. Dit wordt gedaan doordat er in de lessen suggesties staan voor het bereiken van generalisatie. Elke les bestaat uit twee of drie lesdoelen, dit kunnen zowel vaardigheidsdoelen als kennisdoelen zijn.

In de handleiding bij de methode worden tips gegeven voor het stimuleren van interactie en reflectie, en tips voor het organiseren van werkvormen bij de lessen.

Daarnaast zijn er in de handleiding ook begeleidende brieven opgenomen voor ouders. Hiermee kunnen ouders op de hoogte worden gesteld van de lessen sociale competentie.

Fasering

De fasering van de lessen ziet er als volgt uit:

Verkenning en probleemstelling

Er wordt een situatie geschetst waarin een probleemstelling ziet de herkenbaar is voor de groep. De situatie kan op verschillende manieren gepresenteerd worden, bijvoorbeeld door het vertellen van een verhaal, of het uitspelen van een poppenkast.

Daarnaast wordt er ook bekeken met de kinderen wat ze al weten over het betreffende onderwerp.

Aan het eind van deze fase wordt er samen met de kinderen een probleemstelling geformuleerd.

Bedenken en uitproberen van oplossingen

De leerlingen worden zelf aan het denken gezet en de begeleider praat met hen over eventuele oplossingen. Zo is het de bedoeling om samen met de kinderen tot de juiste oplossing te komen. Het is belangrijk dat de kinderen hier zelf over nadenken, omdat dit beter blijft hangen dan als hen gezegd wordt hoe het moet. De oplossing wordt uitgespeeld zodat de kinderen kunnen oefenen met het gewenste gedrag, dit kan met verschillende werkvormen.

Terugblik

Kinderen geven terug wat ze hebben gedaan en geleerd, zodat alle opgedane vaardigheden en kennis nog eens langs komt. Daarnaast kunnen de kinderen ook aan het denken gezet worden over vergelijkbare situaties

Stel je voor (Transact, 2010)

De methode 'Stel je voor' is bedoeld voor laagbegaafde jongeren op het voortgezet onderwijs. Het lesmateriaal is wat betreft toon en inhoud aangepast op het niveau van de jongeren, het taalgebruik is eenvoudig en duidelijk, maar niet simpel van inhoud. Het materiaal is gevarieerd en gericht op de praktijk. Er is weinig informatie over deze methode beschikbaar omdat het werkboek van deze methode alleen te koop is.

Doelstelling

Een belangrijke overkoepelende doelstelling en leidraad is het bevorderen van de sociale redzaamheid waardoor het gevoel van eigenwaarde en de zelfstandigheid van de jongeren zullen toenemen.

Thema's

De volgende thema's komen aanbod tijdens de training:

- Kennismaken	- Zelf bellen
- Iets vragen	- 0900-8008 bellen (telefoonnummer
- Nee zeggen	Inlichtingen Binnenland van de
- Praatje beginnen	Telefoongids)
- Iets bepraten	- Feliciteren
- Kritiek krijgen	- Bedanken
- Kritiek geven	- Belangstellende vraag stellen
- Telefoon aannemen	- Compliment geven en ontvangen
- Boodschap doorgeven	- Stage/werk

Bijlage M

Literatuurlijst

Boeken

- Amelsvoort van, H. Bolhuis, N. Damhuis, M. Scholten, U. (red.) (2005). *Spelend ontwikkelen. Een inventarisatie van spelmogelijkheden en spelbegeleiding voor verstandelijk gehandicapten.* (p. 5) Assen: van Gorcum BV.
- Baarda, D.B. de Goede, M.P.M. Kalmijn, M. *Basisboek enquêteren. Handleiding voor het maken van een vragenlijst en het voorbereiden en afnemen van enquêtes.* (p. 15, 16) (2^e druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers bv.
- Baarda, D.B. de Goede, M.P.M. Teunissen, J. *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek.* (p.7). (2^e druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers bv.
- Baardsgaard, M. Wagner P. (2004). *Inleiding in de gedragsmodificatie.* (2^e druk) (p. 32, 33). Soest: Uitgeverij Nelissen.
- Baron – Cohen, S. (2009). *Autisme en Aspergersyndroom: de stand van zaken.* (p. 91, 92). Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Bögels, S. M. Oppen van, P. (red.) (1999). *Cognitieve therapie: theorie en praktijk.* (p.2,3) Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Bos van den, K.P. (red.) (2005). *Interventies in de orthopedagogiek.* (p. 81, 82) Rotterdam: Lemniscaat.
- Delfos, M.F. (2003). *Een vreemde wereld: over autisme, het syndroom van Asperger en PDD – nos.* (p. 163). Amsterdam: uitgeverij SWP.
- Didden, R. Huskens, B. (red.) (2008). *Begeleiding van kinderen en jongeren met autisme. Van onderzoek naar praktijk.* (p. 60-62) Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Durinck, K & Racquet, L. (2003). *Opvoedingsondersteuning. Een leidraad voor ouderbegeleiders.* (p. 29, 30) Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Engeland, H. van. (2003). *Ontwikkelingsstoornissen.* In Verhulst, F.C. *Kinder- en jeugdpsychiatrie: psychopathologie.* (p. 73). Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Feldman, R.S (2007). *Ontwikkelingspsychologie.* (2^e druk). (p. 27, 28) Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Gemert, van G.H. & Minderaa, R.B. (red.) (2000). *Zorg voor mensen met een verstandelijke handicap.* (5^e druk) (p. 75, 126, 151) Assen: Van Gorcum&Comp BV.
- Hoofdakker van den, B.J. (2003). *Structuur bieden en regels stellen.* In Veen van der – Mulders, Serra, M., Hoofdakker van den, B.J. & Minderaa, R.B. (red.) *Sociaal onhandig. De opvoeding van kinderen met PDDNOS en ADHD.* (p. 99-109). Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Janson, D.J. (red.) (2003). *Mogelijkheden voor kinderen met beperkingen.* (p. 121) Baarn: HBuitgevers.
- Janson, D.J. (red.) (2003a). *Mogelijkheden voor kinderen met beperkingen.* (p. 123) Baarn: HBuitgevers.
- Kat, Beenackers, ter Brugge. (2009). *Leven met ADHD.* (p.29-32) Bohn Stafleu van Loghum
- Lievens, S. *Veldverkenningen in de psychologie.* (5^e druk). (p. 56). Apeldoorn/Antwerpen: Garant uitgevers.
- Minderaa, R. B. (2001). *PDDNOS: beschrijving van de problemen.* In Veen van der – Mulders, Serra, M., Hoofdakker van den, B.J. & Minderaa, R.B. (red.) *Sociaal onhandig. De opvoeding van kinderen met PDDNOS en ADHD.* (p. 8). Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Padmos, A. (2003). *Kinderen met verstandelijke beperkingen.* In D. Janson (red.), *Mogelijkheden voor kinderen met beperkingen.* (p. 117-132). Baarn: HBuitgevers.
- Ploeg van der, J Prof. dr. (2001). *Begripsbepaling.* In *ADHD-kinderen in ontwikkeling.* (p.17-19). Uitgeverij de Graaff, Utrecht.
- Prins, P. J. M. (1995). *Sociale vaardigheidstraining bij kinderen in de basisschoolleeftijd: programma's, effectiviteit en indicatiestelling.* In A. M. L. Collot d'Escury-Koenings, T. J. Snaterse, & E. Mackaay-Cramer (Red.). *Sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen: indicaties, effecten & knelpunten.* (pp. 65-82). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Prinsen, H. (2009) *Mijn kind een kanjer!: help je kind bij het ontwikkelen van sociale vaardigheden.* (p. 1,2) Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Rigter, J. (2005). *Het palet van de psychologie. Stromingen en hun toepassingen in de hulpverlening.* (3^e druk). (p. 97, 115). Bussum: uitgeverij Coutinho.

- Rigter, J. (2005a). *Het palet van de psychologie. Stromingen en hun toepassingen in de hulpverlening.* (p. 139, 140). (3^e druk) Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Rigter, J. (2005b). *Het palet van de psychologie. Stromingen en hun toepassingen in de hulpverlening.* (p. 183, 188,190,199). (3^e druk) Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Rigter, J. (2005c). *Het palet van de psychologie. Stromingen en hun toepassingen in de hulpverlening.* (p. 229, 234). (3^e druk) Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Rigter, J. (2005d). *Het palet van de psychologie. Stromingen en hun toepassingen in de hulpverlening.* (p. 273, 275). (3^e druk) Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Rigter, J. (2005e). *Het palet van de psychologie. Stromingen en hun toepassingen in de hulpverlening.* (p. 317, 320). (3^e druk) Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Rijn, van E. Koppel van der, D. (2009). Sociale vaardigheidstraining: Samen denken en doen. In E. van Rijn, S. Vermeyden (red.) *Behandelend trainen. Sociale en cognitieve behandelprogramma's voor kinderen met ontwikkelingsproblematiek.* (pp. 75-97). Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Rijn van, E. & Vermeyden, S. (2009). *Behandelend trainen. Sociale en cognitieve behandelprogramma's voor kinderen met ontwikkelingsproblematiek.* (p. 64) Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Rijn van, E. & Vermeyden, S. (2009a). *Behandelend trainen. Sociale en cognitieve behandelprogramma's voor kinderen met ontwikkelingsproblematiek.* (p. 29, 30). Assen: van Gorcum.
- Rodrigues Pereira, R. drs. (2005). *Wat is ADHD? In Stuiterend door het leven? Alles over ADHD, van diagnose tot behandeling.* (p. 9). Uitgeverij Inmerc bv.
- Sainsbury, C. (2000). *Marsmannetje op school; over schoolkinderen met het Aspergersyndroom.* (p. 25, 26). Antwerpen/Amsterdam: Uitgeverij Houtekiet.
- Sainsbury, C. (2000a). *Marsmannetje op school; over schoolkinderen met het Aspergersyndroom.* (p. 10). Antwerpen/Amsterdam: Uitgeverij Houtekiet.
- Slot, N.W. Spanjaard, H.J.M. (2007) *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg.* (2^e druk) (p. 53-56). Baarn: HBuitgevers.
- Smilda, H. Tijink, M. (2009). Sociale vaardigheidstraining: Stop! Hoe los ik het op?. In E. van Rijn, S. Vermeyden (red.) *Behandelend trainen. Sociale en cognitieve behandelprogramma's voor kinderen met ontwikkelingsproblematiek.* (p. 99-117). Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Vaessen, G. (2004). *Een wervelkind. Praktisch handboek voor ouders van kinderen met ADHD, een pittig temperament of tegendraads gedrag.*
- Velde, van der, C. (2004). *Oudergids autisme. Een praktische handleiding sociale vaardigheden.* (p. 52-57). Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Vries, F. de (2007). *Heeft mijn kind ADHD? In Tornado Handboek ADHD.* (p. 35). Uitgeverij Flevodruk, Harlingen.
- Vries, F. de. (2007a). *Wat is ADHD? In Tornado Handboek ADHD.* (p.14, 15). Uitgeverij Flevodruk, Harlingen.
- Williams, C & Wright, H. (2005). *Hulpgids autisme.* (p. 89-91). Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Williams, C & Wright, H. (2005a). *Hulpgids autisme.* (p. 100-114). Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Zee, van der S.A.M. Molen, van der H.T. Beek, van der D. T. (1989). *Sociale vaardigheden voor zwakbegaafden jongeren. Praktijkboek Goldsteintraining.* (p. 9, 13, 14, 17). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Zeevalking, M. (2000). *Autisme: hoe te verstaan, hoe te begeleiden?* (p. 19, 20) Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Zimbardo, P. G. Weber, A. L. Johnson, R. L. (2006). *Psychologie een inleiding.* (2^e druk). (p. 314). Amsterdam: Pearson Education Benelux (voor de Nederlandstalige versie).

Overige literatuur

- Bouman, H & Maten van der – Abbink, M. (2006). *Autisme en geloofsbeleving.* (p. 20). Eleos Gereformeerde GGZ – instelling.
- Huyghen, A.M.N. (2007). *Grensverleggend : onderzoek naar een leerlingpopulatie van cluster 4 en evaluatie van de training 'Omgaan met sociale grenzen'.* (pp. 76,77). Groningen: Rijksuniversiteit (proefschrift). <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/ppsw/2007/a.m.n.huyghen/>
- Mollink, Riezebos & Schimmel. (2010). Behoeft onderzoek, SGJ afdeling Gespecialiseerder Zorg. December 2009.

- Scheepens, I. (2008). *Op welke manier kan men kinderen van groep 7 en 8 uit het reguliere basisonderwijs ondersteunen in hun sociaal- emotionele ontwikkeling? Hoe is dit in te passen in de sociale vaardigheidstraining Tum-Tum?* Scriptie pedagogiek. Tilburg: Fontys Hogeschool.

Internet

- Outsider
<http://www.outsider.net/spectrum/dsmiv.htm> door Karin van den Bosch. April 2001. Informatie uit beknopte handleiding bij DSM-IV American Psychiatric Association. Lisse: Swets&Zeitlinger. 1995. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- Balans digitaal
<http://www.balansdigitaal.nl/sitemanager.asp?pid=98>. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- CED-groep. (z.d.) Algemene handleiding STIP.
http://www.cedgroep.nl/sbo-en-samenwerkingsverbanden/in-de-klas/sociale-competentie/~media/Fotos%20sectoren/SBO/WORD/STIP/Algemene_handleiding_STIP.ashx. Geraadpleegd op 08 februari 2010.
- Centrum Autisme
www.centrumautisme.nl. Geraadpleegd op 26 januari 2010.
- Eleos
http://www.eleos.nl/Page/sp119/ml1/from_sp_id=94/nctrue/system_id=94/so_id=155/Index.html. Geraadpleegd 4 februari 2010.
- Gedragsproblemen
http://gedragsproblemen-kinderen.info/Oorzaken_autisme.htm. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- Gedragsproblemen (a)
http://gedragsproblemen-kinderen.info/Tips_zwakbegaafdheid.htm Geraadpleegd op 2010.
- Gemeente Vandaag
<http://www.gemeentevandaag.nl/index.asp?strPageType=artikel&intArtikelID=70>. Geraadpleegd 4 februari 2010.
- GGD Zeeland (z.d). Informatie voor onderwijs. Probleemgedrag en probleemkinderen.
http://www.ggdzeeland.nl/doelgroepen/onderwijs/ggdwijzer1219/?s=ggdwijzer12-19_Gedragsproblemen.htm#bk242. Geraadpleegd op 1 februari 2010.
- GGZ
http://www.ggz.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=926:onderzoek-naar-de-geloofsbeleving-van-een-autist&catid=1:laatste-nieuws&Itemid=140. Geraadpleegd 3 februari 2010.
- Hiem, T. (2008). Kinderen in problemen.
http://www.ikpfryslan.nl/files/8659/kinderen_in_problemen.pdf. Geraadpleegd op 26 januari 2010.
- Informatieportaal voor autisme (z.d).
Stel jezelf op de hoogte van SOVA en TOM-trainingen.
<http://www.1kind1plan.nl/apus/render.php?type=13&id=45&template=default> Geraadpleegd op 10 februari 2010.
- Kwadraat
Bureau voor Hulp bij Opvoeden en Opgroeien, (z.d). ToM-training.
<http://www.kwadraat.net/aanbod/individueel> Geraadpleegd op 10 februari 2010.
- Pas Nederland
http://www.pasnederland.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=48&catid=41&Itemid=78. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- Reformatorisch Dagblad
<http://www.refdag.nl/artikel/1446423/Autist+angstiger+en+onzekerder+in+geloof.html>. Geraadpleegd 3 februari 2010.
- Schaap, H.
<http://www.hannekeschaap.nl/Flyer%20GelovenAutismeFC.pdf>. Geraadpleegd 4 februari 2010.
- Syndroom van Asperger
<http://syndroomvanasperger.nl/wat%20is%20het.htm>. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- Systeemtheorie
Internet (z.d). Wat is de systeemtheorie? <http://www.systeemtheorie.nl/systeemtheorie.php>
Geraadpleegd op 17 februari 2010.
- Transact (2010). Werkdocument - Overzicht programma's en materialen – sociaal emotionele ontwikkeling.
http://www.kijkopkinderwens.nl/Site_NKVG/docs/word/Progr_materialen_soc_vaardigheden.doc
Geraadpleegd op 6 februari 2010.

- Trimbos
<http://www.trimbos.nl/onderwerpen/psychische-gezondheid/adhd/feiten-en-cijfers-over-adhd>. Laatst bijgewerkt op 19 oktober 2009. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- VOBC-LVG (2010).
Gespecialiseerde behandeling en begeleiding. <http://www.LVGnet.nl/gespec.html> Geraadpleegd op 25 januari 2010.
- Wikipedia, z.d.
http://nl.wikipedia.org/wiki/Desintegratiestoornis_van_de_kinderleeftijd. Geraadpleegd op 27 januari 2010.
- Wikipedia, z.d. a.
http://nl.wikipedia.org/wiki/Biologische_psychologie Geraadpleegd op 17 februari 2010.

Hoorcolleges

- Martine Noordegraaf, Onderzoek, hoorcollege 3, Christelijke Hogeschool Ede, oktober 2009.